

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANSİ ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI FİNANS VE KATILIM BANKACILIĞI BİLİM
DALI

İSLAM VAKIF HUKUKU İLE TÜRK VAKIFLAR
KANUNUNUN MUKAYESELİ İNCELEMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet Faruk ŞAHİN

İstanbul

Haziran-2025

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANSİ ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI FİNANS VE KATILIM BANKACILIĞI BİLİM
DALI

İSLAM VAKIF HUKUKU İLE TÜRK VAKIFLAR KANUNUNUN
MUKAYESELİ İNCELEMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmet Faruk ŞAHİN

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Ozan MARAŞLI

İstanbul

Haziran-2025

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından İslam Ekonomisi ve Finansı Anabilim Dalı, Uluslararası Finans ve Katılım Bankacılığı Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Dr. Öğr. Üyesi Ozan MARAŞLI

Üye Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU

Üye Dr. Öğr. Üyesi Ensari YÜCEL

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Erhan İÇENER
Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım "**İslam Vakıf Hukuku İle Türk Vakıflar Kanununun Mukayeseli İncelemesi**" adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Ahmet Faruk ŞAHİN

ÖN SÖZ

Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm

Vakıf kurumu, İslam hukukunun en köklü müesseselerinden biri olarak, tarih boyunca toplumsal adaletin, sosyal dayanışmanın ve kamusal hizmetlerin teminatı olmuştur. Bu çalışma, klasik İslam vakıf hukukuyla günümüzde yürürlükte olan Türk Vakıflar Kanunu arasındaki benzerlik ve farklılıkları mukayeseli bir yöntemle ele alarak, her iki sistemin vakıf anlayışındaki temel esaslarını ve uygulamalarını fikhî bakış açısıyla değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Tez süreci boyunca akademik rehberliğini ve desteklerini esirgemeyen, çalışmamın şekillenmesinde yol gösterici olan kıymetli danışmanım Sayın Dr. Ozan Maraşlı'ya en içten şükranlarımı sunuyorum. Engin bilgi birikimi, yapıcı eleştirileri ve teşvik edici tutumu sayesinde bu çalışmayı daha derinlikli ve nitelikli bir hale getirme imkânı buldum.

Ayrıca, bu süreçte bana her türlü desteği sağlayan aileme ve ilmî gayretlerime anlayış gösteren tüm dostlarıma da teşekkür ederim.

Bu tezin, vakıf hukuku alanında yapılan çalışmalara katkı sunmasını ve gelecekte yapılacak düzenlemelere ışık tutmasını temenni ederim.

Ahmet Faruk Şahin

İstanbul-2025

ÖZET

İslam Vakıf Hukuku ile Türk Vakıflar Kanunu'nun Mukayeseli İncelemesi

Ahmet Faruk Şahin

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ozan Maraşlı

Haziran 2025 – 141+XI Sayfa

Bu tezde, İslam vakıf hukukuyla modern dönemde yürürlükte olan Türk Vakıflar Kanunu karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Vakıf müessesesinin tarihi kökleri, İslam hukukundaki teorik temelleri ve klasik dönem uygulamaları detaylı bir şekilde ele alınmış; sonrasında ise Türkiye Cumhuriyeti'nde vakıflara dair yürürlükteki hukukî düzenlemeler analiz edilmiştir. Tez kapsamında hem kaynak eserler hem de güncel mevzuat taranarak benzerlik ve farklılıklar ortaya konmuş, özellikle vakfın amacı, vakıf mallarının hukuki durumu, vakfedenin iradesi, vakıf idaresi ve vakfın sona ermesi gibi temel başlıklarda mukayeseli değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bağlamda, vakıf hukukunun tarihsel sürekliliği, dönüşümü ve günümüzdeki uygulama biçimleri hem teorik hem de normatif düzeyde analiz edilmiştir. Sonuç olarak, İslam vakıf hukukunun temel esaslarının Türk hukukunda ne ölçüde korunduğu ve hangi yönlerden farklılaştığı belirlenmiş, öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, İslam Hukuku, Türk Vakıf Hukuku, Mukayeseli Hukuk, Vakıf Malları, Vakıf İdaresi

ABSTRACT

A Comparative Study of Islamic Waqf Law and the Turkish Law of Foundations

Ahmet Faruk Şahin

Master's Thesis

Thesis Advisor: Asst. Prof. Dr. Ozan Maraşlı

June 2025 – 141+XI Pages

This thesis presents a comparative analysis of Islamic waqf (endowment) law and the current Turkish Law of Foundations. The historical roots, theoretical framework, and classical applications of the waqf institution within Islamic law are explored in detail. Subsequently, the legal regulations concerning foundations under the Republic of Turkey are examined. Both classical sources and contemporary legislation are reviewed, and similarities and differences between the two legal systems are identified. Key issues such as the *purpose of the waqf*, *legal status of endowed property*, *the founder's intent*, *administration of the waqf*, and *termination of the waqf* are analyzed comparatively. The study provides a theoretical and normative evaluation of the historical continuity, transformation, and current applications of waqf law. As a result, it determines to what extent the core principles of Islamic waqf law have been preserved or diverged in Turkish law and offers relevant suggestions.

Keywords: Waqf, Islamic Law, Turkish Foundation Law, Comparative Law, Endowed Property, Waqf Administration

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	ix
EKLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ	1
İKİNCİ BÖLÜM	
İSLAM HUKUKUNDA VAKIFLAR	3
2.1. Vakfın Kuruluşu.....	3
2.1.1. Vakfın Rükünleri.....	3
2.1.2. Vakfın Sıhhat Şartları.....	4
2.2. Vakıf Mallarına Dair Meseleler	9
2.2.1 Vakfın idaresi	9
2.2.2. Vakfedenin şartnamesi	11
2.2.3. Vakfi idare etmek, mütevellilik ve nezaret meselesi	14
2.2.4. Vakfın meşruttan gayrına sarf edilmesi meselesi.....	16
2.3. Vakfedilmiş gayrimenkullere dair hükümler	17
2.4. Muhtelif hükümler	17
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
TÜRKİYE'DE VAKIF KURUMUNUN TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ VE HUKUKİ GELİŞİMİ	19
3.1. Erken Vakıf Uygulamaları ve Gelişim Seyri	19

3.1.1. Osmanlı'da İlk Vakıflar	19
3.1.2. Osmanlı'da Vakıf Çeşitleri	22
3.1.3. Vakıfların Kuruluş Süreci ve İşleyişi	31
3.2. Türkiye Cumhuriyeti'nde Vakıfların Yasal ve Sosyoekonomik Açından Yaşadığı Gelişim ve Değişimi	39
3.2.1. Giriş	39
3.2.2. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Vakıf Mirası.....	40
3.2.3. Cumhuriyet Döneminde Vakıfların Hukuki Gelişimi.....	42
3.2.4. Vakıfların Sosyoekonomik Rolü ve Uygulama Alanları	46
3.2.5. Vakıf Türleri ve Yeni Eğilimler	49
3.2.6. Vakıfların Karşılaştığı Sorunlar	52
3.2.7. AB Uyum Süreci, Uluslararasılaşma ve Azınlık Vakıfları.....	54
3.2.8. Dijitalleşme ve Vakıfların Geleceği.....	55
3.2.9. Sonuç ve Değerlendirme.....	56

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

5737 SAYILI VAKIFLAR KANUNU'NDA GEÇEN İSLAM HUKUKUNA AYKIRI MADDELERİN İSLAM HUKUKU AÇISINDAN TAHLİLİ	59
4.1. Giriş ve Yöntem.....	59
4.1.1. Mukayeseli Hukuk Yaklaşımı	60
4.2. Vakıf Mülkiyeti ve Sürekliliği Açısından İhtilaflar	62
4.2.1. Vakıf Mallarının Satışı ve İstibdal Sorunu	62
4.2.2. Vakfın Sürekliliği İlkesine Aykırı Uygulamalar	68
4.2.3. Vakfın Geri Alınabilirliği Meselesi.....	72
4.3. Vakıf Gelirlerinin Kullanımı ve Finansal Faaliyetler	75
4.3.1. Vakıf Gelirlerinin Ticari Faaliyetlere Tahsisi	75
4.3.2. Faizli Bankalarda Teminat ve Kira Geliri Uygulamaları.....	78
4.3.3. Şeffaflık ve Denetim Açısından Fıkhî Değerlendirme	82
4.3.4. Sonuç	86
4.4. Vakfın Yönetimi ve Devlet Müdahalesi.....	88
4.4.1. Mütevellilik Yetkisinin Sınırlanması	88
4.4.2. Vakfedenin Şartlarına Müdahale Sorunu	91
4.4.3. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yetkisinin Fıkhî Tahlili	95

4.5. Mevkufun Lehine (Mevkûfun Aleyh) Belirlenmesinde Aykırılıklar	98
4.5.1. Gayri Müslimlere Vakıf Edilmesi	98
4.5.2. Zenginlere Tahsis Edilen Vakıflar	100
4.5.3. Hayır Cihetinin Belirsizliği Durumları	104
4.6. Vakıf Tüzel Kişiliği, Şirketleşme ve Modern Kurumsallaşma	106
4.6.1. Şirket Ortaklığı ve Tüzel Kişilik Uygulamaları	107
4.6.2. Dijitalleşme ve İslam Hukuku Açısından Yenilikler	110
4.7. Genel Değerlendirme ve Fıkhî Hüküm Tespitleri	117
4.7.1. Aykırılıkların Fıkhî Açından Değerlendirilmesi	117
4.7.2. Kanuni ve Fıkhî Uyumsuzlukların Sınıflandırılması	119
4.7.3. Reform Önerileri ve Mevzuat Uyumu İçin Tavsiyeler	120
SONUÇ	123
KAYNAKÇA	125
EKLER	137
ÖZ GEÇMİŞ	140

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 4.2.1.1: İstibdal hususunda mezhep görüşleri.....	3
Tablo 2.1.1: Vakfa dair terimler.....	61

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Vakfa dair terimler.....	124
--------------------------------	-----

KISALTMALAR LİSTESİ

T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
İZÜ	: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
s.	: Sayfa
vd.	: Ve devamı
bkz.	: Bakınız
Hız.	: Hazreti
R.A.	: Radıyallahu Anh
S.A.V.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
VGM	: Vakıflar Genel Müdürlüğü
AB	: Avrupa Birliğı
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
GVK	: Gelir Vergisi Kanunu
VUK	: Vergi Usul Kanunu
İSNAD	: İsnad Atıf Sistemi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Vakıf kurumu, İslam hukukunun en köklü ve işlevsel müesseselerinden biri olarak, hem toplumsal dayanışmanın sağlanması hem de kamu hizmetlerinin gönüllü olarak yürütülmesi bakımından tarih boyunca önemli bir rol oynamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde uygulama alanı bulan ve sahabe tarafından yaygınlaştırılan vakıf anlayışı, İslam toplumlarında zamanla kurumsallaşmış; özellikle Osmanlı Devleti döneminde sosyal, ekonomik, dinî ve kültürel hayatın pek çok yönüne nüfuz eden güçlü bir yapı hâlini almıştır.

Cumhuriyet'in ilanı ile Türkiye'de hukuk sistemi köklü bir dönüşüm geçirmiş; Batı menşeli seküler hukuk normlarının benimsenmesiyle vakıf müessesesi de bu dönüşümden etkilenmiştir. Bu süreçte yürürlüğe giren Medenî Kanun, ardından gelen 2762 sayılı eski Vakıflar Kanunu ve nihayetinde 2008 yılında yürürlüğe giren 5737 sayılı yeni Vakıflar Kanunu, vakıf anlayışını seküler bir çerçevede yeniden tanımlamış ve klasik İslam vakıf hukukunun birçok ilkesiyle çelişen düzenlemeler ortaya koymuştur. Bu değişim, vakfın kuruluşu, mülkiyeti, gelirlerinin kullanımı, denetimi ve sona erdirilmesi gibi alanlarda önemli farklılıklara neden olmuştur.

Bu tez çalışmasının temel amacı, klasik İslam vakıf hukukunun esasları ile günümüzde yürürlükte olan Türk Vakıflar Kanunu arasındaki benzerlik ve farklılıkları mukayeseli bir analizle ortaya koymaktır. Bu çerçevede temel araştırma sorusu, "Türk Vakıflar Kanunu, İslam hukukunun vakıf anlayışıyla hangi yönlerden uyuşmakta, hangi yönlerden farklılık göstermektedir?" şeklinde formüle edilmiştir.

Türkiye, yüzyıllar boyunca vakıf medeniyetinin beşiği olmuş; kamu hizmetlerinin ve sosyal refahın büyük ölçüde vakıflar aracılığıyla yürütüldüğü bir tecrübe biriktirmiştir. Bu nedenle vakıf hukukunun yeniden ele alınması, hem tarihî mirasın ihyası hem de modern kamu hukukuyla uyumlu bir yapı kurulması açısından büyük önem arz etmektedir. Çalışma, aynı zamanda günümüzde vakıfların işleyişinde karşılaşılan normatif belirsizliklerin giderilmesine ve fikhî hassasiyetlerin hukuk sistemiyle daha sağlıklı biçimde bütünleştirilmesine katkı sunmayı hedeflemektedir.

Vakıf hukukuna dair literatürde birçok tarihsel ve normatif inceleme bulunmakla birlikte, İslam vakıf hukukuyla Türk Vakıflar Kanunu'nun doğrudan madde madde karşılaştırıldığı kapsamlı çalışmalar sınırlıdır. Bu tez, literatürdeki bu boşluğu doldurmayı ve mukayeseli hukuk yöntemiyle İslam hukukunun ilkelerinin güncel uygulamalarla ne ölçüde bağdaştığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu bağlamda temel varsayım, İslam vakıf hukukunun bazı ilkelerinin modern hukuk sisteminde yeterince yansıtılmadığıdır. Özellikle vakıf malının devri, sürekliliği ve vakfedenin iradesinin korunması gibi alanlarda Türk hukuk sistemiyle önemli uyumsuzlukların bulunduğu değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda hipotez olarak, Türk Vakıflar Kanunu'nda yer alan bazı hükümlerin İslam hukukundaki temel vakıf esaslarıyla açıkça çeliştiği öne sürülmektedir.

Çalışma, esas itibarıyla normatif ve doktriner bir yaklaşıma sahiptir. Uygulama örneklerinden ziyade mevzuat, klasik fıkıh literatürü ve akademik kaynaklar üzerinden yürütülmüş; karşılaştırma yalnızca Türkiye Cumhuriyeti mevzuatı ile Hanefî mezhebine ait temel kaynaklar çerçevesinde yapılmıştır.

Araştırmada nitel yöntem kullanılmış olup, özellikle doküman incelemesi ve mukayeseli hukuk yöntemi tercih edilmiştir. Klasik fıkıh metinleri, Hanefî mezhebine ait temel eserler, güncel akademik yayınlar ve 5737 sayılı Türk Vakıflar Kanunu, karşılaştırmalı analizde esas alınan kaynakları oluşturmuştur. Hukuki hükümlerin şer'î esaslara uygunluğu, klasik metinler ışığında değerlendirilmiştir.

Tez toplam dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, İslam hukukunda vakıf kurumunun teorik temelleri ve uygulamaları ele alınmaktadır. İkinci bölümde, Türkiye'de vakıf kurumunun tarihsel gelişimi ve Cumhuriyet dönemi yasal düzenlemeleri incelenmektedir. Üçüncü bölümde, 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nun İslam hukukuna aykırı olduğu değerlendirilen hükümleri detaylı biçimde analiz edilmektedir. Dördüncü ve son bölümde ise bu aykırılıklara ilişkin fikhî değerlendirmelere ve çözüm önerilerine yer verilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM HUKUKUNDA VAKIFLAR

Vakıf: Menkul veya gayrimenkul bir malı, menfaati insanlara mülkiyeti Allah'a dönecek şekilde ebedi olarak tahsis etme işlemidir. İmam Ebu Hanifeye göre vakfetmek yalnızca menfaat hakkını Allah için nakletmek demektir. Vakıf iâre gibidir, lazım değildir. Ancak İmameyne göre vakfetmek mülkiyeti Allah a devretmek ve menfaati zengin dahi olsa dilediğine vermektir, ki bu da lazım olur. Fetva İmameynin görüşüyle verilir. Vakfın temel sebebi dünyada insanlara iyilik yapmak ahirette de sevap kazanmaktır ki bu da niyetle olur. Adamakla beraber vakıf vacip olur. Vakfedilmesi adanan şeyin kendisini veya değerini vermek gerekir(el-Haskefi, 2002, s. 369).

2.1: Vakfın Kuruluşu

Bu bölümde vakfın rükünleri, vakfın kurulması için gerekli şartlar ve vakfın bağlayıcılığı konuları ele alınacaktır.

2.1.1: Vakfın Rükünleri

Örfen ebedi olarak Allah yolunda (fisebilillah[Kurbet niyeti]) verildiğini belirtici fiil ehliyetine sahip olan kişiler tarafından yine ehil olan kişilere yapılan ifadelerle vakıf gerçekleşir. Bu hususta asıl olan Sahabe rivayetlerinde geçtiği üzere ebedi olacak şekilde Allah için malların vakfedilmesidir. Hz. Ömer (RA), Hayber'de ganimet olarak sahip bulunduğu değerli bir arazisini Resûl-i Ekrem'in ﷺ "Aslını alıkoy, gelirini tasadduk et" yolundaki tavsiyesine uyup satılmamak, hibe edilmemek ve miras kalmamak şartıyla ihtiyaç sahipleri için tasadduk etmiştir (el-Buhârî). Vakıf özünde kişinin Allah için varlıklarını ihtiyaç sahiplerine vermesidir. Bu hususa bakarak Kurbet niyetinin olması akdin kökeni itibariyle Allah için olmasına bağlı olarak zorunludur. Vakfedilen tarafın kabulü vakıf için şart değildir. Vakıf için ebedi cihette yapılması şarttır ancak zikrine gerek yoktur. Şayet vakıf kişiye yapılırsa o kişinin ölümü sonrasında fakirlere devam eder. Vakfın vasiyet haricinde ileriki bir zamana izafet edilmesi caiz değildir. Vakfın "Oğlum askerden gelirse şu arazim vakıf olarak verilmiştir" gibi şekillerde gerçekleşmesi muhtemel olay ve zamanlara bağlanması

durumu “Ta’lik” şeklinde ifade edilir ve bu husus İslam hukukunda yasaklanan durumlardandır (Nüceym, 2010) (İbn-i Abidin, 1966).

Akitlerde genel olarak ileriki zamana bağlamanın hükmü değişkenlik gösterir. Vakıf hususunda caiz olarak görülen tek şekli ölüme izafet (bağlama) şeklindedir. “Ölürsem şu evim vakıftır” şeklinde yapılan vakıf geçerli olur. Bu hususla bağlantılı olarak vakıf akidinde şart muhayyerliği bulunamaz. “Tasarrufu’l-imam ale’r-raiyye menûnun bi’l-maslaha” “Raiyye yani teb’a (toplum) üzerine tasarruf maslahata menuttur” Kaidesi gereğince maslahata binaen devlet tarafından alınan kararlar İslam hukukunun desteğiyle Vakfın gerçekleşmesi devlet tarafından maslahat gereği tescile bağlanabilir (İbn Nüceym, 2022). Bu hususa dair Ebu Hanife’nin vakfın sahih olmasına dair getirdiği, Kâdı hükmü neticesinde vakıf gerçekleşebilir, hükmünü de göz önüne alarak toplumun büyümesi ve düzenlenme gereksinimi sebebiyle vakıfların geçerli olmasını resmî kurumlarca tesciline bağlamak caiz olur. Öyle ki bu hususla ilgili tescilin gerekli olduğunun savunulması toplum menfaatlerince uygun olacaktır (el-Haskefi, 2002, ss. 369-370). Bu meseleye binaen “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin ve içinizden kendilerine yetki verdiğiniz yöneticilere de itaat edin” (Nisa: 4/59) Ayeti de Müslümanların başında yönetici olarak bulunan kişilere itaat edilmesi ve devlet tarafından alınan mübah çerçevedeki yasalara da uyulması açısından önemli bir kaynaktır.

2.1.2: Vakfın Sıhhat Şartları

Vakıf, Fukarâ için, İlk önce zenginlere sonra fakirlere (özellikle evlâdiyelik vakıflar için geçerli) ve Her ikisine aynı anda (Mescidler, mescidlerdeki mushafklar, medreseler, medreselerin kütüphaneleri, ribât, mezarlık, hân, çeşmeler vb.) olmak üzere üç şekilde olabilir. Vakıf aslı itibariyle daha önce de zikredildiği üzere Allah yolunda yardım etmek demektir. Allah yolunda yardım etmek ‘Kurbet’e (Allah’a yakınlık) ulaşmak ihtiyaç sahibine iyilik yapmakla olur, maddi ihtiyaç genellikle asli ihtiyaçlarını temin etmekte sorun yaşayan fakirler için sözkonusudur, zengin kimselerin bu hususta vakıf üzerinden faydalandırılması Kurbeti elde etmek ve iyilik yapmak hususunda doğru olmayacaktır. Bu hususa binaen vakfın gerçekleşebilmesi için en temel şartlardan biri de vakfın ihtiyaç sahiplerine dönük olmasıdır. (İbn-i Abidin, 1966). Bu hususla ilgili olarak Müslüman olmayan ancak Müslümanlarla beraber yaşayan gayrimüslimler (Zimmî) tarafından yapılan vakıflar da kurbetin kendi inançları doğrultusunda Allah’a yakınlık addettikleri cihete olduğu sürece kabul edilebilir. Bir Müslümanın

gayrimüslime vakfetmesi ise geçersizdir. (İbn-i Abidin, 1966) “*Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça gerçek iyiliğe ulaşamazsınız*” (Âl-i İmrân 3/92) Âyet-i kerimesi, Hz. Peygamber’in ﷺ bir binek hayvanından, silâhından ve vakfettiği arazilerden başka mal bırakmadığı rivayeti (el-Buhârî) Hz. Ömer (RA), Hayber’de ganimet olarak sahip bulunduğu değerli bir arazisini Resûl-i Ekrem’in ﷺ “*Aslını alıyoy, gelirini tasadduk et*” yolundaki tavsiyesine uyup satılmamak, hibe edilmemek ve miras kalmamak şartıyla (İbn-i Kemal, 1970) ihtiyaç sahipleri için tasadduk etmiştir (el-Buhârî) hadisleri bu hususu destekleyici delil olarak zikredilebilir.

Yani, menfaati sadece zenginlere dönük olacak şekilde vakıf olmaz. Osmanlı döneminde mezarlıklar büyük ölçüde vakıflara aitti. Aynı bugün olduğu gibi vakıflar o dönemde de mezar yerinin kullanım haklarını satıyorlardı. Günümüzde de vakıf olan mezarlıkların kullanım hakları belediyeler tarafından satılmaktadır. Şifahanelere ilaç vakfedilmişse, zenginler bu tür ilaçları zaten kendi maddi imkanlarıyla temin edebileceği için, bu ilaçlardan faydalanma hakkı fakirlere hastır. Fakat vakfeden kişi zengin-fakir ayrımı yapmadan vakfetmişse zenginler de istifade edebilir.(el-Haskefi, 2002, s. 375)

a) Vakfeden kişi hakkındaki şartlar

Kişinin vakıf yapabilmesi için a) hür olması, b) mükellef olması, c) ibadet niyetinin olması gerekir. Vakfeden kişi mürtet olursa veya mürtet kişi vakfedip ölürse vakıf bozular. Müslüman veya zimmînin kiliseye vakfi sahih olmaz. Zimmînin vakfının sahih olması için hem Müslümanlar hem de zimmî açısından bir kurbet cihetine vakfedilmesi gerekir. Kişi "Bu kilise harap olduğunda fukaraya verilsin" şeklinde söylerse vakıf geçerli sayılır ve doğrudan fukaraya verilir. Ebû Hanife'ye göre hayattayken vakfından rücu edebilir. Hatta Molla Hüsrev'e göre vâkıf hayattayken fakirlik içine düşerse, şayet vakıf tescil edilmemişse kadı vakfı feshedebilir. Şayet ölünceye kadar sözünden dönmezse bu vasiyet olarak malının 1/3'ü üzerinden geçerli olur. Vakfa konu olan mal teslim edilmeden vakıf sahih olmaz. (Bu görüş İmam Muhammed'in içtihadına göredir, İmam Ebû Yusuf'a göre ise teslim bir şart değildir. İmam Muhammed vakfi sadaka hükmünde gördüğü için ya teslimini ya da ifrâzını şart görürken, İmam Ebû Yusuf vakfi köle azat etme hükmünde gördüğü için bunları şart

olarak görmüyor). Kişi vakfetmek istediği malı diğer mallardan ortaklıklardan ayırıp (ifraz etmek vakfı başlı başına belirleyip ayırmak) ebedi olarak yerine teslim eder. Şayet kişi bir yıl veya bir ay gibi bir süreye vakfı bağlarsa o zaman şart batıl vakıf geçerli olur.(el-Haskefi, 2002)

b) Vakıf malı hakkındaki şartlar

Klasik İslâm hukukunda vakfın geçerliliği için vakfedilecek malın "mütekavvim" olması, yani şer'an mülkiyete konu olabilen ve meşru şekilde yararlanılması mümkün bir mal niteliği taşıması zorunludur. Bu bağlamda, vakıf konusu malın hukuken değer taşıması, ticarete elverişli olması ve dinen kullanımı caiz bulunması gerekir. Zira mütekavvim olmayan, örneğin domuz, içki gibi dinen haram kılınmış yahut menfaati meşru olmayan malların vakfı geçersiz sayılmıştır.

Vakfın kuruluşunu ilerideki bir şarta bağlamaması ve izafet edilmemesi, vakfın belli bir vakte kadar geçerliliğinin şart koşulmaması ebedi olması, vakıfta şart muhayerliğinin olmaması, ileride vakfın ihtiyaca binaen satılmasının şart koşulmaması gerekir. Vakfın etrafında yerleşim kalmasa vakıfla istifade etme imkânı olmazsa İmam Züfer'in görüşü üzerine vakıf satılıp istifade edilebilecek yeni vakıf satın alınır. İmam Ebu Hanife'ye göre hala vakfın hükümleri devam eder vakfın parçaları istifade edilebilecek en yakın benzer vakıflara devredilir, şayet vakıf yıkılmışsa ve imarı mümkün değilse satılabilecek durumu da yoksa İmam Muhammed'e göre vakıf vakfedenin veya varislerinin mülkiyetine geri döner. (İbni Âbidîn, 1966) Bu hususla ilgili olarak vakıf için ümmetin maslahatı gereği görüşler arasında tercih yapılabilir. Menkul malların vakfı yalnızca gayrimenkule tabi oldukları sürece olur. Haklarında örf bulunan menkul malların tek başına vakfedilmesi de caizdir. Nitekim ölümlerin yıkanması hususunda ihtiyaç duyulan kapların vakfedilebileceği hususu mütekaddim ulemadan nakledilmiştir. Paranın vakfedilmesi meselesi bu konuya dahildir, hakkında vakfedilebileceğine dair örf oluşursa caizdir, fetva bu hükümce verilir. (İbni Âbidîn, 1966). İmam Muhammed hakkında örf bulunan malların vakfedilebileceğini belirtmiştir. (Tarablûsî, 1981) Bu hususla ilgili olarak Halid bin Velid'in (ra) zırhlarını vakfetmesi ve bu durumu peygamberimizin onaylaması destekleyici bir delildir (Tarablûsî, 1981). Ebu Cafer et-Tahavi tüm haklarıyla birlikte vakfedilen arazinin içinde bulunan ağaçların üzerindeki meyve vb. ürünler de vakfa dahildir der. (Zeynüddin) Mezhep ana görüşünce kabul edilmeyen bu husus maslahata binaen devlet tarafından alınacak kararlarla vakfın gerektirdikleri

arasına sokulabilir. Vakıf olarak buğday verilse bu buğday insanlara ekmeleri için borç olarak verilir sonra da hasat sonrası geri alınır, ya da buğday satılır ve bedeli çalıştırması için mudarebe usulü mevkufu aleyh hükmündeki kişilere verilir.(el-Haskefi, 2002, s. 369)

c) Vakıf malından yararlanacak kişinin hakları ve sorumlulukları

Mâlik ve vâkıf arasında taksim mümkünken, mevkûfun leh (kendilerine vakfedilenler) bu malın aynını (şu kısmının geliri senin bu kısmının geliri senin gibi) taksim edemezler. Vakıf malı kendilerine vakfedilenler arasında paylaştırılmaz çünkü bu kişiler o malın sadece menfaatine sahiptir. Kendilerine vakıf yapılanlar nöbetleşe kullanırken biri diğerinin izni olmadan onun yerine kullanırsa ecri misli öder. Vakfedilen yer bir evse bu evde oturan kaç kişi varsa onlar aralarında evin masrafını bölüşürler. Zira nimet külfeti gerektirir. Oturan kişilerin yalnızca vakıf malını asıl hali üzere saklamaları gerekir fazla masraf yapmalarına gerek yoktur. Şayet süknâ hakkına sahip olan kişi tamir masraflarını karşılamayı kabul etmezse, bu durumda hâkim süknâ hakkını onun elinden alarak vakfi kiraya verir. Kiracılık önceliğini de süknâ hakkına sahip olana verir, gelen gelirlerle tamir yapılır. Tamir yapılacak kadar miktar elde edildikten sonra icâre akdi sona erer. Tamir etmeyi kabul etmeyen buna zorlanmaz. Süknâ hakkı sahibinin bu evi kiraya vermesi câiz olmaz, mütevellî veya hâkimin bunu yapması gerekir. Burada süknâ hakkı tamir bitene kadar hak sahibinin elinden alınır ve ona tamir bitiminde geri teslim edilir. İstiğlâl hakkı sahibinin tamir sorumluluğu yok, süknâ hakkı sahibinin de istiğlâl hakkı yoktur. Eğer istiğlâl hakkına sahip olan kişi orada oturursa kira vermesi gerekmez. Yalnızca vakıf mülkün tamire ihtiyacı olması hali bundan müstesnadır, bu durumda tamir için ücret alır, zira nimet külfete tabidir (el-Ğurmu bi'l-Ğunmi).

Bir vakıf mülk kendisinden faydalanılamayacak hale geldiğinde, kâdının o mülkü (enkazı- önemli bir kısmı yeni bir binanın inşaatında kullanılabilecek malzemeleri ifade ediyor) satarak yerine başka (daha küçük) bir mülk satın alması için şu şartların gerçekleşmesi gerekir: Şayet enkaz; 1- O mülkün tekrar inşasına yetmezse, 2- Enkazın parçalarının zayi olmasından korkulursa, o zaman satılıp parasıyla yeni bir mülk alınma yoluna gidilir. Burada enkazın satılmasıyla elde edilen para vakfın hak sahipleri (mevkufun leh) arasında taksim edilemez, zira onlar vakfın 'aynı değil menfaatleri üzerinde hak sahibidirler. Şayet enkazdan elden edilen para yeni bir mülk inşa etmeye yetmezse; 1- İlk önce vakfın gelirleri varsa oradan karşılanır 2- Yoksa mütevellî ileride

vakfın gelir fazlası olduğunda tahsil etmek üzere ya kendisi borç verir ya da başkasından borç bulur.

Araziyi dahil etmeden yalnızca binayı vakfetmek caizdir. Rehin halinde olan veya kiralanmış yerin vakfedilmesi caizdir. Ödünç alınmış arazideki binanın vakfedilmesi caiz değildir. Vakfın tamama ermesi için tescil şart koşulabilir. Bu durumda tescili yapılmayan vakfın satımı caizdir. Maraz-ı mevte vakıf hibe gibidir, ancak malın üçte birinden yapılabilir. Dolayısıyla vakıfta da vasiyet hükümleri geçerlidir. Kabız da şarttır, yani vâkıfın vakfedilen mülkü mütevelliyeye teslim etmesi gereklidir. Bu hususa dair İslam Hukukunda üç görüş vardır: 1) Vakfın gerçekleşmesi için kabız şartı yoktur. Bu görüş Ebu Yusuf, İmam Şafii ve Hanbeli Mezhebinin ana görüşüdür. 2) Vakfın sıhhati için kabız şarttır. Bu görüş Malikilerin genel görüşüdür ve Hanbelilerden de nakledilmiştir. 3) Vakfın lazım olabilmesi için teslim şarttır. Bu görüş İmam Muhammedin görüşüdür, bazı Malikilerden ve İmam Ahmet bin Hanbel'den de rivayet edilmiştir. Bu hususlara dair söylenebilecek esas söz toplum maslahatına göre amel etmektir. Maslahata binaen vakfın tescilini sıhhat şartı olarak esas almak devlet tarafından koyulacak kanunla İslam Hukukuna uygun olarak mümkündür. (el-Müşeykîh, 2013) Eğer tamamını veya üçte birinden fazlasını vakfetmişse, burada varislerin hakkı söz konusu olduğu için onlar haklarından feragat ettikleri takdirde bir sorun teşkil etmez, fakat kabul etmezlerse malın üçte biri vakıf olur, gerisi tereke olur varisler arasında Allah Teâlâ ve Resûl-i Ekrem Efendimiz'in (sav) hükm-i şerîfi gereğince paylaşılır. Borcu mal varlığı kadar olan veya onu aşan (medyûnu bimuhît) râhinin ve maraz-ı mevte olan borçlunun vakfı batıldır, şayet borcu malvarlığından azsa ozaman geçerlidir. Şayet borçlu kişi (kendisi için vakfederse) vakfın gallesinden borcunun ödenmesini şart koşarsa bu vakıf sahihtir. Fakat vakfın gallesinden borcun ödenmesini şart koşmamışsa bu durumda kifayet miktarı harcamalarını yapacak kadar ona tahsis edilir, fazlasıyla ise borçları ödenir. Eğer kişi rehin olarak verdiği malı rehinken vakfederse, ardından borcunu ödeyip malı rehinden kurtarırsa bu vakıf sahihtir. Bir kişi borçtan kaçmak için malını evlâdına vakfederse bu vakıf sahih olmaz. Bu kişinin vakfı ancak malının borçlu olmadığı miktarı için geçerlidir (Ebûssuûd-Ma'rûzât) (el-Haskefî, 2002).

Vakıf gerçekleştiği zaman rehin, iâre veya yeni bir mülkiyete konu olamaz. Yine vakıf akdi sahih ve lâzım olduğunda artık onun 'aynı taksim edilemez, fakat lehtarlar onun

menfaatinden ortaklaşa faydalanırlar. İmameyne göre bunun istisnası, muşâ' bir mal şayet başka cihetlere vakfedilmişse o zaman taksim edilebilir (İbn Âbidîn, 1992).

2.2: Vakıf Mallarına Dair Meseleler

2.2.1: Vakfın idaresi

Vakıflara dair yapılacak sözleşmelerde vakfın ve vakfedilen cihetin menfaatleri göz önüne alınır ve bunların menfaatine en uygun olacak şekilde vakıf ve gelirleri kullanılır. Bu hususta dikkat edilmesi gereken başlıca husus vakıf gelirlerinin işletilmesi durumunda İslam hukuk kurallarına uygun olacak şekilde bankaya yatırılması ve getiri elde edilmesi gereken miktarların yalnızca katılım bankalarıyla sınırlandırılması gerekmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim de "Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır. Kim Rabbinden kendisine bir öğüt gelir gelmez faizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisininindir ve artık onun işi Allah'a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse işte onlar cehennemliktir, orada sürekli kalacaklardır." (Bakara, 275) şeklinde gelen ifade ve hadislerde geçen "Faiz yiyen, yediren, onu yazan ve buna şahitlik edenlerin hepsi lanetlenmiştir." (Müslim, Müsakat, 106, "Allah faizi ve faiz getiren her şeyi yok eder. Sadakaları ise artırır" [Buhari, Büyü', 104; Müslim, Müsakat, 117]) şeklinde ifadeler faizin ve de dolaylı olarak sair İslami yasakların Müslümanlarca ticarete uygulanmaktan kaçınılması gerektiğini şiddetle belirtmiş ve tüm Müslümanlar için umumileştirmiştir. Vakıflar İslam'ın temel yardımlaşma ve kalkınma kurumlarından. Bu sebeple İslam hukuku çerçevesinde işleyişlerini sağlamak ve bu yönde kanuni düzenlemelerle yönlendirmek gerekir.

Vakıf tüzel kişiliğine bağlı iktisadi işletmelerin kurulmasında bir sakınca yoktur. Ancak bu işletmelerin İslam hukuk kuralları dışına çıkmaması ve fihhi kurallarca hareket etmesi gerekir. Bunun için yapacağı işlemlerde İslami finans icazet belgesi zorunluluğunun bulunması gerekir. Vakıf yönetimi vakfın maslahatı gereği vakıf arazisinde kira getirici yapılar inşa da edebilir (Kadri Paşa, 2007). Ebu Ca'fer et-Tahâvi, vakfeden kişinin vakfiyede vakfın kiralanabileceğini zikretmese de maslahat sebebiyle vakıf yönetimi mezkûr vakfın kiralanması ve işletilmesi hususunda yetki sahibidir der (et-Tarablûsî, 1981).

Eğer tamire ihtiyaç varsa, gelirin (galle) harcanacağı ilk kalem vakfın tamiridir. Zira bu te'bîd için elzemdir. Vâkıf bunu şart koşmasa bile, bu zorunlu harcama öncelikli hale gelir. Aynı şekilde vakfın kendileri olmadan işleyemeyeceği çalışanları (özellikle

imam, müezzin ve müderris gibi vakfın maksadının gerçekleştirilebilmesi kendisine bağlı olan kişiler) için de benzer bir durum geçerlidir. Onlar için de manevi tamir geçerlidir, vâkıfın onlara verilmesi için şart koştuğu miktar ihtiyaçlarına yetmediği durumda mümkünse arttırılmaya çalışılır. Tamir ihtiyacı yokken ve gelir fazlası da varsa müderris ve vakıf çalışanlarına şart koşulan miktar arttırılabilir. Şayet tamir ihtiyacı var ve gelir fazlası da yoksa o zaman müderris ve çalışanlara şart koşulan miktar arttırılmayabilir.

Vakfın gelirleri ihtiyaç sıralamasına göre vakfın devamı için en gerekli olandan başlanarak harcanır. Vâkıf, vakfın gelirlerinin harcanması açısından tamirin takdim edilmesini şart koşarsa, müteveli tamir ihtiyacı olmasa bile, belirli bir miktarı vakfın tamiri için ihtiyaten kenara ayırmak zorundadır. Fakat vâkıf böyle bir şart koşmamışsa o zaman biriktirmesine gerek yoktur. Eğer müteveli kâtib gibi çalışanlara ödeme yaparken ecr-i mislin az bir miktar (dânik) dahi fazlasını verirse, sadece fazlalığı değil bütün ücreti tazminle mükellef olur. Zira bu mütevellinin vakıf adına tasarrufu kapsamında değerlendirilmez, kendi adına yaptığı bir tasarrufu gibi kabul edilir çünkü bunu vakıf adına yapma hakkı yoktur. Burada icâre akdi vakıf ile çalışan arasında değil müteveli ile çalışan arasında kurulmuş olur, bu durum da vakfa hıyanet sayılır, ecr-i mislin üzerindeki her ödeme vakıf özelinde ihanet ve istismarı önlemek açısından mütevellinin vakfa karşı işlediği bir hıyanet olarak addedilir. Gelirin en başta dağıtılması gerekenler “şêâir” şeklinde adlandırılır. Şêâir mevzu vakıf malının idame ettirilmesi için zaruri olan harcama alanlarıdır. Cami için imam maaşı elektrik faturası gibi. Medrese müderrisi şêâirden sayılırken, câmideki müderris şêâirden sayılmaz. Zira medrese, müderris siz bir şekilde vakfedildiği amaca hizmet edemez fakat câmî için aynı durum geçerli değildir.

Vakfın galleleri ile satın alınan mallar vakıf değildir ve satımları caizdir. İmam ve müezzin vefat eder ve henüz yıllık maaşlarını (*vazifetehüma*) almamışlarsa, bu alacakları sâkıt olur. Zira bunlar *sıla* hükmündedirler, yani teberruat kabilindendirler. Osmanlı döneminde vakıflar ile imam-müezzin arasında icare akdi yapılmaz, onlara verilenler *sıla* hükmünde kabul edilirdi. Bazıları ise icare akdiyle hak edilen *ücret* gibi olduğunu söylemiştir (Molla Hüsrev ve diğer bazı kaynaklardaki gibi). Kâdının aldığı da *sıla* hükmünde kabul edilmiştir. Bununla birlikte diğer bazı kaynaklarda (El-buğye telhîsü'l-kunye, Ebusuud Efendi gibi) bu hakkında varislere miras olarak geçeceği de ifade edilmiştir. Fakat zürri vakıflarda hak sahibi olan evlattan biri vefat ederse, onunki

sakit olur. Zira onunki tamamen *sıla* hükmündedir. Şayet imam için belirlenen sıra ona yetmiyorsa, kâdı imamın aldığı miktara ziyade yapabilir. İmam âlim ve takva sahibi biriye bu da alacağı miktarın artırılması için bir sebeptir. Hatib de bu hükme dahil olabilir¹.

Önceki sultanlar tarafından yapılan irsâdî bir vakfın (mezra, arazi vb. beytûlmâle ait olan mallar) şartları hususunda yeni sultan farklı tasarruflarda bulunabilir. İrsâdî vakıflarda vâkıfın şartı Şâri Teâlâ Hazretleri'nin nassı gibidir kaidesi geçerli değildir. Yeni gelen sultanın irsâdî vakıfta, önceki sultanın vakıf için koyduğu kurallara dair değişiklikler yapması mümkündür. Şayet sultan bu gibi beytûlmâle ait olan bir malı kendi parasıyla satın alıp vakfetmişse, bu durumda vâkıfın şartları değiştirilemez.

Vakıf için tamir vb. sebeplerle borçlanma (İstidâne) zarureti ortaya çıktığında veya vakıf adına veresiye mal satın almak gerektiğinde eğer vakfı kuran kimse buna izin vermişse mütevellî bu borçlanmayı yapabilir, şayet izin vermemişse borçlanabilmek için mahkemenin iznini almak zorundadır. (Aydın M. A., 2001) Vâkıf veya Kâdının izni olmadan yapılan borçlanma işlemi için ödemenin vakıf mallarından yapılması caiz olmaz borçlanan mütevellî kendi cebinden ödemek zorundadır. (Kadri Paşa, Kânûnu'l-Adli ve'l-İnsâf Li'l-Kazâi Alâ Müşkilâti'l-Evkâf, 2007) Vâkıf müteâriz olan iki şart koşmuşsa, sonuncusuyla amel edilir; zira ikincisi ilkini neshetmiştir (el-Haskefi, 2002, ss. 375-381).

2.2.2: Vakfedenin şartnamesi

Vakıf hukukunda vakfedenin iradesi, vakfın kuruluşundan itibaren en belirleyici unsurlardan biri olarak kabul edilir. Vakfedenin vakıf senesinde belirttiği şartlar, genel hukuk kuralları ve kamu yararı ile çelişmediği sürece bağlayıcıdır. Bu şartlar, vakfın amacı, gelirlerinin kullanım şekli, yönetim esasları ve faydalanıcıları gibi hususları kapsayarak vakfın işleyişine yön verir. Dolayısıyla vakıf şartnamesi, vakfın hukukî ve idarî sınırlarını çizen temel belge niteliğindedir.

Vakıflarda mevkuf malın satılması durumuna “İstibdal” denir. İstibdâl işleminin geçerli olabilmesi için birtakım şartların sağlanması gerekir. Birincisi, vakıf malının tamamen faydalanılamaz hâle gelmiş olması, yani vakfın artık gelir getirememesi veya

¹ Hatib cuma günleri ve Bayram namazlarında hutbe verip Cuma/Bayram namazını kıldıran kişidir.

elde edilen gelirin vakıf malının giderlerini karşılayamayacak seviyeye düşmesidir. Ancak, yalnızca yeni alınacak malın daha fazla gelir getirmesi, istibdâli meşru kılmaz. İkincisi, vakfın tamir edilerek eski hâline iadesi için başka bir gelir kaynağının bulunmamasıdır. Üçüncüsü, satış işleminde gabn-i fâhiş (açık zarar) bulunmamalıdır. Dördüncüsü, vakıf malı, mütevellinin usul ve fûrû gibi, kendi lehine şahitlikleri câiz olmayan yakın hısımlarına satılamaz. Beşincisi, istibdâl işlemi, kadı kararıyla ve Osmanlı uygulamasında olduğu gibi emr-i sultânî alınarak gerçekleştirilmelidir. Altıncısı, bedel olarak alınacak akarın yer ve mevkii bakımından mevcut vakıf akarıyla en az eşdeğer veya ondan üstün olması gerekir. Yedincisi, istibdâl karşılığında nakit para alınması hususunda hukukçular arasında görüş ayrılığı bulunmakla birlikte, Osmanlı hukukçularının tercih ettiği görüş, nakdin de istibdâl bedeli olarak kabul edilebileceği yönündedir (Akgündüz, 2001).

Vakıflarda taviz bedeli alınarak serbest tasarrufa devredilmesi hususunda istibdâl meselesinde geçerli olan şartlar gibi vakfın devamlılığı ve fakirlerin maslahatı gereği hareket edilerek bu duruma uygun tedbir alma yetkisi ve tasarruf hakkı mütevelliyeye aittir.

Eğer vâkıf vakfın bütün gelirlerinin vakfettiği cihete harcanmasını şart koşmuşsa mütevellinin gelirlerin bir kısmını tasarruf için ayırması câiz olmaz. Şayet vâkıf böyle bir şart koşmamışsa ve vakfın gelirleri giderlerinden fazlaysa, müteveli takdiri doğrultusunda vakfın artan gelirlerinin belirli bir kısmını tasarruf için ayırabilir. Eğer vâkıf artan gelirlerinin tasarrufu hususunda bu gelirlerle gayrimenkûl alınmasını şart koşmuşsa, vakfın tasarrufları gayrimenkûl alacak miktara ulaştığında bu tasarruflarla gayrimenkûl satın alınır. Eğer vâkıf gelirlerin tamamen vakfın cihetine harcanmasını veya tasarruf için gayrimenkûl alınması gerektiğini şart koşmamış ise bu durumda takdir mütevellidedir; artan gelirlerden vakfın maslahatına uygun düşecek şekilde tasarruf yapabilir. Şayet vâkıf, bir akarı vakfederken süknâ için mi istiğlâl için mi vakfettiğini belirtmezse, asıl olan istiğlâldir.

Vâkıf bir mülkünü gelirini de giderini de (tamir vb. masrafları) karşılamak üzere birine vakfederse bu vakıf akdi sahih bir akittir. Şayet vakfi kiralayacak biri bulunmazsa o zaman vakıf sakinine tercih hakkı verilir: ya kendisi tamir eder ya da vakfedenin mirasçılarına vakıf geri döner. Kişinin vakfın gelirlerini kendi nefesine vakfetmesi Ebû Yusuf'un içtihadına göre câizdir, fakat İmam Muhammed bunun câiz olmadığını belirtmiştir. İnsanları vakıf kurmaya teşvik etmek için Ebû Yusuf'un fetvası mezheb

içerisinde kabul görmüştür. Burada kurbet şartı kişinin hayattayken kendisine sonrasında ise evlatlarına şayet soyu kesilirse fakir ve miskinlere şart koşması sebebiyle yerine gelmektedir. Fakir ve miskinler buradaki kurbet şartının yerine gelmesini sağlar.

Vâkıfın, vakfın istibdâlini şart koşması hâlinde bu işlem câiz kabul edilir. Bu bağlamda üç temel durumdan söz etmek mümkündür. Birincisi, vâkıf istibdâl etme yetkisini açıkça kendisine şart koşmuşsa, bu durumda vakfın istibdâli câizdir. İkincisi, vâkıf böyle bir şart koşmamışsa ve vakıf artık hayır cihetine hizmet edemeyecek duruma gelmişse veya geliri giderine yetmiyorsa, sahih olan görüşe göre istibdâl kâdının izniyle câiz olur. Üçüncüsü, vâkıf istibdâl şartı koymamış; vakıf ciheti hâlâ işlevselliğini koruyor ve topluma hizmet ediyorsa, ancak mütevellî halkın maslahatını gözeterek istibdâl gerektiğini düşünüyorsa, bu durumda istibdâl câiz değildir. Zira tarihî tecrübeler göstermektedir ki, bu tür gerekçelerle yapılan istibdâller birçok vakfın istismâr edilmesine sebep olmuştur. Bu nedenle, istibdâl ancak kâdının izniyle gerçekleştirilebilir. Vâkıfın istibdâl yetkisini kendisine şart koşmadığı hâllerde, İbn Nüceym istibdâlin keyfliğe dönüşmemesi için bazı şartların aranması gerektiğini belirtmiş; Haskefi ise bu şartlardan üçüne özellikle vurgu yapmıştır: (1) Vakıf malı tamamen faydadan çıkmış olmalıdır, (2) istibdâl karşılığında alınacak yeni bedel bir akar olmalıdır, (3) istibdâl işlemi, ilmiyle âmil, güvenilir ve takvâ sahibi bir hâkim olan kâdî'l-Cenne tarafından yürütülmelidir. Bu şartlara ek olarak, bazı fakihler tarafından başka ölçütler de ileri sürülmüştür.

Peygamber efendimiz hakkında gelen “hapsedilmiş malı sattı” ifadesi cahiliye devrinden kalma adet üzere miraslarına müvalat gibi yöntemlerle yabancıları ortak ettikleri halde kızlarını men eden kişiler içindir. Ayrıca zikredilen ifadenin “Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm ile (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alınması) ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdıkları yalanları Allah’a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını -kullanmıyorlar” ayeti ile ilgili olduğu da belirtilmiştir (Mâide: 5/103).

Vakfı yapan kişi söylemediği halde hatta aksini şart koştuğu halde maslahata binaen kâdî hükmüyle vakıfta değişiklikler yapılabilir. Mütevellinin azledilmemesi şartının koşulduğu durumda mütevellinin ihanet içinde olması durumu buna örnektir. Ebûsuud Efendi'nin Ma'rûzâtı'nda 1544 tarihli bir iradeyle, sultanın emri olmaksızın istibdâlin yasaklandığı belirtilmiştir. 1537 yılında Ebûsuud Efendi'nin fetvasına göre şayet

mütevellide sancakbeylerinden müteşekkilsen, Şeriat'ın gereği olarak vakfın istibdâlini devlet-i aliyyeye kâdı vasıtasıyla arz eder. Şeriat'ın gereği olarak mütevelliler kâdılarına, kâdılar da mütevellilere muhâlefet etmez.

Vâkıf vakfettiği malın bir yıl süreyle kiraya verilmesini şart koşmuşsa veya bir yıllığına kiralanmasına râğbet edilmiyorsa, mütevelli bu süreyi uzatmak isterse bunu yapma yetkisi yoktur. Durumu kâdıya arz etmesi gerekir, kâdının hükmüyle bu mesele karara bağlanır. Bir vakfın uzun süre kiralanmasında ihtiyaç olursa, müteaddid (birden çok) akitlerle akit yapılır. Her sene için ayrı akitler en başından yapılır. Bu durumda ilk akit lâzım olur, diğer akitler ise lâzım değildir. Yani 50 seneliğine kiralanmış vakfın birinci senesi için yapılan akid lâzım olur, fakat diğer yıllar için yapılan akidler gayr-i lâzımdır. Vakıf malının bir seneden fazla süre için kiraya verilmesi hususunda öncelikle vâkıfın şartlarına bakılır, şayet kiraya verilmemesini şart koşmuşsa ve kiraya vermek vakıf ve fakirlerin maslahatınaysa bu durumda durum kâdıya aksettirilir ve kâdı müsaadesiyle kiralama maslahat mucibince yapılır. Hanefî, Malikî, Hanbelî ve Şafîî fıkıh alimlerinin çoğunluğuna göre, vakfedilen malın kiralanmasında vakıf sahibinin şartına uyulur. Eğer vakıf sahibi, vakfedilen malın hiç kiralanmamasını veya bir yıldan fazla kiralanmamasını şart koşarsa, bu vakıf geçerli olur ve vakıf sahibinin şartına uyulur. Çünkü vakıf sahibinin şartı, şâri'in (dini hüküm koyucunun) nassı gibidir (el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye, 2006). Vâkıfın bir seneden fazla kiraya verme hususunda herhangi bir açıklamada bulunmaması durumunda ise iş kâdıya aksettirilmeden maslahat gereği hareket edilebilir (İbni Abidin, 1966). Ecri misil (piyasa ücreti) den çok daha ucuza kiraya verilemez ancak çok az bir farkla olabilir, ya da hiç râğbet görmemesi halinde olabilir. Akit sonrası vakfın değeri fahiş miktarda düşse de artsa da akit bozulmaz. Sözleşme bitiminde yeni kira sözleşmesi yapmak hususunda, yeni ücreti kabul ederse, sözleşmesi biten kiracının öncelik hakkı vardır. Bir mescide dikilen ağaç şayet sadaka (sebîl) niyetiyle dikilmişse, onun meyvelerinden her Müslümanın yemesi câizdir. Sebîl niyetiyle dikmemişse, meyvelerin satılıp mescidin masrafları için harcanmalıdır. Vâkıfın şartları Allah Teala'nın şartları gibi bağlayıcıdır. (el-Haskefi, 2002, ss. 369-381)

2.2.3: Vakfî idare etmek, mütevellilik ve nezaret meselesi

Vâkıfın kendisini mütevelli olarak ataması icmâ ile câizdir. Eğer kimseyi mütevelli olarak tayin etmemişse, mütevelli vâkıf olarak kabul edilir. Sonrasında da vasîsine, o da yoksa hâkime/kâdıya geçer. Şayet mütevelli güvenilir değilse, fasıksa veya acizse

görevden azledilir. Eğer mütevellî Şer'-i şerife muhalefet etse bile azledilmemesini şart koşarsa bu şartı batıldır. Bununla birlikte eğer Şeriatımıza muhalefet ve hıyanet etmiyorsa, onu sultan da kadı da sebepsiz yere görevinden uzaklaştırılmaz, nitekim daha önce de belirttiğimiz gibi vakıf malları hususunda vâkıfın şartları Allah'ın emri gibidir, istisnai ve zaruri durumlar haricinde aksine davranılmaz. İbn Âbidîn vakıftaki diğer çalışanlar için de bu durumun geçerli olduğunu belirtiyor. Eğer Şer'-i şerife muhalefet etmişse mütevellî onu görevinden azleder, şayet muhalefeti veya herhangi bir hıyaneti söz konusu değilse görevinden uzaklaştırma hakkına sahip değildir.

Bir vakfın gallesinin kendisine tahsis edilmiş olan kişi yalnızca kendisine yapılan tahsisin hakkına sahiptir. Vakfi kiraya vermek, gallesi gasb edilmişse dava etmek gibi haklara sahip değildir, bu haklara sahip olan mütevellîdir. Mütevellî bir vakıf malını ecri mislin altında bir bedele kiraya verirse, buradaki fazlalığın tamamlanması kiracının sorumluluğundadır, mütevellînin değildir bunların ücreti düşürme veya iptal etme hakkı yoktur. Vakıf akarları ve menfaatlerinin gasbında, gâsıbın bunları tazminle mükellef olduğu yönünde fetva verilmiştir. Ancak normalde Hanefilerce menfaatler mal değildir ve özellikle belirtilmediği sürece kıymetleri yoktur.

Bir vakfa mütevellî tayin etme yetkisi hayatta olduğu müddetçe vâkıfa aittir. Bir vakıf için vâkıfın ilk önce birini ve sonra başka bir mütevellîyi daha tayin ettiğine ilişkin iki vakfiye olsa, her ikisi de mütevellîlikte ortak olurlar. Vâkıfın akrabalarından mütevellî olmaya salahiyeti olan bir kimse bulunduğu müddetçe mütevellî olarak ecnebî/yabancı biri atanamaz. Zira vâkıfın akrabası vakfa karşı daha şefkatlidir. Buradaki atanamaz ifadesi "uygun olmaz" değil; "helal olmaz" anlamındadır. Tahtavî Ebusuud'un eşbah haşiyesinde böyle olduğunu ifade etmektedir. Vâkıfın akrabası arasında salahiyeti olan kimse yoksa bir ecnebî atanabilir. Fakat sonrasında vâkıfın akrabaları içerisinde salahiyeti olan birisi yetişirse, bu durumda mütevellîliğin ecnebîden alınarak o akrabaya verilmesi gerekir. Burada bir istisna olarak vâkıfın akrabaları Vakıf yönetimi (tevlîyet) karşılığında ücret isterken, ecnebî bu işi ücretsiz olarak yapmayı kabul ederse, mütevellîlik ecnebîye verilir, zira bu vakfın daha çok faydasıdır. Vâkıf bir kişiye vakfi gözetme görevi vermez de kâdı verirse ozaman vâkıfın bu kişiyi azletme yetkisi olmaz. Vakfi gözetken kişinin kendi kendini azletmesi ancak vâkıfa veya kâdıya haber vermekle gerçekleşir. Kadı mütevellîyi sadece şikâyet üzere azledemez, mütevellînin bir hıyanetinin sabit olması gerekir.

Mütevelli bir başka kimse ile bir arsanın mütevellisi olduğu vakfa ait olduğuna dair şahitlik ederse, bu şahadet kabul edilir. Mütevellinin her yıl muhâsebe edilmesi gerekmez, mütevelli emânete riayetiyle marufsa, kâdının genel bir denetlemede bulunması kâfidir. Şerik, mudârib, vasi ve mütevelli hesap vermek adına yaptıkları işlemleri tafsilatıyla anlatmaya icbar edilemezler. Bu kişiler kendilerine güvenilmiş ve yetki verilmiş kimselerdir istismar durumu haricinde engellenemezler. Mütevellinin vakıftan, kâdı tarafından kendisi için belirlenen miktardan daha fazla getiri sağlaması caiz değildir. Vakfın gelirlerinin tamamını vakıf masrafları için harcar. Şayet vakıf tescil edilmişse o vakıftan vazgeçilemez ancak mevkuf-u aleyh den vazgeçilebilir. (el-Haskefi, 2002, ss. 369-381)

2.2.4: Vakfın meşruttan gayrına sarf edilmesi meselesi

Mevkûfun leh yokken vakıf kurulursa, mevkufun leh dünyaya gelinceye kadar vakfın geliri fukaraya verilir. İmam/sultan harâcî bir araziyi bir su yolunun giderleri için irsadi vakıf olarak irsad etmiş ve bu su yolu artık kullanılamayacaksa, irsâdın başka bir su yolunun giderlerine nakli şayet irsad edilen şey (mursadun aleyh) aynı cinsten bir şeyse (yani su yoluysa bu örnekteki gibi) bu câizdir, farklı bir şeye naklediliyorsa olmaz. Müşterinin aslen vakıf olan bir araziyi bilgisi olmadan satın alınması Şer'î bir tarik ile sabit olursa, satışın iptali vâcib olur. Daha önce yapılan alım satım işlemleri de iptal edilir, fakat bilgisizliği sebebiyle müşteriye herhangi bir günah olmaz. Mütevelli ecr-i mislini ödeyerek arazi vakfa aktarılır, velev ki müşteri üzerine bina yapmış veya ağaç dikmiş olsun.

Bu durumda: Bina ve ağaçlar vakıf için faydalıysa müşterinin yaptığı birer teberru olarak sayılır, faydalı değil veya eskisinden daha az faydalıysa müşterinin farkı ödemesi gerekir, Bu tür konularda vakıf için en hayırlı olan neyse o yapılır. Fıkıhçılar, vakfedilen yerin faydalanamayacak duruma gelmesi halinde, vakıf gelirlerinin benzer bir amaca yönlendirilmesi gerektiği görüşündedirler. Bu durumda, vakfın gelirleri, faydaları sona eren yerin benzeri bir yere harcanır ve bu yerin eski haline dönmesi beklenmez (el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye, 2006). Eğer bir vakfın vakfiyesi kaybolmuş ve hayır ciheti bilinmiyor veya inkıtaa uğramışsa, kâdı sicillerine bakılır. Tespit edilemezse vâkıfın mirasçılara kalır. Vâkıfın mirasçıları bilinmiyorsa beytümale kalır. Beytümale kaldıktan sonra sultan bu malı vakfederse bu vakıf sahih olur.

2.3: Vakfedilmiş gayrimenkullere dair hükümler

Vakıf mallarına dair her türlü ihtilafıta vakıf malının menfaatine en uygun olan fetva tercih edilir. Vakıf malının tazmini durumunda elde edilen bedelle aynı maksadı idame ettirecek yeni vakıf alınır. Bir yerin vakıf olduğunun ispatı için illaki vâkıfın sözü gerekmez, insanların bu yönde şهادeti yeterlidir. Bir yerin vakıf olup olmadığının belirlenmesi hususunda şahitlik geçerlidir. Vakıf hukukunda şahitlik, farklı şekillerde gerçekleşebilir. Bunlardan **birincisi**, doğrudan olay üzerine yapılan klasik şهادet (tanıklık) türüdür. **İkincisi**, *şehâdetün alâ's-şehâde* olarak bilinen dolaylı tanıklıktır; örneğin, “Ben Osman’ın, şu mülkün/arazinin vakıf olduğunu söylediğine şahit oldum” ifadesi bu türdendir. **Üçüncüsü**, *şehâdetü'n-nisâ me'a'r-ricâl*, yani kadınların erkeklerle birlikte şahitlikte bulunmasıdır. **Dördüncüsü** ise *şehâde bi's-şöhre*, yani toplumda genel kanaat hâline gelmiş bilgiye dayalı şahitliktir. Bu türde tanık, “Ben insanların şu mülkün/arazinin vakıf olduğunu söylediğine şahit oldum” şeklinde ifade verir. Tüm bu şahitlik türleri, vakfın sübutu ve geçerliliği açısından tarih boyunca önem arz etmiş ve fıkıh kitaplarında ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Normalde şehade bi's-şöhre makbul değilse de özellikle kadim vakıfların durumu dikkate alınarak zarurete dayalı istihsana binaen makbul kabul edilmiştir. Vakfın aslı hususunda şهادet kabul edilir. Fakat vakfın şartları (gelirin nereye harcanağı vb.) açısından bir ihtilaf söz konusudur.

Vakfın vakfiyesi ortada yoksa, şayet vakfın azaları arasında ihtilaf yoksa vakfın gelirleri sarf edilegelen yerlere sarf edilir. İhtilaf varsa, o halde kadı sicillerine bakılır. Bir kişi malı satar da sonradan o malın aslında vakıf malı olduğuna delil getirirse delili kabul edilir ve o zaman diliminde kullanılması sonucunda esasında ödenmesi gereken ecri misli (rayiç kira bedeli) tazmin edilir. Hanefilerce normalde haklarında anlaşma olmadığı sürece parasal karşılığı yoktur ancak burada vakıf ve yetim malı müstesnadır. (el-Haskefi, 2002, s. 377)

2.4: Muhtelif hükümler

Mescidin yanında bulunan ve mescidin alanını daraltan ev veya dükkânın -sahibinin rızası olmasa bile- kıymeti verilerek kerhen (İstimlâk) alınır. Bu tür durumlarda maslahat gereği kâdı emri ve yetkisiyle hareket edilir. Eğer bir arazinin mescid için istimlakı söz konusuysa ilgili arzın anveten veya sulhen fethedilmiş olması hükmü değiştirmektedir. Eğer savaşıarak fethedilmişse sorunsuzca istimlak edilebilir, sulhen

fethedilmiŖse zimmi sahipleriyle anlaşılaraq çözümlmesi gerekir. İhtilafli meselelerde kâdının hükmü tüm mezhepler için bağlayıcıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE VAKIF KURUMUNUN TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ VE HUKUKİ GELİŞİMİ

3.1: Erken Vakıf Uygulamaları ve Gelişim Seyri

3.1.1: Osmanlı'da İlk Vakıflar

Osmanlı İmparatorluğu, tarihte oldukça uzun bir süre varlığını sürdürmüş nadir siyasi oluşumlardan biridir. Bu uzun ömür ve geniş toprak kontrolü, çeşitli stratejiler ve idari yaklaşımlarla elde edilmiştir.

Osmanlılar vakıfları sosyal ve ekonomik sistemlerinin özüne entegre etmişlerdir. Vakıflar, toplumun farklı kesimlerine yardım sağlamak ve sosyal adaleti desteklemek amacıyla kurulmuştur. Bu sistem, yoksullara yardım etmek ve toplum içinde karşılıklı yardımlaşmayı teşvik etmek için bir mekanizma olarak işlev görmüştür. Ayrıca vakıflar, toplumsal destek sistemlerinin kilit bir bileşeni olarak sosyal güvenlik ve refahın artırılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Osmanlı ekonomisi temelde üç ana ilkeye dayanmaktaydı: Provizyonizm, fiskalizm ve gelenekçilik. Provizyonizm, devletin temel görevinin halkın temel ihtiyaçlarını karşılamak olduğunu savunan bir anlayıştır. Bu doğrultuda, kaynakların yeterli düzeyde tedarik edilmesi, malların adil dağıtımı ve fiyat istikrarının sağlanması amaçlanmıştır. Fiskalizm, devletin gelirini artırmak için mali yapının güçlendirilmesini ve vergi düzenlemelerinin sistematik biçimde uygulanmasını ifade eder. Vergi tahsilatı, kamu giderlerinin karşılanması ve mali disiplin bu yaklaşımın temel unsurları arasında yer alır. Gelenekçilik ise ekonomik düzenin devamlılığı için geçmişte uygulanan yöntemlerin ve örfî düzenlemelerin korunmasını esas alır. Bu üç ilke birlikte değerlendirildiğinde, Osmanlı ekonomi politikasının hem toplumsal dengeyi hem de devletin mali yapısını korumaya yönelik bütüncül bir yapıya sahip olduğu görülmektedir (İnalçık, 1973). Bu ilkeler Osmanlı ekonomisinin temelini oluşturmuş ve ekonomik uygulamalarını etkilemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda üretim, küçük ölçekli aile işletmeleri ve loncalar aracılığıyla gerçekleştiriliyordu. Devlet, üretim faktörleri üzerinde sıkı bir denetim uygulamaktaydı ve toprak mülkiyeti devlet kontrolündeydi. Köylüler topraklarını devredemez ve sadece belirli koşullar altında kullanabilirdi. Ayrıca, zanaatkârlar ve tüccarlar için kâr marjları düşük tutularak sermaye birikimi sınırlandırılmıştır (İnalçık, 1973).

Osmanlı toplumu, sosyal yapı itibarıyla iki ana gruba ayrılmıştır: reaya ve askerî sınıf. Reaya, üretim faaliyetleriyle uğraşan, ziraat, ticaret ve zanaat gibi alanlarda çalışan, toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan kesimi ifade eder. Bu grup, devletin ekonomik temellerini oluşturan vergi mükelleflerinden meydana gelmekteydi. Askerî sınıf ise devletin idari, dinî ve askerî işlevlerini yerine getiren, vergi yükümlülüğünden muaf tutulan bir elit tabakayı temsil eder. Bu sınıf, padişahın hizmetinde bulunan yöneticiler, askerler, ulemâ ve bürokratlar gibi unsurlardan oluşmaktaydı. Bu ikili yapı, Osmanlı toplumunun hem idarî hem de ekonomik organizasyonunu anlamada temel bir çerçeveye sunar (İnalçık, 1973).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde reaya kendi geçimini sağlamak için küçük ölçekli üretim yaparken, ekonomik yapı herkesin geçimini sağlayabileceği eşitlikçi bir sistem kurmayı hedeflemiştir. Osmanlılar eşitlikçi yapılarını korumak için çeşitli stratejiler geliştirdiler. Devlet dışından gelen büyük yatırımların önündeki engelleri aşmak için alternatif yatırım yolları aradılar ve böylece sistemin devamlılığını sağladılar. Askerî sınıfın gelir düzeyleri ve hizmet süreleri düzenlenmiş, bu da emeklilik sonrası gelirden önemli bir azalmaya yol açmıştır. Ancak devlete uzun süre hizmet edenlere yeterli emeklilik desteği sağlanmış ve devletin mal varlığına müdahale yetkisi korunmuştur. Emeklilik sonrası destek, vakıfların kurulması gibi alternatifler aracılığıyla sağlanmıştır (İnalçık, 1973).

Vakıflar, Osmanlı toplumunda sosyal yardım ve ekonomik destek sağlamada kritik bir rol oynamıştır. Büyük altyapı yatırımları ve sosyal tesisler vakıflar aracılığıyla inşa edilmiş ve devlet bunların bakım ve yönetim sorumluluğunu üstlenmiştir. Vakıf sistemi, yoksulluğu ve dilencililiği azaltmak için para vakıfları gibi yeniliklerle genişletilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, vakıf sistemini geliştirerek sosyal ve ekonomik yapılarının sürdürülebilirliğini sağlamış ve uzun vadeli varlığını desteklemiştir. Bu sistem, devletin ekonomik ve sosyal politikalarının merkezinde yer

almış, toplumsal refah ve düzenin korunmasında önemli bir rol oynamıştır (Barkan, 1942).

1826 yılında Sultan İkinci Mahmud, çeşitli bağımsız imparatorluk ve hanedan ailesi vakıflarının yönetimini merkezileştirmek için Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ni (İmparatorluk Vakıf İdaresi) kurmuştur. Kuruluşundan önce İslami vakıflar üç ana türe ayrılıyordu: Evkaf-ı Kadime (Osmanlı öncesi İslam devletlerinden miras kalan vakıflar), Evkaf-ı İrsadiyye (toprağa dayalı devlet vakıfları) ve Evkaf-ı Sahiha-i Lazime (hayır işlerine adanmış vakıflar) (Genç, Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar, 2014). Bu vakıflar, kurucularının özel kuralları altında faaliyet göstermiş, bir müteveli tarafından yönetilmiş ve düzgün işleyişi sağlamak için bir gözetmen (nâzır) tarafından denetlenmiştir. Vakıfların yönetimi giderek daha karmaşık ve parçalı hale geldikçe, merkezileşme ihtiyacı daha belirgin hale gelmiştir. (Genç, Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar, 2014).

Vakıfları organize etmeye yönelik ilk girişimler arasında 1586 yılında Mekke ve Medine'deki vakıflardan sorumlu Evkaf-ı Haremeyn Nezareti'nin kurulması yer almaktadır. Daha sonra Sultan I. Abdülhamid, 1774 yılında Hamidiyye Vakıflar Müdürlüğü'nü kurarak vakıflarının yönetimini merkezileştirmeye çalışmıştır (Barkan, 1942). Bu gelişme, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin nihai oluşumunun önünü açmıştır. Mahmud, 1826 yılında, dağıtılan Yeniçeriler de dahil olmak üzere çeşitli vakıfları yeni Evkaf-ı Hümayun Nezareti altında birleştirerek daha merkezi bir yönetime geçişin sinyallerini vermiştir. Bu kuruluş sadece vakıfları güçlendirmeyi değil, aynı zamanda yolsuzlukla mücadele etmeyi ve daha etkili bir yönetim sağlamayı da amaçlıyordu (Barkan, 1942).

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Nezaret, imparatorluk genelinde çok sayıda bağımsız vakfi bünyesine katarak idari alanını önemli ölçüde genişletmişti. Nezaret, Tanzimat reformları sırasında daha sofistike hale gelerek gelişmeye devam etti. Osmanlı'nın son dönemlerine gelindiğinde, imparatorluğun vakıflarının çoğunu denetleyen kapsamlı bir merkez ve taşra teşkilatına sahipti. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Evkaf-ı Hümayun Nezareti, modern Türk devletinin değişen

siyasi ve idari yapısını yansıtmak şekilde Vakıflar Genel Müdürlüğü olarak yeniden düzenlenmiştir. (Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakıflar Genel Müdürlüğü)².

3.1.2: Osmanlı'da Vakıf Çeşitleri

a) Hayri Vakıflar (Kamu Yararı İçin Kurulan Vakıflar)

Eğitim Vakıfları

Modernleşme süreci öncesinde Osmanlı Devleti'nde örgün eğitim ve öğretim kurumları, vakıflar tarafından tesis edilmiş ve yine vakıflar tarafından idare edilmiştir. Osmanlı eğitim sistemi, ilköğretim düzeyindeki sıbyan mektepleriyle başlayıp yükseköğretim kurumları olan medreselerle devam etmekteydi. Medreseler bünyesinde kütüphaneler de yer almakta olup, bu kurumlar çoğunlukla külliyelerin bir parçası olarak yapılandırılmıştır. Bununla birlikte, medreseler ve mektepler kimi zaman bir cami veya mescidin avlusu içerisinde konumlanmış, kimi zaman ise avlusunda bir mescit bulunan müstakil bir eğitim kurumu şeklinde teşkil edilmiştir (İnalçık, 1973).

Sıbyan mektebini tamamladıktan sonra medrese eğitimine devam edemeyen öğrenciler doğrudan topluma karışarak esnaf teşkilatlarının mesleki eğitim süreçlerine dâhil olmuşlardır. Medrese eğitimine devam edecek öğrenciler ise genellikle 12 ila 15 yaşları arasında bu sürece başlamışlardır. Eğitimin ilk aşamalarında “Mukaddimât-ı Ulûm” dersleri alınmakta olup, yaklaşık üç yıllık bir sürecin ardından “Ellili Medrese” seviyesine ulaşan öğrenciler "dânişmend" unvanını kazanmaktaydılar. Dânişmendlikten sonra eğitime devam edenler mülâzımlık derecesine yükselmekte, mülâzemet süresini başarıyla tamamlayanlar ise müderrislik veya kadılık görevlerine atanabilmekteydi (Uzunçarşılı, 1984).

Medrese mensuplarının toplumla etkileşimi, yalnızca gündelik yaşamda değil, aynı zamanda müderrisler ve öğrenciler tarafından gerçekleştirilen "cerre çıkma"³ faaliyetleri aracılığıyla da sağlanmaktaydı (İpşirli, 1993). Osmanlı eğitim sisteminde

²Ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü. *Kurumumuzun tarihçesi*. <https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/kurumumuzun-tarihcesi>

³ Osmanlı'da cerre çıkma, medrese öğrencilerinin özellikle Ramazan ayında taşra bölgelerine giderek halka vaaz ve irşat hizmeti sunmaları amacıyla yapılan uygulamadır. Hem dinî tebliğ hem de pratik eğitim niteliği taşır.

önemli bir kültürel hareket olarak kabul edilen cerre çıkma uygulaması, özellikle üç aylar ve Ramazan ayında müderrisler ile ileri düzeydeki öğrencilerin şehir, kasaba ve köylere giderek camilerde halka vaaz vermesi, Kur'an tilavetinde bulunması ve diğer dinî hizmetlerle halkı irşad etmesi şeklinde icra edilmekteydi. Bu süreç, her yıl üç aylık dönemlerde halkın kültürel gelişmeleri takip etmesine, toplumsal aydınlanmanın sağlanmasına ve kültürel bütünleşmenin pekişmesine katkıda bulunmaktaydı (İpşirli, 1993).

Medreselerin bulunduğu şehir ve kasabalarda en yüksek seviyedeki medresenin müderrisi, kentin önde gelen şahsiyetleri arasında kabul edilmekteydi. Bu müderrisler, medreselerde ders vermekle birlikte, cuma günleri merkez camilerinde halka yönelik vaaz ve nasihatlerde bulunmaktaydılar. Nitekim Aziz Mahmud Hüdâyi de bu bağlamda önemli bir örnek teşkil etmektedir. Üsküdar'da Hüdâyi Tekkesi'nde şeyh olarak dersler vermiş, her perşembe günü Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nde, her ayın ilk cuma günü ise Sultan Ahmed Camii'nde halka hitap etmiştir. Ayrıca Sultan III. Murad, I. Ahmed ve II. Osman ile yazışmalarda bulunmuş, IV. Murad'ın saltanat kılıcını kuşatmıştır. Evliya Çelebi'ye göre, yedi Osmanlı padişahı Hüdâyi'nin elini öpmüş ve Hüdâyi, 170.000 müride irâdet (el) vermiştir (Yılmaz, 1991).

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Osmanlı'da aydın zümrenin halka açılmasında ve aydınlanma faaliyetlerinin yürütülmesinde cami ve tekkelerin günümüz kültür merkezlerinin işlevini üstlendiği görülmektedir. Ayrıca Osmanlı toplumunun ortak kültürel yapısının oluşumunda en temel rolü, medrese ve tekke kurumlarının oynadığı ifade edilebilir.

Osmanlı eğitim kurumlarının sürekliliğinin sağlanması ve işlevselliğini sürdürebilmesi büyük ölçüde vakıf sistemi aracılığıyla mümkün olmuştur. Vakıflar, medrese, sıbyan mektebi, kütüphane, tekke ve benzeri eğitim ve kültürel kurumların finansal ihtiyaçlarını karşılayan en önemli yapılar olarak Osmanlı toplumsal ve ekonomik sisteminde merkezi bir rol üstlenmiştir (İnalcık, 1973). Bu bağlamda, eğitim kurumlarının kuruluşu, işletilmesi ve giderlerinin karşılanması, genellikle hayırsever devlet adamları, ulema, sultanlar, sadrazamlar ve zengin tüccarlar tarafından kurulan vakıflar aracılığıyla sağlanmaktaydı.

Vakıflar, eğitim kurumlarına maddi destek sunmanın yanı sıra, aynı zamanda bu kurumların özerkliğini ve sürekliliğini de güvence altına almaktaydı. Vakfiye adı

verilen vakıf senetlerinde, bir eğitim kurumunun masraflarının nasıl karşılanacağı, eğitim sürecinde görev alacak müderris, dânişmend, talebe ve diğer personelin maaşları ile iâşe ve barınma giderleri ayrıntılı bir biçimde belirtilmekteydi. Eğitim kurumları için ayrılan gelir kaynakları arasında çarşılar, hanlar, bedestenler, hamamlar, değirmenler, tarım arazileri, bağlar ve bostanlar gibi ekonomik üretim birimleri bulunmaktaydı. Bu gelirler, vakıfların ekonomik sürdürülebilirliğini sağlarken, eğitim kurumlarına düzenli bir maddi kaynak oluşturmuştur (Barkan, 1942).

Özellikle büyük medreseler, genellikle bir külliye'nin parçası olarak inşa edildiğinden, külliye'ye bağlı vakıflar tarafından finanse edilmekteydi. Örneğin, Fatih Külliyesi ve Süleymaniye Külliyesi, içerdikleri medreselerin giderlerini karşılamak amacıyla büyük ölçekli vakıflar tarafından desteklenmiştir. Bu vakıflar, İstanbul'daki hanlar, çarşılar ve dükkânlar gibi ticari işletmelerin kira gelirlerinden elde edilen fonlarla eğitim faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu sistem, Osmanlı'da eğitim kurumlarının devlete doğrudan mali yük getirmeden sürdürülebilir bir şekilde varlığını devam ettirmesine imkân tanımıştır (Barkan, 1942).

Medreselerde görev yapan müderrislerin maaşları, vakıfların gelirlerinden sağlanırken, talebelerin günlük iâşesi de yine vakıflar tarafından temin edilmekteydi (İnalçık, 1973). Büyük medreseler, talebeler için yatılı konaklama imkânı sunmakta ve bu öğrencilerin yiyecek, giyecek ve temel ihtiyaçları vakıf gelirleriyle karşılanmaktaydı (İnalçık, 1973). Nitekim bazı vakfiyelerde, fakir ve yetim öğrenciler için özel olarak yemek ve giysi yardımı yapılması gerektiğine dair hükümler de yer almaktaydı (Özgüdenli & Yüksel, 2012).

Eğitim kurumlarının beslendiği bir diğer önemli ekonomik kaynak, Osmanlı şehirlerindeki ticaret merkezleri ve çarşılardı. Medrese ve mekteplere gelir sağlamak amacıyla vakıflar tarafından yönetilen çarşı ve bedestenler, ticaret hayatının merkezi konumundaydı. Örneğin, Kapalıçarşı, Mısır Çarşısı gibi büyük ticaret alanları, birçok vakfın gelir kaynağı olup, eğitim ve hayır kurumlarının devamlılığını sağlamaktaydı (Barkan, 1942). Bu yapılar içerisindeki dükkânlardan alınan kiralalar, doğrudan vakıf mülkleri üzerinden eğitim kurumlarına aktarılmaktaydı (Barkan, 1942).

Bunun yanı sıra, Osmanlı'da bazı tarımsal üretim alanları ve köyler doğrudan eğitim kurumlarına tahsis edilerek vakıf mülkü hâline getirilmiştir (Barkan, 1942). Bu sistemde, vakıflara ait tarlalardan ve bağlardan elde edilen mahsul, eğitim

kurumlarının giderlerini karşılamak üzere kullanılmıştır (Barkan, 1942). Özellikle medreseler için belirlenen vakıf köyleri, eğitim sisteminin mali açıdan bağımsızlığını güçlendiren unsurlar arasında yer almıştır (Genç, Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar, 2014).

Sonuç olarak, Osmanlı eğitim sisteminin temel finansman kaynağını oluşturan vakıflar, eğitim kurumlarının inşası, işletilmesi ve geliştirilmesine yönelik çok yönlü bir ekonomik destek sağlamıştır. Vakıflar sayesinde eğitim kurumları, devlet hazinesine yük olmadan faaliyet göstermiş, aynı zamanda geniş halk kitlelerine ücretsiz eğitim hizmeti sunulabilmiştir. Osmanlı medreselerinin ve diğer eğitim yapılarının uzun süreli etkinliğini koruyabilmesi, doğrudan vakıf gelirlerinin düzenli bir biçimde işletilmesi ve ticaretle bütünleşmiş bir şekilde sürdürülmesiyle mümkün olmuştur.

Musahip Mustafa Paşa, Konya’da inşa ettirdiği darülhadisin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla, Kanlıgöl’deki çifte hamamın gelirini vakfetmiştir. Vakfiye şartlarına göre bu gelir, darülhadisin bakım-onarım giderleri, müderris maaşı ve medresede kalan öğrencilerin ihtiyaçları için tahsis edilmiştir. Ancak, 1777 yılında mütevellî Ali’nin vakıf gelirlerini şahsi amaçları için kullandığı tespit edilmiş ve müderris Seyyid Ömer tarafından Divan-ı Hümayun’a başvurulmuştur. Bunun üzerine İstanbul’dan Karaman Valisi ve Konya Naibi’ne mütevellinin vakfiye şartlarına uymasını sağlayacak emirler gönderilmiştir. Başlangıçta yalnızca hadis ilmi eğitimi veren darülhadis, XIX. yüzyıldan itibaren genel bir medreseye dönüşmüştür (Küçükdağ, 2018).

Çolak Hacı Ali tarafından tesis edilen Han Darülhadis Medresesi’nin vakfiyesi, 15 Rebiyülahir 1125 (11 Mayıs 1713) tarihinde Konya Şer’iye Mahkemesi’nde, Hacı Ali’nin varisleri olan eşi Fatma, oğulları Hacı Mehmed ve Ahmed ile kızları Ayşe ve Havva tarafından düzenlenmiş ve tescil edilmiştir. Hacı Ali, vefatından 60 gün önce Alacamescit Mahallesi’nde bulunan hanını bir medreseye dönüştürerek vakfetmiş, ancak ölümünden önce vakfiye işlemlerini tamamlayamamıştır. Bunun üzerine, varisleri onun vasiyetine uygun olarak mahkemeye başvurmuş ve vakfiyenin resmî tescilini gerçekleştirmiştir (Küçükdağ, 2018).

Bu süreç, Osmanlı vakıf sisteminde mirasçılarının vakfedilen mülk üzerindeki sorumluluklarını yerine getirme yükümlülüğünü ve vakfiye işlemlerinin mahkeme denetiminde yürütüldüğünü göstermesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nde eğitim hizmetlerinin finansmanı için merkezi hazineden doğrudan bir pay ayrılmamış; bunun yerine vakıf kurumları, eğitimin devamlılığını sağlayan temel kaynak görevini görmüştür. Bu sayede 16. yüzyılın başlarında Osmanlı mali sisteminin yaklaşık %12'sini, 17. yüzyıl başlarında ise %20'sini vakıf gelirleri oluşturacak kadar geniş bir vakıf ağı meydana gelmiştir (Sırım, 2018). Osmanlı eğitim sisteminin idame ettirilmesinde vakıfların medreselerin devamı hususunda bel kemiğini oluşturduğu ve medrese inşasının yanısıra gelir getirecek yerlerin de medreselerle beraber vakfedilmesinin örf haline geldiği ve muamelenin bu minvalde olduğu görülmektedir.

Sağlık Vakıfları

Osmanlı İmparatorluğu'nda sağlık hizmetleri büyük ölçüde vakıflar aracılığıyla sunulmuştur. Bu vakıflar, toplumun sağlık ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çeşitli sağlık kurumları kurmuş ve işletmiştir. Bu kurumlar arasında "darüşşifa", "bimarhane", "şifahane" ve "bimaristan" gibi isimlerle anılan hastaneler bulunmaktadır (Sarı & Zabun, 2021). Osmanlı döneminde sağlık hizmetlerinin vakıf sistemiyle organize edildiği önemli örneklerden biri Fatih Darüşşifasıdır. 1470 yılında İstanbul'da, Fatih Sultan Mehmet tarafından inşa edilen bu darüşşifa, 70 odalı ve 200 yataklı kapasitesiyle döneminin en büyük hastanelerinden biri olmuştur. Özellikle akıl hastalarının tedavisine yönelik tasarlanmış olan bu kurumda, ilaç tedavisinin yanı sıra müzikle terapi gibi dönemin ileri uygulamaları da kullanılmıştır (Sezer Erer, 2010). Bir diğer örnek ise 1488 yılında Edirne'de Sultan II. Bayezid tarafından yaptırılan II. Bayezid Darüşşifasıdır. Ruh hastalarının müzikle tedavi edildiği bu yapı, yalnızca akustiği ve mimarisiyle değil, aynı zamanda tıp eğitimi verilen bir merkez olmasıyla da dikkat çekmiştir. Her iki kurum da Osmanlı sağlık sisteminde vakıfların sadece tedavi hizmetleriyle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda bilimsel eğitimi de destekleyen çok yönlü yapılar olduğunu göstermektedir (Sezer Erer, 2010).

Bu vakıf hastanelerinde cerrah, hekim, eczacı ve kehhal (göz hekimi) gibi uzmanlar istihdam edilmiştir. Ayrıca, bu kurumlar hastaların tedavisi yanında tıp eğitimi de vermiştir (Sezer Erer, 2010). Osmanlı döneminde sağlık hizmetlerinin büyük bir kısmı vakıflar aracılığıyla sunulmuş ve bu sayede toplumun geniş kesimlerine ulaşılmıştır.

Bu vakıflar, sağlık hizmetlerinin finansmanı ve sürekliliği açısından önemli bir rol oynamıştır.

İmar ve Altyapı Vakıfları

Osmanlı İmparatorluğu'nda imar ve altyapı hizmetleri, vakıflar aracılığıyla önemli ölçüde desteklenmiştir. Vakıflar, şehirlerin fiziksel ve sosyal altyapısının geliştirilmesinde kritik bir rol oynamış, cami, medrese, han, hamam, köprü ve çeşme gibi yapıların inşası ve bakımını üstlenmiştir.

Osmanlı vakıf sisteminin sosyal ve altyapısal hizmetlerdeki rolünü gösteren örneklerden biri, 16. yüzyılda Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa tarafından Payas'ta inşa ettirilen Sokollu Mehmed Paşa Külliyesidir. Cami, han, hamam, medrese ve arastadan oluşan bu külliye, yalnızca dinî işlevlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda bölgenin ticari ve sosyal hayatına da önemli katkılar sağlamıştır (Özer, 2024). Osmanlı vakıf sisteminin bir diğer örneği ise su yapıları vakıflarıdır. Su ihtiyacını karşılamak amacıyla inşa edilen suyolları, kemerler, çeşmeler ve sebiller gibi altyapı unsurlarının inşası ve bakımı, vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu vakıf yapıları, halkın günlük yaşamını kolaylaştırmakla kalmamış; aynı zamanda kamu sağlığı ve şehir estetiği açısından da kalıcı işlevler üstlenmiştir. Vakıf kaynaklarının sağladığı sürekli finansman sayesinde, bu yapıların işlevselliği uzun yıllar boyunca korunabilmiştir (Öztürk S. , 2019).

Bu örnekler, Osmanlı döneminde vakıfların şehirlerin imarı ve altyapısının geliştirilmesindeki önemli rolünü göstermektedir. Vakıflar, sadece dini yapılar değil, aynı zamanda eğitim, sağlık ve ticaret gibi alanlarda da hizmet veren çok sayıda yapının inşası ve bakımını üstlenmiştir. Bu sayede, şehirlerin fiziksel ve sosyal altyapısı güçlendirilmiş, toplumun ihtiyaçları karşılanmıştır.

Aile Vakıfları

Osmanlı İmparatorluğu'nda aile vakıfları (ehlî veya zürri vakıf olarak da bilinir), vakıf kurucusunun aile fertlerinin ve soyundan gelenlerin maddi güvenliğini sağlamak amacıyla oluşturulan vakıf türleridir. Bu vakıflar, malvarlığının aile içinde korunmasını ve nesilden nesile aktarılmasını hedefler (Teber, 2002).

Osmanlı döneminde kurulan aile vakıfları, çeşitli hukuki ve ekonomik işlevler üstlenmiştir. Bu vakıfların en önemli özelliklerinden biri, mirasın korunmasıdır. Aile vakıfları, vakfedenin malvarlığının ölüm sonrası dağılmasını önleyerek, aile

bireylerinin ekonomik gücünü ve sosyal statüsünü muhafaza etmeyi amaçlamıştır (EREN, 1987). Bir diğer önemli işlevi ise müsadere uygulamasına karşı koruma sağlamasıdır. Osmanlı'da devlet görevlilerinin mallarına el konulması anlamına gelen müsadere uygulaması, aile vakıfları aracılığıyla dolaylı olarak bertaraf edilmiştir. Zira vakfedilen mallar şahsî mülkiyet statüsünden çıktığı için müsadereye tabi olmamıştır (Çakmak, 2021). Ayrıca, vergi muafiyeti de aile vakıflarının cazibesini artıran bir başka unsurdur. Vakıf statüsü kazanan mallar, belirli vergilerden muaf tutulduğundan, ekonomik açıdan aileye kayda değer avantajlar sağlamıştır (EREN, 1987).

Aile vakıfları, sadece aile fertlerine değil, aynı zamanda toplumun genel refahına da katkıda bulunmuştur. Özellikle yarı hayri vakıflar hem aile üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamış hem de eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler gibi alanlarda topluma fayda sağlamıştır.

Para Vakıfları

Osmanlı İmparatorluğu'nda para vakıfları (nakit vakıfları), sermayesi nakit paradan oluşan ve bu sermayeyi işletmek suretiyle elde edilen gelirlerle toplumsal hizmetler sunan vakıf türleridir (Akgündüz A. , 1996). Bu vakıflar, 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı ekonomik ve sosyal hayatında önemli bir rol oynamış ve modern bankacılık sisteminin olmadığı bir dönemde finansal ihtiyaçların karşılanmasında etkili olmuştur (Genç, 2021).

Para vakıfları, vakfeden kişinin belirli bir nakit sermayeyi vakfetmesiyle kurulurdu. Bu sermaye, İslami finansman yöntemlerine uygun olarak ihtiyaç sahiplerine kredi şeklinde verilirdi (Kaya S. , 2003). Elde edilen kâr, vakfin amaçlarına uygun olarak hayır işlerinde kullanılırdı. Örneğin, Safranbolu'da kurulan para vakıfları üzerine yapılan bir çalışmada, bu vakıfların kimler tarafından, ne kadar sermaye ile ve hangi amaçlarla kurulduğu incelenmiştir (Yediyıldız, 1984).

Para vakıflarının meşruiyeti konusunda Osmanlı uleması arasında tartışmalar yaşanmıştır. Ana mesele, paranın vakfedilip edilemeyeceği ve bu vakıfların faiz yasağına aykırı olup olmadığıydı. Ebû Hanîfe vakfı bağlayıcı görmezken, öğrencileri menkul malların da vakfedilebileceğini kabul etmiş ve özellikle Maverâünnehir fakihleri bu görüşü benimseyerek vakıf anlayışını genişletmiştir (Eser, 2024). Osmanlı'da para vakıflarına başta olumsuz yaklaşılsa da şehirleşme ve ekonomik ihtiyaçlar doğrultusunda yaygınlaşmış ve 15. yüzyıldan itibaren fetvalarda yer almaya

başlamıştır (Eser, 2024). 16.yüzyılda para vakıflarıyla ilgili önemli tartışmalar yaşanmış, Şeyhülislam İbn Kemâl bu uygulamayı savunan ilk risaleyi kaleme alırken, Rumeli Kazaskeri Çivizâde Kanuni Sultan Süleyman'ı ikna ederek 1545'te para vakıflarını yasaklatmıştır. Buna karşılık Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, 1546'da yazdığı risale ile bu vakıfları örfe ve fıkhi temellere dayanarak savunmuş, 1548'de yasağın kaldırılmasını sağlamıştır (Eser, 2024). Tartışmalar 1570'lerde Birgivi Mehmed Efendi'nin karşı çıkışıyla devam etse de uzun vadede Ebussuûd'un görüşü kabul görmüş ve para vakıfları Osmanlı finans sisteminde kalıcı hale gelmiştir (Eser, 2024).

Osmanlı Devleti'nde görülen ilk para vakfı Edirne'de 1423 yılında Yağcı Hacı Muslihiddin tarafından 10.000 akçeyle kurulan vakıftır. Bu tarihten Osmanlı'nın sona erdiği tarihe kadar para vakıfları varlıklarını yaygın bir şekilde sürdürmüşlerdir (Atar, 2019).

Para vakıfları, Osmanlı ekonomisinde önemli bir finansman kaynağı olarak işlev görmüştür. Esnaf ve zanaatkârlara sermaye sağlayarak ticaretin ve üretimin desteklenmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu vakıflar, modern bankacılık sisteminin olmadığı bir dönemde, faizsiz kredi imkânı sunarak ekonomik istikrarın sağlanmasında rol oynamıştır (Bulut & Korkut, 2016).

XVI. yy. başlarında, Osmanlı ekonomisinde toprakların % 20'si vakıf sistemi içerisindeydi. Bu dönemde (1527-8 bütçesine göre) vakıfların toplam kamu gelirleri içindeki %12'lik payı sadece bazı emlakla birlikte bu toprak gelirlerinin oranıdır. Binalardan, para vakıflarından ve diğer vakıflardan elde edilen gelirler buna dahil değildir. Bu oranlar, toprakların bir kısmı özel mülk haline geldiğinden, zaman içerisinde yükselmiş olmalıdır.

Modern Finansal Kurumlarla Karşılaştırma:

Para vakıfları, fonksiyonları itibarıyla günümüz mikrofinans kurumlarına benzerlik göstermektedir. Küçük ölçekli kredi imkânları sunarak girişimciliği desteklemiş ve ekonomik kalkınmaya katkı sağlamışlardır. Bu yönüyle, modern finansal sistemin erken dönem örnekleri olarak değerlendirilebilirler (Çizakça, 2004).

Osmanlı'da para vakıfları, toplumsal dayanışmanın ve ekonomik kalkınmanın önemli araçlarından biri olmuştur. Hem sosyal hizmetlerin finansmanında hem de bireylerin finansal ihtiyaçlarının karşılanmasında kritik bir rol oynamışlardır (Yediyıldız, 1984).

Bu vakıflar, İslam hukuku çerçevesinde geliştirilmiş özgün finansman modelleri olarak Osmanlı ekonomik sistemine önemli katkılar sunmuştur. a) Faizsiz Finans İlkesi: Osmanlı dönemindeki para vakıfları, faaliyetlerini faizsiz finans anlayışı çerçevesinde yürütmüştür. Bu vakıflar, sermayeyi murâbaha (kâr payı esaslı ticaret), icâre-i tavîle (uzun vadeli kira sözleşmeleri) ve mudârebe (sermaye–emek ortaklığı) gibi İslami finans enstrümanları aracılığıyla değerlendirmiştir. Günümüzde ise İslami bankacılık ve katılım bankaları, aynı faizsiz finans ilkelerini modern hukuk ve teknolojik araçlarla uygulamaya devam etmektedir (Güneri, 2019). b) Mikrofinans ve Küçük İşletme Desteği: Osmanlı para vakıfları, esnaf ve küçük işletmelere faizsiz sermaye sağlayarak yerel ticaretin gelişimini desteklemiş ve ekonomik tabanın güçlendirilmesine katkı sunmuştur. Benzer şekilde, günümüzde mikrofinans sistemleri, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, küçük ölçekli işletmeler ve bireysel girişimcilere yönelik faizsiz finansman modelleri sunmaktadır. Bu kurumlar, düşük gelirli gruplara sermaye desteği sağlayarak ekonomik hareketliliği teşvik etmektedir (Güneri, 2019). c) Sosyal Finans ve Dayanışma Ekonomisi: Osmanlı para vakıfları yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal hizmetlerin finansmanında da aktif rol oynamıştır. Bu kapsamda eğitim bursları sağlanmış, hastane ve sağlık hizmetlerinin giderleri karşılanmış, yoksullara yönelik yardım projeleri desteklenmiştir. Bugün sosyal finans modelleri—örneğin İslami sosyal fonlar ve vakıf esaslı mikrofinans sistemleri—toplumsal faydayı önceleyen finansal çözümler üretmeye devam etmektedir (Güneri, 2019). d) Sermayenin Sürdürülebilir Kullanımı: Para vakıfları, sermayeyi koruma altına alarak döngüsel bir finansman modeli oluşturmuş ve uzun vadeli mali sürdürülebilirlik sağlamıştır. Bu yaklaşım, günümüzde vakıf esaslı sürdürülebilir finans stratejileri ile devam ettirilmekte; katılım bankacılığı, sosyal finans ve etik bankacılık modelleri, para vakıflarının bu yönünü örnek almaktadır (Güneri, 2019). e) Vakıf Sistemi ile Modern Bankacılığın Ortak Yönleri: Osmanlı para vakıfları, çağdaş bankacılık hizmetlerinin erken dönem örnekleri arasında değerlendirilebilir. Bu vakıflar, toplumsal sermayeyi değerlendirmiş, kredi mekanizmasını işletmiş ancak tüm bu süreçlerde faizsiz finans ilkelerine bağlı kalmıştır. Ayrıca risk yönetimi, sermaye döngüsünün sürekliliği ve sosyal etki temelli finansal yapı gibi modern finans ilkeleriyle de paralellik göstermiştir (Güneri, 2019).

3.1.3: Vakıfların Kuruluş Süreci ve İşleyişi

Vakıf, bir malın kişisel mülkiyetten çıkarılarak kamu yararına, dinî veya sosyal bir amaca süresiz olarak tahsis edilmesidir. Bu tahsis işlemiyle birlikte vakfedilen mal, vakfedenin özel mülkiyetinden ayrılır ve "Allah'ın mülkü" sayılarak tüzel kişiliğe sahip bağımsız bir hukuki varlık hâline gelir (Cansel, 1988). Vakıf, vakfedenin tek taraflı, bağlayıcı ve iradi beyanıyla kurulur; bu irade genellikle yazılı bir vakfiye ile ifade edilir ve geçerlilik kazanması için kadı huzurunda tescil edilmesi gerekir. Vakıf kuracak kişinin tasarruf ehliyetine sahip olması, yani akıl sağlığının yerinde, reşit ve mümeyyiz olması şarttır. Reşit olmayanlar, akıl hastaları ve mahcurlar bu ehliyetten yoksundur (Cansel, 1988). Vakfedilecek mal, malî değeri olan taşınır veya taşınmaz nitelikte olmalı; gayrimenkuller, gelir getiren mülkler, nakit sermaye ya da aynî haklar bu kapsama girmelidir. Vakfın amacı ise meşru, kamu düzenine ve ahlâka uygun olmalı; dinî, sosyal, kültürel veya ekonomik nitelik taşımamalı, siyasal ya da ayrımcı hedefler içermemelidir (Cansel, 1988). Vakfiyede, vakfın amacı, idaresi, gelir kaynakları ve yöneticileri açık şekilde belirtilir ve genellikle kadı huzurunda düzenlenerek resmîyet kazanır. Vakfın hukuken geçerli olması için mahkeme siciline tescil edilmesi gerekir; bu tescil işlemi vakfa tüzel kişilik kazandırır ve kamuya karşı tanınmasını sağlar (Cansel, 1988). Vakfın işleyişi için mütevellî tayin edilir; mütevellî, vakıf gelirlerini toplar, harcamaları yapar ve vakfiyede belirlenen hizmetleri ifa eder. Osmanlı döneminde vakıflar, kadılar tarafından denetlenmiş; vakfiye şartlarına aykırı uygulamalar iptal edilmiştir. 19. yüzyıldan itibaren ise Evkaf Nezareti kurulmuş ve vakıflar merkezî idareye tabi tutulmuştur (Cansel, 1988). Vakıflar tür olarak da sınıflandırılmış; **mazbut vakıflar**, mütevellisi kalmayan ve doğrudan devlet tarafından yönetilen yapılar olurken; **mülhak vakıflar**, mütevelliliği vakfedenin soyuna bırakılmış ve özel idareye sahip vakıflar olarak tanımlanmıştır (Cansel, 1988).

a) Vakıfların Yönetimi ve Denetimi

İslam dünyasında ve özellikle Osmanlı Devleti tecrübesinde vakıflar, sadece dini veya hayırseverlik kurumları olarak değil, aynı zamanda kamusal hizmetlerin yürütülmesinde önemli bir araç olarak değerlendirilmiştir (İnalçık, 1973). Bu bağlamda, vakıfların idaresi, farklı dönemlerde çeşitli bürokratik ve yargısal organlar tarafından yürütülmüş; özellikle devletin vakıflar üzerindeki denetim ve kontrol mekanizmaları oldukça gelişmiştir (İnalçık, 1973). Bu denetim, doğrudan merkezi

idarenin bir uzantısı olan kadılar eliyle gerçekleştirilmiş, bu sayede hükümdarın vakıflar üzerindeki murakabe yetkisi yalnızca hukuki sınırlarla değil, aynı zamanda fiilî uygulamalarla da genişletilmiştir (İnalçık, 1973)⁴.

Köprülü'ye göre, vakıf idaresinde kadılar, İslam devletlerinde temel denetim organlarından biri olmuş; Abbasiler, Gazneliler, Selçuklular ve diğer birçok Türk-İslam devletinde olduğu gibi Osmanlılar da bu geleneği devam ettirmiştir (Köprülü, 1942). Osmanlı Devleti'nde vakıflar, müteveli, nazır ve câbi⁵ gibi görevliler tarafından idare edilirken, kadılar ise vakıfların hukuki denetimini üstlenmiştir. Sultan vakıflarının yönetiminde vezirler ve şeyhülislam gibi üst düzey devlet adamları nazır olarak görev almış; ancak bu kişiler vakıf hukukuna vakıf olmadıklarında, uzman müfettişler vasıtasıyla denetim gerçekleştirilmiştir. Özellikle payitaht kadısı ve diğer büyük şehir kadıları, zaman zaman vakıf hesaplarını incelemiş ve mütevelliler hakkındaki şikâyetleri değerlendirmiştir (Köprülü, 1942).

Osmanlı vakıf sisteminde müteveli, vakfın günlük yönetiminden sorumlu olurken; nazır, denetimden sorumlu, ancak müteveli kadar zorunlu bir organ olmayıp daha çok büyük vakıflarda görülmüştür. Bununla birlikte, devlet erkânına ait vakıflar, özellikle müteveli veya nazır kalmadığında, saray görevlileri eliyle yönetilmiştir (İnalçık, 1973). Osmanlı idaresi, vakıfların idari işlemlerini merkezden atanan görevliler aracılığıyla yürütmüş, vakıf gelir-gider dengesi ile ilgili yıl sonu hesapları kadılar ve Divan-ı Hümâyun tarafından denetlenmiştir. Kadılar, aynı zamanda yolsuzluk veya kötü idare durumlarında mütevelliyi azletme yetkisine de sahipti (Genç, 2021).

Osmanlı Devleti'nde merkezi kontrol eğilimi, vakıf yönetiminde oldukça erken dönemlerden itibaren görülmekte olup, bu süreç Evkaf Nezareti'nin 1826'da kurulmasıyla sistematik hale gelmiştir. 15. yüzyıldan itibaren sultani ve yüksek devlet erkânına ait vakıflar üzerinde merkezi denetim giderek artarken, 16. yüzyıldan itibaren bu eğilim diğer vakıf türlerine de yayılmıştır (İnalçık, 1973). Özellikle Haremeyn (Mekke ve Medine) vakıfları, Osmanlı'nın doğrudan yönettiği geniş coğrafyadaki merkezi vakıf organizasyonlarının başında gelmiştir (Buzpınar & Küçükaşçı, 1997).

⁴ Uygulama örnekleri için bkz: Köse, M. (2020). Arşiv belgelerine göre Ayasofya çevresindeki mâbed ve yapıların tamiratları (1839–1923). *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 11(56), 109–128.

⁵ Osmanlı döneminde vergileri, gelirleri toplayan kişilerdir.

Bu vakıfların idaresi zamanla darüssaade ağalarına devredilmiş ve bu görev nazırlık makamına dönüştürülerek vakıf yönetimi hiyerarşik bir yapıya büründürülmüştür (Buzpınar & Küçükaşcı, 1997).

18. ve 19. yüzyıllarda, vakıf idaresi daha kurumsal bir nitelik kazanmış; aynı anda birçok vakfi yöneten görevliler aracılığıyla bu alan bir meslek haline gelmiştir. Bu süreçte sadrazam, şeyhülislam, kaptan paşa gibi merkezi otoriteyi temsil eden kişilere bağlı olarak çalışan müstakil vakıf nezaretleri ortaya çıkmıştır (Akkuş, 2019). Nihayetinde, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla oluşan reform iklimi içerisinde Evkaf Nezareti kurulmuş ve merkezi otorite, büyük vakıfların yönetimini bu kuruma devrederek idari ve mali kontrolü doğrudan sağlamıştır. Bu dönüşüm, Tanzimat Dönemi'nin hemen öncesinde vakıf sisteminin merkezileşmesi açısından kritik bir dönüm noktasıdır (Akkuş, 2019).

b) Vakıfların Sosyal Etkileri

Eğitim ve Kültür Üzerindeki Etkiler

Osmanlı eğitim sistemi büyük ölçüde vakıf hukuku çerçevesinde örgütlenmiştir. Sıbyan mektepleri, medreseler, darü'l-hadis, darü'l-kurra ve tıp medreseleri vakıf yoluyla kurulmuş; öğretim kadrosunun maaşları ve kurumların işletme giderleri vakıf gelirlerinden karşılanmıştır (Ertem, 1999).. Eğitim, mahalle düzeyinden külliye yapıları içindeki yüksek öğretim kurumlarına kadar vakıflar aracılığıyla sürdürülmüş; ayrıca müze gibi kültürel eğitim kurumları da vakıf statüsünde teşkil edilmiştir. Bu durum, Osmanlı'da eğitim hizmetlerinin hukuki ve mali temellerinin büyük ölçüde vakıf sistemine dayandığını göstermektedir (Ertem, 1999).

Sağlık Hizmetleri ve Hastaneler

Osmanlı sağlık hizmetleri, tamamen vakıf temelli bir yapıya dayanmıştır. Külliye merkezli büyük vakıfların bünyesinde mutlaka bir sağlık kurumu yer almış; darüşşifa, tımarhane ve tabhane gibi yapılar vakıf yoluyla tesis edilmiştir (İnalcık, 1973). Bu kurumların inşası ve işleyişi doğrudan hayır sahiplerinin kurduğu vakıflar aracılığıyla sağlanmış, sağlık personelinin maaşları da ilgili vakıfların gelirlerinden karşılanmıştır (İnalcık, 1973). Dolayısıyla Osmanlı'da sağlık hizmetleri, devletin değil vakıfların uhdesinde yürütülen kamusal bir hizmet niteliği taşımıştır (İnalcık, 1973).

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma

Osmanlı'da kültürel faaliyetler ve güzel sanatlar, tekkeler gibi dini-sosyal merkezlerde örgütlenmiş ve vakıflar tarafından finanse edilmiştir. Vakıf eliyle inşa edilen han, hamam, imarethane, kervansaray, kör evleri ve yurtlar, yalnızca sosyal hizmet sunmakla kalmamış, aynı zamanda şehirlerin vakıf külliyesi etrafında gelişmesine katkı sağlamıştır (Işık, 2009). Vakıf köprüler ve yollar aracılığıyla birbirine bağlanan şehirlerdeki kervansaraylar gerek mimari nitelikleri gerekse sundukları kapsamlı hizmetlerle vakıf hukukunun medenileştirici etkisini somutlaştırmıştır (Işık, 2009). Selçuklu veziri Celaleddin Karatay tarafından kurulan Karatay Kervansarayı bu anlayışın önemli bir örneğidir. Bu tür yapılar, din ve statü ayrımı gözetmeksizin konaklayan herkese ücretsiz barınma, beslenme, tedavi ve hayvan bakımı hizmetleri sunmuş; ayrıca çevrelerinde ticarî merkezlerin oluşumuna zemin hazırlayarak vakıf sisteminin ekonomik boyutunu da gözler önüne sermiştir (Işık, 2009).

Şehircilik Hizmetleri

Osmanlı döneminde altyapı ve kentsel hizmetlerin büyük bölümü vakıf sistemi aracılığıyla yürütülmüştür (Işık, 2009). Yol, köprü, bent, çeşme, kaldırım gibi unsurların inşası ve bakımı vakıfların sorumluluğunda olup, günümüz belediye hizmetlerinin karşılığı olan sokak aydınlatması, temizlik, güvenlik ve çevre düzenlemeleri yine vakıflar eliyle gerçekleştirilmiştir (Işık, 2009). Bu kapsamda “kandilciler” tutularak sokaklar aydınlatılmış, bekçi maaşları vakıf gelirlerinden karşılanmıştır. Vakıflar, yalnızca hizmet üretiminde değil, aynı zamanda iskân ve medenileştirme süreçlerinde de belirleyici olmuş; Osmanlı fethinden sonra imar edilen yerleşim alanlarında yapılan büyük yatırımlar vakıflar yoluyla gerçekleştirilmiştir (Işık, 2009). II. Murad'ın Ergene bölgesindeki hayrat faaliyetleri, vakıf temelli imar anlayışının bir örneği olarak, vakıfların sadece sosyal hizmet değil, aynı zamanda güvenlik, ulaşım ve kentleşme gibi alanlarda da kamu yararına hizmet ürettiğini açıkça ortaya koymaktadır (Işık, 2009).

Osmanlı şehircilik anlayışında vakıflar, kentsel altyapı ve kamu hizmetlerinin ana taşıyıcısı konumundadır. Yol, köprü, kaldırım, kanal, bent, çeşme gibi altyapı unsurlarının inşa ve onarımı doğrudan vakıflar eliyle gerçekleştirilmiştir (Bayartan, 2008). Günümüzde belediyelere ait olan temizlik, aydınlatma, su temini, park ve bahçe düzenlemeleri gibi hizmetler Osmanlı döneminde vakıf teşekkülleri aracılığıyla yürütülmüştür. Kandilciler, bekçiler, sokak temizleyicileri gibi görevler vakıf

bütçesinden karşılanmış; sebiller, hamamlar ve abdesthaneler gibi kamusal tesisler hem ücretsiz hizmet sunmuş hem de sosyal adaletin tesisi yönünde işlev görmüştür (Bayartan, 2008). Su vakıfları aracılığıyla şehirlerin içme suyu ihtiyacı karşılanmış, kervansaray, han ve çarşı gibi yapılarla ticaret ve konaklama imkanları güvenli şekilde sağlanmıştır. Vakıflar, sadece fiziksel kentsel gelişimi değil, aynı zamanda sosyal refah, istihdam ve güvenli iskân politikalarını da destekleyerek Osmanlı şehirlerinin ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliğinde merkezi rol oynamıştır (Bayartan, 2008).

c). Vakıfların Askeri Alandaki Hizmetleri

Osmanlı vakıf sistemi, yalnızca sosyal ve dini alanlarda değil, askeri hizmetlerde de etkin rol oynamıştır. Her ne kadar askeri hizmetler kural olarak devletin sorumluluğunda olsa da kalelerin inşası, istihkâm faaliyetleri, gemi ve top yapımı gibi stratejik unsurlar vakıflar eliyle desteklenmiştir (Ertem, 1999). Ayrıca savaşta başarı gösteren askerler için yardım amaçlı vakıflar ve askeri eğitimi teşvik eden kurumlar (Okmeydanı, kemankeş zaviyeleri, pehlivan tekkeleri) da vakıf mekanizmasıyla teşkil edilmiştir. Bu durum, Osmanlı vakıf hukukunun kamusal alanı kapsayan geniş uygulama alanını ve vakıfların devlet fonksiyonlarını tamamlayıcı nitelikteki yapısını göstermektedir (Ertem, 1999)

d). Vakıfların Ekonomik Etkileri

Osmanlı'da vakıflar, ekonomik katkıları bakımından iki ana grupta değerlendirilmektedir: hizmet vakıfları ve para vakıfları. Hizmet vakıfları, eğitim, sağlık, ibadet, sosyal güvenlik ve bayındırlık gibi kamu hizmetlerini üstlenerek doğrudan topluma hizmet sunmuş, devletin bu alanlardaki harcama yükünü önemli ölçüde hafifletmiştir. Buna karşılık, para vakıfları, doğrudan hizmet sunmamakla birlikte, sermayeyi faizsiz yollarla piyasaya aktararak ekonomik dolaşıma katkıda bulunmuşlardır. Osmanlı'ya özgü olan bu kurumlar, taşınmaz yerine nakit paranın vakfedilmesiyle oluşmuş ve murâbaha (kârla satış), icâre-i tavîle (uzun vadeli kira) veya mudârebe (emek-sermaye ortaklığı) gibi yöntemlerle işletilmiş; elde edilen gelirler hayrî amaçlara yönlendirilmiştir (Kaya S. , 2003).

16.yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarının yaklaşık %20'si vakıf statüsünde olup, bu yapıların bölgesel düzeydeki harcamaları yerel bütçelerde kayda değer bir paya sahipti. Bu durum, vakıfların çoğu zaman merkezi yönetimin desteği olmadan, yerel düzeyde kendi gelir kaynaklarıyla işlevlerini sürdürebildiklerini göstermektedir

(Yüksel, 1992). Vakıf gelirlerinin kullanım dağılımı da bu kurumların toplumsal etkisini ortaya koymaktadır. 17. yüzyılda vakıf gelirlerinin %33'ü dinî hizmetlere, %6'sı eğitime ayrılmışken; 18. yüzyılda bu oranlar sırasıyla %30 ve %28'e yükselmiş ve büyük ölçüde ulema sınıfına tahsis edilmiştir (Yüksel, 1992).

Vakıflar, özellikle eğitim alanında da belirleyici rol oynamıştır. Vakıf destekli eğitim kurumları, dinî içerikli derslerin yanı sıra pozitif bilimlerin öğretildiği yapılara da kaynak aktarmış; böylece bilimsel üretimin kurumsal temelleri desteklenmiştir. Ulema sınıfı hem eğitim hem de adalet ve din hizmetlerinde görev alarak kamu hizmetlerini doğrudan vakıf çatısı altında yürütmüştür (Bostan, 2017). Bu yönüyle vakıflar, sadece ekonomik değil aynı zamanda kurumsal kamu organizasyonunun bir parçası olmuştur.

Ayrıca vakıflar, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azaltılmasında da etkili olmuş; servet sahibi üst sınıfların toplum yararına mal tahsis etmeleri yoluyla sosyal adaletin sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Vakıf hizmetlerinin yürütülmesi, istihdam alanları oluşturmuş; eğitimden sağlığa, imar faaliyetlerinden sosyal yardımlara kadar birçok alanda insan gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Bunun yanında bazı vakıflar, zirai ve sınai işletmeler kurarak doğrudan üretim faaliyetlerine katılmış, böylece ekonomik dinamizme doğrudan etki etmiştir (Bostan, 2017).

Son olarak, vakıflar Osmanlı'da kamusal hizmet yükünü hafifleten en önemli kurumlardan biri olmuştur. Eğitim, yargı ve din hizmetlerinde vakıflar tarafından istihdam edilen binlerce kişi, devletin bu alanlardaki personel giderlerini azaltmıştır. 18. yüzyılda vakıf personelinin önemli bir kısmı bu üç alanda görev yapmış ve vakıflar aynı zamanda birer sosyal güvenlik kurumu olarak da işlev görmüştür (Bostan, 2017).

e) Vakıfların Olumlu ve Olumsuz Yönleri

Vakıf, bir malın menfaatinin Allah'a tahsis edilmesiyle birlikte, o malın temlik (başkasına mülkiyet devri) ve temellük (mülkiyet edinimi) işlemlerinden ebedî olarak alıkonulmasıdır. Bu işlemle vakfedilen mal, artık kişisel mülkiyetten çıkar ve kamuya, hayrî veya dinî bir amaca tahsis edilir. Osmanlı hukuki sisteminde vakıf malı, Cenab-ı Hakk'ın mülkü kabul edildiğinden, vakfedilen taşınır veya taşınmaz mallar üzerinde artık mülkiyet devri yapılamaz ve mal sahibine geri dönmesi mümkün değildir. Bu yönüyle vakıf hem hukukî hem de itikadî anlamda güçlü bir kamusal tahsis aracıdır (Tekinay, 1985).

Osmanlı toplum yapısında belediye ve bayındırlık hizmetlerinin merkezi bir kamu otoritesi tarafından kurumsallaşmadığı dönemlerde, bu görevler büyük ölçüde vakıflar eliyle yerine getirilmiştir. Eğitim, sağlık, ulaşım, su temini, altyapı ve şehir imarı gibi temel kamu hizmetleri, doğrudan vakıf kurumları tarafından örgütlenmiş ve sürdürülmüştür. Böylece vakıflar, yalnızca dinî alanlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda yerel düzeyde devletin yerini ikame eden önemli bir hizmet organizasyonu olarak işlev görmüştür (Tekinay, 1985).

Vakıflar ayrıca sosyal yardımlaşma ve toplumsal dayanışma sisteminin bel kemiğini oluşturmuştur. Yetimler, dullar, fakirler, hastalar ve doğal afet mağdurları için kurulmuş olan özel vakıflar, Osmanlı toplumunda kurumsal sosyal güvenlik sisteminin temelini meydana getirmiştir. Özellikle “avarız vakıfları” gibi yapıların afet sonrası yardım ve yeniden inşa gibi faaliyetleri üstlenmesi, vakıf sisteminin tüm toplumsal kesimlere -dinî ya da etnik ayrım gözetmeksizin- hizmet sunduğunu göstermektedir (Tekinay, 1985).

Sanat ve mimari alanında da vakıfların etkisi büyüktür. Camiler, mescitler, medreseler, sebiller, kervansaraylar, köprüler ve çeşmeler gibi çok sayıda mimari yapı vakıflar aracılığıyla inşa edilmiştir. Bu uygulamalar, yalnızca mimarî ihtiyaçları karşılamakla kalmamış; aynı zamanda Türk-İslâm sanatının estetik anlayışını ve teknik gelişimini desteklemiştir. Böylece vakıflar, hem şehirleşme sürecine hem de kültürel kimliğin inşasına katkı sağlayan temel kurumlardan biri olmuştur (Tekinay, 1985).

Ancak vakıf sistemi, zamanla bazı olumsuz kullanımlara da konu olmuştur. Özellikle servet sahibi kesimler, mallarının müsadereye (devlet el koymasına) uğramasını engellemek amacıyla malvarlıklarını vakfetmeye başlamışlardır. Bu durum, vakıf müessesesinin asli amacından sapmasına neden olmuştur. Aynı zamanda, bazı vakıflar miras hukukunu dolanmak için kullanılmış ve vakıf gelirlerinin aile üyeleri lehine şartlandırılması yoluyla özel menfaat aracı hâline getirilmiştir (Tekinay, 1985).

Bu bağlamda, vakıf mallarının devredilememesi ve vergi muafiyetlerinden yararlanması, iktisadi dolaşımın daralmasına ve üretim kapasitesinin zayıflamasına neden olmuştur. Bazı taşınmazlar, vakıf statüsü nedeniyle atıl kalmış; devletin mali yapısında gelir kayıpları ortaya çıkmıştır. Bu tür gelişmeler, sistemin suiistimal edildiğine işaret etmiş ve Koçi Bey gibi müellifler tarafından açık şekilde

eleştirilmiştir. Vakıf sisteminin mali disiplinden uzaklaşması, 17. ve 18. yüzyıllarda daha görünür hâle gelmiştir (Tekinay, 1985).

Hukuki açıdan değerlendirildiğinde ise bazı vakıflar kamu kurumu niteliği taşıırken, bazıları bu statüden yoksun kalmıştır. Özellikle miri (devlete ait) araziler üzerine kurulan ve kamu hizmetine tahsis edilen vakıflar, “tahsis-i sahih” kapsamında değerlendirilmiş ve kamu hukuku bakımından kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Buna karşılık, kamusal amacı bulunmayan ve özel menfaate yönelik kurulan bazı vakıflar ise “gayr-i sahih” sayılmış ve hukuki geçerliliği tartışmalı olmuştur (Tekinay, 1985).

f) Sonuç

Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısında vakıf sistemi, sadece bir hayır kurumu modeli olmanın ötesinde, mali istikrarın, sosyal hizmetlerin ve kurumsal sürekliliğin temel dayanaklarından biri olarak konumlanmıştır. Özellikle para vakıfları, faizsiz kredi uygulamalarıyla üretimi ve ticareti destekleyerek esnaf ve zanaatkâr kesimin ekonomik varlığını sürdürebilmesine olanak sağlamış; devlet bütçesinin dışında gelişen bu finansman mekanizması, ekonomik canlılık ve sermaye döngüsü açısından kritik bir işlev üstlenmiştir. Aynı zamanda vakıf gelirlerinden sağlanan maddi kaynaklarla eğitim, sağlık, bayındırlık ve güvenlik gibi kamu hizmetlerinin finanse edilmesi, vakıfları Osmanlı mali yapısının tamamlayıcı unsuru haline getirmiştir.

Eğitim alanında medreseler, sıbyan mektepleri ve darülhadisler; sağlık alanında darüşşifalar ve bimarhaneler, altyapı alanında hanlar, köprüler, su kemerleri ve imarethaneler, tamamı vakıf gelirleriyle kurulmuş ve yürütülmüş kurumlardır. Bu yönüyle vakıf sistemi, sadece ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal kalkınmanın da taşıyıcısı olmuştur. Vakıflar aracılığıyla oluşturulan bu çok yönlü hizmet ağı, devletin mali yükünü azaltırken, toplumun farklı kesimlerine ulaşan kapsayıcı bir refah düzeninin inşasını mümkün kılmıştır.

Bununla birlikte, vakıf mallarının mülkiyet devrine kapalı olması, zamanla ekonomik durağanlığa ve taşınmazların verimlilikten uzaklaşmasına neden olmuş; vergi muafiyetlerinin yaygınlaşması ise devlet gelirlerinde azalmaya yol açmıştır. Ayrıca, bazı vakıfların siyasi ve kişisel menfaat aracı hâline getirilmesi, vakıf hukukunun asli amaçlarından uzaklaşmasına sebep olmuştur. Bu durum, vakıf sisteminin hem meşruiyeti hem de etkinliği üzerinde çeşitli eleştirilere zemin hazırlamıştır.

Sonuç olarak Osmanlı vakıf sistemi, ekonomik fonksiyonları kadar sosyal ve kültürel etkileriyle de geniş çaplı bir kurumsal miras bırakmıştır. Bugün dahi etkileri görülebilen bu yapı, sadece geçmişin bir hayır mekanizması olarak değil; kaynak dağılımı, kamu hizmetleri ve toplumsal adalet açısından alternatif bir yönetim modeli olarak tarihsel değere sahiptir. Ancak bu sistemin başarısı, hukuki denetimin sürekliliği ve kamusal sorumluluk bilincinin korunmasıyla mümkün olmuştur.

3.2: Türkiye Cumhuriyeti'nde Vakıfların Yasal ve Sosyoekonomik Açından Yaşadığı Gelişim ve Değişimi

3.2.1: Giriş

Vakıf kurumu, tarih boyunca bireylerin toplumsal refahı önceleyerek mülkiyetlerini kamu hizmetine tahsis etmeleri yoluyla şekillenmiş, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda derin etkiler yaratan özgün bir sivil yapı olarak gelişmiştir. İslam medeniyeti içinde özel bir yere sahip olan vakıflar, özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde kurumsallaşarak geniş çaplı hizmetler sunan güçlü bir sistem haline gelmiştir. Osmanlı toplumunda vakıflar, yalnızca bireylerin değil, aynı zamanda devletin de desteğiyle eğitim, sağlık, sosyal yardım, altyapı, çevre ve hatta hayvan refahı gibi pek çok alanda işlevsel rol üstlenmiş; bu sayede sosyal devlet anlayışının tarihsel bir prototipi olmuştur.

Bu dönemde kurulan para vakıfları, yüksek gelir gruplarının yanı sıra orta ve düşük gelirli bireylerin de vakıf kurarak topluma katkı sunabilmesini sağlamış, böylece vakıf müessesesinin hem toplumsal kapsayıcılığı artmış hem de ekonomik sürdürülebilirliği desteklenmiştir. Para vakıfları, yalnızca hayır faaliyetlerini değil, aynı zamanda finansal istikrarı da gözeten yapılarıyla Osmanlı iktisadi sisteminin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Ancak 19. yüzyıldan itibaren çeşitli nedenlerle vakıf sisteminde bozulmalar yaşanmış, devletin vakıf gelirlerini hazine açıklarını kapatmak için kullanması, zürri vakıfların artışı ve denetim eksiklikleri gibi faktörler bu yapının etkinliğini azaltmıştır. (Kaya & Koca, 2020)

Osmanlı'nın uzun yüzyıllara yayılan vakıf tecrübesi, gönüllü servet transferi yoluyla gelir adaleti ve sosyal bütünleşmeyi desteklemiş; ancak son dönemlerinde sistemin bozulmasıyla birlikte işlevselliğini büyük ölçüde yitirmiştir. Bu yapısal çözümler,

Cumhuriyet dönemine geçişte vakıf sisteminin köklü bir dönüşüm geçirmesine zemin hazırlamıştır.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Türkiye'de vakıf sistemine yönelik yaklaşım da radikal biçimde değişmiştir. Modernleşme ve batılılaşma politikaları doğrultusunda 1926 yılında kabul edilen Türk Medeni Kanunu'nda "vakıf" terimi yerine "tesis" kavramı kullanılmış; böylece vakıf anlayışında yapısal bir kırılma meydana gelmiştir (Akyıldız & RızaAbay, Vakıf Müessesinin Gelişim Ve Mahiyeti Tarihsel Bir Değerlendirme, 2017). Bu dönemde sosyal yardım, eğitim ve sağlık gibi işlevlerin doğrudan devlet eliyle gerçekleştirilmesi, vakıfların geleneksel görev alanlarının daralmasına neden olmuştur. Ancak 1967 yılında çıkarılan 903 sayılı Kanun ile "vakıf" kavramı yeniden tanınmış⁶; bu gelişme vakıf sisteminin yeniden canlanmasının önünü açmıştır. (Akyıldız & RızaAbay, Vakıf Müessesinin Gelişim Ve Mahiyeti Tarihsel Bir Değerlendirme, 2017)

Günümüzde vakıflar; eğitim, sağlık, kültürel mirasın korunması, çevre, sosyal yardımlaşma ve gençlik gibi alanlarda faaliyet gösteren çok yönlü kurumlar haline gelmiştir. Özellikle vakıf üniversiteleri, çevreci vakıflar, sosyal girişim odaklı yapılar ve dijital bağış sistemleri gibi yeni eğilimler, vakıf anlayışının zamanla değiştiğini göstermektedir. Bununla birlikte, şeffaflık, hesap verebilirlik, denetim ve sürdürülebilirlik gibi alanlarda hâlâ çözülmesi gereken birçok yapısal sorun da mevcuttur.

3.2.2: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Vakıf Mirası

a) Osmanlı'daki Vakıf Sisteminin Temel Özellikleri

Osmanlı Devleti'nde vakıf kurumu, sadece dinî gayelerle değil; sosyal yardımlaşma, şehirleşme, kültürel birikimin korunması ve servetin sürekliliği gibi çok boyutlu toplumsal işlevlerle şekillenmiştir. Vakıf sistemi sayesinde camiler, medreseler, kütüphaneler, hanlar, hamamlar ve çeşitli sosyal hizmet yapıları inşa edilerek halkın ihtiyaçları karşılanmıştır (Karakoç & Yıldırım, 2020). Vakıf, bir malın kamu yararına olmak üzere ebediyen tahsis edilmesi esasına dayanır ve bu yönüyle hem bireysel

⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1967). *Kanun No. 903, 13 Temmuz 1967*. Resmî Gazete, 24.07.1967, Sayı 12655.

hayırseverlik hem de toplumsal dayanışmanın hukuki bir temele oturtulmuş biçimidir. (Karakoç & Yıldırım, 2020)

Osmanlı taşra teşkilatında ise, özellikle yurtluk-ocaklık sancakları, devletin klasik tımar sistemiyle birlikte işleyen farklı bir idari model sunmuştur. Bu sancaklarda yöneticilik irsi biçimde sürdürülmüş ve bu bölgelerdeki mülkî haklar, bir tür özel statüdeki vakıf benzeri uygulamalarla şekillenmiştir (Karataş & Karasu, 2017). Bu sistem, bölgesel hâkimiyetin yerel hanedanlara bırakıldığı ve sosyal denge unsuru olarak işlediği bir yapıyı temsil etmektedir. Vakıflar gibi bu sistem de yerel güçlerin mülkiyet tasarrufunu meşrulaştırmış ve uzun vadede imparatorluk merkezi ile çevresi arasındaki ilişkileri belirlemiştir. (Karataş & Karasu, 2017)

Ayrıca Osmanlı'da kültürel miras niteliği taşıyan birçok yapının korunması da doğrudan vakıflar aracılığıyla sağlanmıştır (Zübeyde Erdoğan, 2023). Mimari eserlerin vakıf statüsünde olması, bu yapıların sürekliliğini ve bakımlarını mümkün kılmıştır. Ancak kültür varlıklarının korunmasına ilişkin sistematik düzenlemeler 19. yüzyılda çıkarılan Asar-ı Atika Nizamnameleriyle başlamıştır. (Zübeyde Erdoğan, 2023) Müzeyi Hümayun (İstanbul Arkeoloji Müzeleri) ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti gibi kurumlar, bu süreçte kültür varlıklarının korunmasında merkezi bir rol üstlenmiştir. (Karakoç & Yıldırım, 2020)

b) Erken Cumhuriyet Döneminde Vakıfların Yeniden Yapılandırılması

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Osmanlı'dan miras kalan vakıf sistemi, modern devlet yapılanmasına uygun şekilde yeniden düzenlenmiştir. 3 Mart 1924 tarihinde Şeriye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmış, yerine Vakıflar Umum Müdürlüğü kurulmuş ve tüm vakıflar merkezi bir idare altında toplanmıştır (Karakoç & Yıldırım, 2020). Bu dönüşüm, vakıfların idari özerkliğini sonlandırmış, onları kamu denetimine açmıştır. Aynı dönemde Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile vakıflara ait eğitim kurumları Maarif Vekâleti'ne devredilmiş, tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla da dinî vakıfların faaliyet alanı ciddi biçimde daraltılmıştır. (Karakoç & Yıldırım, 2020)

Vakıf taşınmazlarının yeni rejimle birlikte çeşitli kamu kurumları arasında dağılması, kültür varlıklarının bütüncül bir şekilde korunmasını zorlaştırmıştır. Cami, türbe, medrese, sebil gibi eserlerin farklı bakanlık ve idareler arasında paylaşılması; özellikle külliye gibi bütünlüklü yapıların koordineli biçimde korunamamasına sebep olmuştur (Karakoç & Yıldırım, 2020). Bu durum, uzun yıllar sürecektir kurumsal

kopuklukların ve plansız restorasyonların önünü açmıştır. Ancak 1930’lu yıllardan itibaren Vakıflar Umum Müdürlüğü ile belediyeler ve Maarif Vekâleti arasında bazı ortak restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiş; bu iş birlikleri sayesinde bazı anıtsal yapılar restore edilmiştir. (Karakoç & Yıldırım, 2020)

Öte yandan Tanzimat sonrası dönemde devletin merkezîyetçiliği artırmasıyla birlikte yurtluk-ocaklık sancakların tasfiyesi, Cumhuriyet dönemine miras kalan önemli bir yapısal değişimdir. Bu idari birimlerin kaldırılması sonrası, eski yöneticilere mülkiyet hakkı tanınmaksızın belirli maaşlar bağlanmış, böylece muhtemel sosyal huzursuzlukların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu uygulama, hem vakıf sistemiyle benzer bir kamu kontrolünü hem de geçmişle hesaplaşma anlamında modern devletin tavrını yansıtmaktadır. (Karataş & Karasu, 2017)

3.2.3: Cumhuriyet Döneminde Vakıfların Hukuki Gelişimi

a) 1926 Türk Medeni Kanunu

Cumhuriyet’in ilk Medeni Kanun’u (743 sayılı Kanun) vakıflar hukukunda köklü değişiklikler getirmiştir. Kanunun 73–81. maddelerinde “vakıf” yerine “tesis” terimi benimsenmiş, tesis “bir malın belirli bir amaca tahsisi” olarak tanımlanmıştır⁷. Böylece yeni dönemde vakıf kurma usulü değiştirilmiş; vakıf senedi yerine “tesis senedi” veya vasiyetname ile kuruluş öngörülmüştür⁸. Bu tercihin gerekçesi, dönemin laik hukuk anlayışı içinde “vakıf” kelimesinin dine göndermesi veya eski olumsuz uygulamalarla ilişkilendirilmesidir. Nitekim 1926–1967 arasında yalnızca 202 yeni “tesis” kurulmuş, vakıf sayısındaki azalma dönemin ekonomik koşulları ve sıkı denetimle ilişkilendirilmiştir (Şenel & Tuyan, 2009). Medeni Kanun, yeni tesislerin kurulabilmesi için asgari mal varlığı şartları ve mütevellî kısıtlamaları getirmiştir.

⁷ Türkiye Cumhuriyeti. (1926). *743 sayılı Türk Medenî Kanunu* [m. 73–81]. Resmî Gazete, 4 Ekim 1926, Sayı: 366.

⁸Detaylı bilgi için bkz.: Türkiye Cumhuriyeti. (2001). *4721 sayılı Türk Medenî Kanunu* [m. 101–117]. Resmî Gazete, 8 Aralık 2001, Sayı: 24607. Vakıflar Genel Müdürlüğü. (t.y.). *Mazbut Vakıflar*. <https://www.vgm.gov.tr/vakiflarimiz/vakiflarimiz/mazbut-vakiflar> ve *Mülhak Vakıflar*. <https://www.vgm.gov.tr/vakiflarimiz/vakiflarimiz/mulhak-ve-esnaf-vakiflar>

Örneğin, Osmanlı'da “vakfiyeler” ile kurulan vakıflar için Cumhuriyet'te “tesis senedi” düzenlenmesi şartı getirilmiştir.

Osmanlı'dan kalan vakıfların durumu: 1926 Kanunu öncesi vakıfların hukuki statüsü tamamıyla yeni düzene aktarılmamıştır. Kanunda eski vakıflara ilişkin özel bir hüküm yoktur; bu vakıflar muhafaza edilmiş ancak yönetimleri üzerinde genel düzenlemelere kadar netlik sağlanmamıştır. Bu nedenle 1935 Vakıflar Kanunu'na kadar eski vakıflar için “devlet tarafından idare olunan” mazbut vakıf sınıfı oluşturulmuş, mevcut vakıflar büyük ölçüde VGM (Vakıflar Genel Müdürlüğü) uhdesinde toplanmıştır (Çelikkın, 2023). Medeni Kanun'un tesisi, eski vakıflarla bağıyı koparmış; 1935'te kabul edilen Vakıflar Kanunu, Osmanlı dönemi vakıflarının hukukî esaslarını tekrar düzenleyerek Cumhuriyet dönemi vakıflarını “eski” ve “yeni” olarak ayırmıştır (Çelikkın, 2023).

b) 1935 Vakıflar Kanunu

2762 sayılı 1935 Vakıflar Kanunu eski vakıfları ve yeni tesisleri yeniden sınıflandırmış, devlet müdahalesini büyük ölçüde artırmıştır. Kanun, Osmanlı'dan devir alınan vakıfları üç ana kategoriye ayırmıştır. Mazbut vakıflar, VGM tarafından yönetilen, önceden idaresi devlete geçmiş vakıflardır. Mülhak vakıflar ise kurucuların soyundan gelenlerin idare ettiği vakıflar olup, bunların denetimi VGM nezdinde sürdürülmüştür. Ayrıca Lozan Antlaşması'nda eşit dinî haklar tanınan gayrimüslim cemaatlere ait vakıflar da özel bir cemaat vakfı kategorisi içinde değerlendirilmiştir. Kanunla mazbut vakıf sayılan eski vakıfların tümü tek tüzel kişilikte toplanmış, Vakıflar Meclisi'nin gözetimine bırakılmıştır (Çelikkın, 2023). Mülhak ve cemaat vakıfları ise ilgili topluluk veya kurucular tarafından yönetilmeye devam etmiş, ancak her türlü mal edimi, satış, kiralama gibi işlemler Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün iznine bağlanmıştır (Çelikkın, 2023).

Vakıfların mal varlığı ve gelirleri üzerinde geniş düzenlemeler yapılmıştır. Kanun ile yeni vakıf kurulması yasaklanmış; varolan vakıfların taşınmazları VGM denetimi altında işletilmeye başlanmıştır. Örneğin, hazineye veya belediyelere geçen vakıf gelirleri kamusal amaçlara yönlendirilmiş, vakıf varlıkları önemli ölçüde tasfiye edilmiştir. (Öncesinde 1924–1930'larda vakıf eğitime ait taşınmazlar Maarif'e devredilmiş, tekke ve zaviyelerin gelirleri de devlet kurumlarına aktarılmıştır (Çelikkın, 2023).) Kanun ayrıca Osmanlı dönemi vakıflarının miras yoluyla nakledilmesini ve aile içi yararlanmayı (zürri vakıflar) fiilen sınırlandırmıştır. Örneğin,

“zürri vakıf” sayılan ve kurucusunun çocuklarına fayda sağlamayı hedefleyen vakıflarda, vakfedenin soyundan gelenlerin hakları sınırlı koşullarla korunmuştur (Söğüt, 2020). Sonuç olarak 1935 Kanunu vakıfları devlet gözetimine bağlamış, işlemlerini sıkı bir denetim ve onay mekanizması altına almıştır (Çelikkın, 2023)

c) 1967 Vakıflar Kanunu (903 sayılı Kanun)

13 Temmuz 1967 tarihinde kabul edilen 903 sayılı Vakıflar Kanunu, Cumhuriyet’in başından bu yana uygulanan vakıf hukukuna yönelik en kapsamlı düzenlemelerden birini oluşturmuştur. Bu kanun, özellikle 1935 tarihli 2762 sayılı Vakıflar Kanunu’nun sınırlayıcı yaklaşımını aşarak, hem mevcut vakıfların statülerini yeniden tanımlamış hem de yeni vakıfların kurulmasına imkân tanımıştır (Akyıldız & Abay, 2017). 1926 Türk Medenî Kanunu döneminde “vakıf” yerine “tesis” terimi kullanılmakta ve yeni vakıf kurulması fiilen mümkün olmamaktaydı (Şenel & Tuyan, 2009). 1967 Kanunu ile “vakıf” kavramı yeniden hukuk sistemine dâhil edilmiş; gerçek ve tüzel kişilere resmi senet veya vasiyet yoluyla vakıf kurma hakkı tanınmış, mahkeme siciline tescil ile tüzel kişilik kazanımı öngörülmüştür (Sesli, 2012). Bu düzenleme sonrasında vakıf sayısında ciddi bir artış yaşanmış; yalnızca İstanbul’da 1968–2012 arasında 1.646 yeni vakıf kurulmuştur (Ertem, 1999).

Kanun, Osmanlı’dan devralınan vakıfların (mazbut, mülhak ve cemaat vakıfları) yönetimini büyük ölçüde korurken, 1967 sonrası kurulan vakıflar için özel hukuk hükümlerine dayalı özerk bir yapı getirmiştir (Şenel & Tuyan, 2009). Ancak devlet denetimi tamamen kaldırılmamış; vakıf amaçlarının “kanuna, ahlâka, adaba veya millî menfaatlere aykırı” olamayacağı belirtilmiş ve Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne tescil işlemlerine itiraz yetkisi tanınmıştır. Vakıflar ile devlet arasındaki ilişkiler bu dönemde yeniden şekillenmiş; devlet, vakıfları sivil toplumun bir parçası olarak desteklemeye başlamış, özellikle kamu yararına çalışan vakıflara vergi muafiyetleri ve mali teşvikler sunulmuştur (Şahin & Ersen, 2018; Akyıldız & Abay, 2017).

Öte yandan azınlık cemaat vakıflarına yönelik taşınmaz ediniminde çeşitli kısıtlamalar 1970’li yıllarda yargı kararları ile devam etmiş, bu durum devlet-vakıf ilişkilerinin tam anlamıyla özgürlükçü bir düzeye ulaşamadığını göstermiştir (Akyıldız & Abay, 2017). Yine de 1967 Kanunu, devlet güdümündeki katı sistemden daha serbest, ancak denetime açık bir sivil vakıf modeline geçişi temsil etmiş ve sonraki reformlara, özellikle 2008 tarihli 5737 sayılı Kanun’a zemin hazırlamıştır (Ertem, 1999).

d) 2008 Vakıflar Kanunu (5737 sayılı Kanun)

2000’li yıllarda Avrupa Birliği uyum paketleri çerçevesinde yeniden düzenlenen Vakıflar Kanunu (5737 sayılı Kanun) vakıfların tanımı, denetimi ve azınlık haklarına odaklanmıştır. Kanun, mazbut, mülhak gibi eski sınıfların yanı sıra “cemaat vakfi” ve “esnaf vakfi” gibi yeni kavramları resmî hukuka taşımıştır⁹. Vakıf tanımı 743 ve 4721 sayılı Kanunlara göre kurulan tüm kuruluşları kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Yeni vakıf tanımı altında ise Cumhuriyet’ten sonra kurulan vakıflar (TMK ve önceki MK’ya göre kurulanlar) sayılmıştır¹⁰. Kanun, vakıfların mal edinme özgürlüğünü de genişletmiş; “vakıflar mal edinebilir, malları üzerinde her türlü tasarrufta bulunabilirler” hükmü ile vakıfların kamu hizmeti amacına uygun malvarlığı edinmesi güvence altına alınmıştır¹¹.

Kanunun en tartışmalı bölümü azınlık vakıflarına ilişkindir. Lozan Antlaşması’yla koruma altına alınan gayrimüslim cemaat vakıflarının taşınmaz sorunları, 5737 sayılı Kanun’un geçici maddeleriyle kısmen çözüme kavuşturulmuştur. Özellikle Geçici 7. Madde ve sonrasında eklenen düzenlemelerle, 1936 beyannamesinde kayıtlı taşınmazlarla sonraki yıllarda yitip giden veya Hazine’ye geçen gayrimüslim vakıf mallarının iadesi veya bedelinin ödenmesi yolu açılmıştır. Bu sayede 2003–2018 yılları arasında birçok gayrimüslim vakfa ait taşınmaz tapuda yeniden tescil edilmiş veya değerleri karşılanmıştır¹². Avrupa Birliği uyum sürecine bağlı reformlar

⁹Detaylı bilgi için bkz. Türkiye Cumhuriyeti. (2008). *5737 sayılı Vakıflar Kanunu* [m. 3]. Resmî Gazete, 20 Şubat 2008, Sayı: 26735.

¹⁰Detaylı bilgi için bkz. Türkiye Cumhuriyeti. (2008). *5737 sayılı Vakıflar Kanunu* [m. 3]. Resmî Gazete, 20 Şubat 2008, Sayı: 26735.

¹¹Detaylı bilgi için bkz. Türkiye Cumhuriyeti. (2008). *5737 sayılı Vakıflar Kanunu*. Resmî Gazete, 20 Şubat 2008, Sayı: 26735.

¹²Detaylı bilgi için bkz. Türkiye Cumhuriyeti. (2008). *5737 sayılı Vakıflar Kanunu* [Geçici Madde 7]. Resmî Gazete, 20 Şubat 2008, Sayı: 26735. Türkiye Cumhuriyeti. (2011). *5737 sayılı Vakıflar Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname* [Madde 11]. Resmî Gazete, 27 Ağustos 2011, Sayı: 28037. Türkiye Cumhuriyeti. (2018). *5737 sayılı Vakıflar Kanunu’na Ek Madde* [Madde 13]. Resmî Gazete, 5 Temmuz 2018, Sayı: 30468.

kapsamında yapılan bu düzenlemeler, dil ve uygulamada ciddi ilerleme olarak değerlendirilmektedir.

Yeni kanunda devlet denetimi de korunmuş, Vakıflar Genel Müdürlüğü yetki ve sorumlulukları güncellenmiştir. Kanun uyarınca kamu yararına çalışan vakıf statüsüne sahip vakıflara Bakanlar Kurulu kararıyla vergi muafiyeti gibi ayrıcalıklar tanınmaya devam etmekte; vakıf teşkilatının iç denetimi ve Sayıştay denetimine tabi tutulması zorunluluğu sürmektedir. Ayrıca yeni düzenlemede vakıf mal varlıklarının korunması için vakıf kültür varlıkları bakımından özel hükümler de getirilmiş, kamulaştırma ve aynî hak transferlerinde kamu yararı ilkesinin arandığı hükme bağlanmıştır¹³. Sonuç olarak, 2008 Kanunu Avrupa Birliği uyum yasaları çerçevesinde laiklik ve azınlık hakları bağlamında atılmış önemli bir adım olarak görülmekte; vakıf kurumu tekrar kamu yararına çalışan bir sivil toplum kuruluşu modeli olarak güçlendirilmiştir¹⁴.

3.2.4: Vakıfların Sosyoekonomik Rolü ve Uygulama Alanları

a) Eğitim, Kültür ve Sanat

Vakıflar, Türkiye’de eğitim alanındaki katkılarıyla kamu hizmetlerini tamamlayıcı bir rol üstlenmiştir. Özellikle 1980 sonrası dönemde vakıf üniversiteleri, eğitim politikalarının çeşitlenmesinde önemli bir aktör haline gelmiştir. Yükseköğretim Kurulu’nun (YÖK) 2021 tarihli raporuna göre, vakıf üniversiteleri yalnızca sayısal olarak artmakla kalmamış, aynı zamanda eğitimde kalite, rekabet ve bursluluk imkânları açısından da önemli mesafeler katetmiştir. Bu üniversiteler, kamu kaynaklarına yük oluşturmada faaliyet gösteren, yüksek burs oranları ile daha geniş öğrenci kesimlerine ulaşan yapılardır. Ayrıca, güçlü kütüphane altyapıları ve uluslararası akademik iş birlikleri ile Türkiye’nin yükseköğretim vizyonuna katkı sağlamaktadırlar (Vakıf Yükseköğretim Kurumları 2021 Raporu, 2021)

¹³Detaylı bilgi için bkz. Türkiye Cumhuriyeti. (2008). *5737 sayılı Vakıflar Kanunu* [Geçici Madde 7]. Resmî Gazete, 20 Şubat 2008, Sayı: 26735. Türkiye Cumhuriyeti. (2011). *Kanun Hükmünde Kararname ile 5737 sayılı Vakıflar Kanunu’na Ek Madde 11*. Resmî Gazete, 27 Ağustos 2011, Sayı: 28037. Türkiye Cumhuriyeti. (2018). *5737 sayılı Vakıflar Kanunu’na Ek Madde 13*. Resmî Gazete, 5 Temmuz 2018, Sayı: 30468.

¹⁴Detaylı bilgi için bkz. T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı. (2011). *Siyasi Reformlar – II* (No. 05), s. 1, 4, 8, 63–67. Ankara: Avrupa Birliği Bakanlığı.

Burs faaliyetleri ise vakıfların eğitimdeki doğrudan katkısının en belirgin örneklerinden biridir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yürüttüğü burs programları ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim öğrencilerine yöneliktir. Bu burslar, sadece maddi destek sağlamakla kalmayıp, dezavantajlı grupların eğitimdeki fırsat eşitliğini artırmayı da amaçlamaktadır. Devlet destekli bu burs hizmetlerinin yanı sıra özel vakıflar da kapsamlı burs programları yürütmektedir (Vakıflar Genel Müdürlüğü, Eğitim Yardımı ve Burs Hizmetleri).

Özel vakıfların yürüttüğü burs programlarına örnek olarak Sabancı Vakfı'nın yıllardır sürdürdüğü burs faaliyetleri gösterilebilir. Vakıf, akademik başarıya ve sosyal ihtiyaçlara dayalı olarak burslar sunmakta; öğrencilerin sadece eğitim giderlerini değil, aynı zamanda sosyal gelişimlerini desteklemeye yönelik fırsatlar da sağlamaktadır. Yayımlanan burs yönergesi, başvuru kriterlerini ve sürecin şeffaflığını ortaya koyması açısından dikkat çekicidir¹⁵.

Kütüphaneler de vakıf kültürünün önemli bir uzantısı olarak eğitim ve kültür alanında hizmet vermeye devam etmektedir. Osmanlı döneminde vakıf kütüphaneleri aracılığıyla toplumun her kesimi bilgiye ulaşırken, günümüzde birçok vakıf üniversitesinin bünyesinde yer alan modern kütüphaneler, aynı geleneği dijital çağın imkânlarıyla sürdürmektedir (Avcı, 2021). Eğitimde erişilebilirlik, araştırma kapasitesi ve bilgi üretimi açısından vakıf kütüphaneleri, kamusal bilgi altyapısının güçlenmesine katkı sunmaktadır (Avcı, 2021).

b) Sağlık ve Sosyal Yardım

Vakıflar, tarihsel olarak yalnızca eğitim ve kültür alanında değil, sosyal yardımlaşma ve sağlık hizmetleri alanında da toplumun ihtiyaçlarını karşılayıcı önemli bir rol oynamıştır. Özellikle modern dönemde kamu hizmetlerinin tamamlayıcısı konumuna gelen vakıflar, aşevleri, sağlık merkezleri, engelli ve yaşlı bireylere yönelik hizmetlerle bu rolünü sürdürmektedir¹⁶.

¹⁵ Sabancı Vakfı'nın burs yönergesine ilişkin detaylı bilgiler için bkz. Sabancı Vakfı (2024). *Burs Yönergesi*. <https://www.sabancivakfi.org/tr/burslar/burs-yonergesi>

¹⁶ Uygulama örneği için bkz. Darüşşafaka Cemiyeti. (2024). *Hakkımızda*. <https://www.darussafaka.org/>

Büyükşehir belediyeleri ve yerel yönetimlerle iş birliği içinde çalışan vakıflar, özellikle dar gelirli vatandaşlar için ücretsiz sıcak yemek hizmeti sunan aşevleri işletmektedir (Tınar, 2020). Bu hizmetler, yalnızca gıda temini değil, aynı zamanda sosyal dışlanmışlıkla mücadele ve toplumsal bütünleşme açısından da önemlidir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) örneğinde olduğu gibi, engellilere ve yaşlılara yönelik sosyal hizmet modellerinde de vakıfların iş birliği önemli bir yer tutmaktadır. Belediyelerle protokol imzalayan birçok vakıf, engelli bireylerin rehabilitasyonu, istihdamı ve sosyal entegrasyonu için projeler yürütmektedir (Tınar, 2020).

Yaşlı nüfusun artmasıyla birlikte, vakıflar yaşlı bireylere yönelik bakım hizmetlerinde de aktif rol üstlenmektedir. Bu alandaki vakıf girişimleri; huzurevleri, evde bakım hizmetleri, yaşlı yaşam merkezleri gibi uygulamalarla desteklenmektedir (Doğan S. , 2017). Medipol Üniversitesi tarafından yayımlanan bir çalışmada, Türkiye’de yaşlı bakım hizmetlerinde karşılaşılan temel sorunların çözümünde vakıfların üstlenebileceği tamamlayıcı görevler detaylı şekilde tartışılmaktadır (Doğan S. , 2017).

Bu çerçevede Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu’nun hazırladığı “Yaşlı Hakları Raporu” da kamusal hizmetlerin geliştirilmesinde sivil toplum ve vakıf temelli yapıların katkısını gözler önüne sermektedir. (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, 2021)

c) İktisadi Faaliyetler

Vakıflar sadece sosyal yardım ve kültürel faaliyetlerde değil, ekonomik alanda da önemli bir yer edinmiştir. Vakıfların iktisadi faaliyetleri, onların mali sürdürülebilirliğini sağlamakla birlikte, sosyal girişimcilik gibi çağdaş yaklaşımlarla toplumsal faydayı ekonomik araçlarla birleştirmektedir.

Vakıflar, özellikle taşınmaz mülkiyetlerinden elde ettikleri kira gelirleriyle kendi faaliyetlerini finanse etmekte; bu taşınmazlar kamu hizmetlerinin sürekliliği için mali kaynak oluşturmaktadır (Yediyıldız, 1984). Bu gelirlerin yönetimi ve şeffaflığı ise vakıf yönetiminin temel sorumluluk alanlarından (Beyaztaş M. , 2021). Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından düzenlenen Vakıf ve İktisat Sempozyumu bildiri kitabında, bu konular ayrıntılı biçimde ele alınmış; vakıfların mali yapılanmaları, kira

gelirlerinin dağılımı ve ekonomik sistemle ilişkileri değerlendirilmiştir¹⁷ (Beyaztaş M. , 2021).

Vakıflara bağlı iktisadi işletmelerin faaliyetleri de önemlidir. Bu işletmeler, kâr amacı gütmeyen bir yapı altında hizmet verirken, elde ettikleri gelirleri vakfın amaçlarına tahsis etmektedir.¹⁸

Bunun yanında, vakıflar sosyal girişimcilik perspektifinden de değerlendirilmektedir. KOSGEB'in girişimcilik rehberinde tanımlanan sosyal girişimcilik modelleri, vakıfların geleneksel yardım anlayışından farklı olarak, sürdürülebilir ve katma değer yaratan projeler geliştirdiğini göstermektedir. (KOSGEB, 2020)

3.2.5: Vakıf Türleri ve Yeni Eğilimler

a) Vakıf Türleri: Mazbut, Mühlhak ve Cemaat Vakıfları

Mazbut vakıflar, Osmanlı dönemi mirası olarak günümüzde de varlığını sürdüren, kurucusunun soyundan gelen mütevellisi bulunmadığı için doğrudan devlet tarafından yönetilen vakıf türleridir¹⁹. Bu vakıfların idaresi, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilir. Mazbut vakıflar, özel hukuk kişisi sayılmamakta; kamu yararına hizmet gören tüzel kişilikler olarak yapılandırılmaktadır. (Arslan, 2022), mazbut vakıfların tüzel kişilik özelliklerinin, onların vakıf hukukundaki statülerine doğrudan etki ettiğini ifade etmektedir. Özellikle taşınmaz mal varlıklarının yönetimi, tahsisi ve tasfiyesi gibi konular kamu idaresinin sorumluluğundadır²⁰. Mazbut vakıfların işlevselliğini artırmak ve kamu hizmetine katkı sağlayan yapılar olarak

¹⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü. (2022). *Vakıf ve İktisat Sempozyumu Bildirileri*. Ankara. <https://cdn.vgm.gov.tr/yayin/dergi/muhtelif/vakif-ve-iktisat-sempozyum.pdf>

¹⁸ Detaylı bilgi için bkz. Orbay, K. (2011). Vakıfların bazı arşiv kaynakları. *Vakıf medeniyeti – I. Uluslararası Vakıf Sempozyumu Bildirileri* (s. 4–6). İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları.

¹⁹Detaylı bilgi için bkz: <https://www.vgm.gov.tr/vakiflarimiz/vakiflarimiz/mazbut-vakiflar#:~:text=MAZBUT%20VAKIFLAR&text=5737%20Sayılı%20Vakıflar%20Kanunu%20uyarınca,vakıflara%20“Mazbut%20Vakıf”%20denilmektedir.>

²⁰Ayrıntılı düzenleme için bkz. *5737 sayılı Vakıflar Kanunu*, m. 3(g), 10–13, Resmî Gazete, 20 Şubat 2008, Sayı: 26735.

sürdürülebilirliğini sağlamak için modern idare tekniklerinin uygulanması oldukça önemlidir. Ayrıca, bu vakıf türünün varlığını koruyabilmesi için denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi oldukça gereklidir. Bu yönleriyle mazbut vakıflar, klasik vakıf anlayışının bugünkü bürokratik devlet yapılanmasıyla kurduğu bağlantının önemli bir örneğidir (Arslan, 2022).

Mülhak vakıflar ise kurucusunun soyundan gelen mütevelliler tarafından yönetilen, daha çok aile vakıfları olarak değerlendirilen yapılardır²¹. Bu vakıflar, genellikle küçük ölçekli gelir getirici mülklerle ayakta kalmaya çalışmakta, zamanla gelir düşüklüğü ve yönetsel zorluklar sebebiyle işlevselliğini yitirme riski taşımaktadır (Alpay, 2019). Günümüz ekonomik koşullarında mülhak vakıf işletmeleri, kurumsal kapasite eksikliği ve profesyonel yönetim anlayışından uzak yapıları nedeniyle mali sürdürülebilirlik sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum, mülhak vakıfların hem geleneksel yapısını koruyacak hem de şeffaflık, hesap verebilirlik ve stratejik yönetim ilkeleriyle uyumlu hale gelecek şekilde yeniden yapılandırılmasını gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede, vakıf işletmelerinin sosyal girişimcilik ilkeleri doğrultusunda faaliyet göstermesi, tarihsel mirasın korunmasını sağlarken aynı zamanda toplumsal faydayı da artıracaktır. Bununla birlikte, denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi ve vakıf meclislerinin daha katılımcı bir yapıya kavuşturulması da sürdürülebilirlik açısından önemli adımlar olarak değerlendirilmektedir (Alpay, 2019).

Cemaat vakıfları, Türkiye'deki gayrimüslim vatandaşların dini ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuş ve azınlık vakfı statüsünde değerlendirilen özel bir vakıf grubunu oluşturur. Bu vakıflar, 1936 Beynamesi çerçevesinde tanımlanmış olup mülkiyet, idare ve temsil alanlarında çeşitli hukuki sınırlamalara tabi tutulmuştur (İzmirli D. L., 2018). Cemaat vakıfları, taşınmaz edinimi ve mülkiyet hakları bakımından diğer vakıf türlerine kıyasla daha dezavantajlı bir konumda bulunmaktadır. Bu durumun temelinde, Osmanlı döneminden miras kalan statülerin Cumhuriyet dönemi uygulamalarıyla tam anlamıyla örtüşmemesi yatmaktadır (İzmirli D. L., 2018). Anayasal düzeyde güvence altına alınmış mülkiyet hakkı açısından değerlendirildiğinde, cemaat vakıfları bu haktan tam anlamıyla yararlanamamaktadır.

²¹ Ayrıntılı düzenleme için bkz. Türkiye Cumhuriyeti. (2008). *5737 sayılı Vakıflar Kanunu* [m. 3/h]. Resmî Gazete, 20.02.2008, Sayı: 26735.

Tapu işlemleri, bağış kabulü, yeni mülk edinme ve vakıf faaliyet alanlarının genişletilmesi gibi hususlarda karşılaşılan sorunlar, bu vakıfların kurumsal sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, vakıf meclisleri ve yönetim kurulları ile kamu idaresi arasındaki ilişkilerde yaşanan bürokratik engeller, cemaat vakıflarının etkin işleyişini sınırlayan bir diğer faktördür (İzmirli D. L., 2018),

b) Yeni Nesil Tematik Vakıflar: Dijitalleşme, Eğitim, Gençlik

Yeni nesil tematik vakıflar, geleneksel hayır anlayışının ötesine geçerek belirli sosyal, kültürel veya teknolojik alanlara odaklanan ve kamu politikaları ile doğrudan etkileşim içinde bulunan yapılardır. Özellikle dijitalleşmenin ve eğitimdeki dönüşümün hız kazandığı son yıllarda, bu tür vakıfların sayısı ve etkinlik alanı artmıştır. Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı'nın (TEGV) 2023 yılında yayımladığı “Yeni Teknoloji Tabanlı Eğitim Modülleri” başlıklı rapor, vakıfların çocuk eğitimi alanında nasıl bir dijital dönüşüm sağlayabileceğini göstermektedir ((TEGV), 2023). Raporda, dijital öğrenme platformlarının, çocukların öğrenme motivasyonunu artırdığı, bireysel öğrenme hızlarına uyum sağladığı ve öğretmenlerin dijital yeterliliklerini geliştirdiği bulgulanmıştır. Eğitim modüllerinde yapay zekâ destekli analizlerin kullanılması, vakıfların klasik bağış-toplama rolünden çıkarak, doğrudan eğitim politikası üreten aktörler haline geldiğini göstermektedir. Bu yaklaşım, tematik vakıfların toplumsal etkisinin sadece hizmet sunumu ile sınırlı kalmadığını, aynı zamanda kamu ve özel sektörle bütünleşmiş çözümler geliştirebilecek kapasiteye ulaştığını ortaya koymaktadır ((TEGV), 2023).

Bununla birlikte dijitalleşme yalnızca eğitim alanıyla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda bireylerin aile ilişkilerini, sosyal katılımını ve medya ile kurduğu bağı da şekillendirmektedir. Odabaşı, Tekgöz, Hafizoğlu ve Aydın (2024) tarafından hazırlanan “Dijital Çağda Ailenin Dönüşümü” başlıklı rapor, özellikle genç bireylerin sosyal medya kullanım alışkanlıkları, dijital bağımlılık riski, dijital ebeveynlik uygulamaları ve dijital vatandaşlık gibi konulara odaklanmaktadır. Raporda yer verilen bulgular, dijital dönüşümün sadece bireysel değil, aynı zamanda ailevi ve toplumsal düzeyde ele alınması gereken çok boyutlu bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır (Odabaşı, Tekgöz, Hafizoğlu, & Aydın, 2024). Bu bağlamda, vakıfların sosyal araştırma birimleri kurarak dijital çağın etkilerine dair bilimsel veri üretmeleri, kamu politikalarını yönlendirecek nitelikte sosyal sorumluluk projeleri geliştirmeleri önerilmektedir. Yeni nesil tematik vakıflar, çevre, iklim krizi, gençlik sorunları, dijital

sağlık ve kültürel miras gibi çok boyutlu alanlarda hem proje uygulayıcı hem de politika geliştirici kurumlara dönüşmektedir (Odabaşı, Tekgöz, Hafızoğlu, & Aydın, 2024).

3.2.6: Vakıfların Karşılaştığı Sorunlar

a) Şeffaflık Eksikliği

Vakıf kurumlarının etkin ve güvenilir birer sivil toplum aktörü olarak kabul edilebilmeleri, büyük ölçüde şeffaflık düzeylerine bağlıdır. Şeffaflık, yalnızca mali raporlama ile sınırlı olmayıp, karar alma süreçlerinden yönetim ilkelerine, proje faaliyetlerinden kamuoyuna bilgi paylaşımına kadar birçok boyutu içermektedir. Eljif Hajrula Aslan'ın (2022) yaptığı çalışmada, Türkiye'deki vakıfların şeffaflık konusunda biçimsel uyum gösterdikleri, ancak bunun uygulamada kurumsal bir kültür halini almadığı belirtilmiştir (Aslan, 2022).

Bununla birlikte, vakıfların şeffaflığı konusundaki temel sorunlardan biri, mali verilerin ve faaliyet raporlarının kamuya açık ve düzenli biçimde paylaşılmamasıdır. Yıllık faaliyet raporlarının eksikliği, iç denetim mekanizmalarının zayıflığı ve bağımsız denetim raporlarının kamuoyuna sunulmaması, vakıfların kamu güveni kazanmasını zorlaştırmaktadır. Bakkal ve Kasımoğlu (2013), mali saydamlık olmadan kamu denetiminin ve toplumsal sorumluluğun gerçekleşmeyeceğini vurgulayarak, bütçe süreçlerinde bilginin erişilebilir ve karşılaştırılabilir olmasının önemine dikkat çeker (Bakkal & Kasımoğlu, 2013).

b) Bütçe Denetimi ve Bürokratik Engeller

Vakıfların özellikle kamu yararı güden hizmetler sunarken, kamu kaynaklarına erişim sağlamaları ve bu kaynakları etkili şekilde kullanmaları beklenmektedir. Ancak, bütçe denetimi yetersizlikleri ve bürokratik prosedürlerin karmaşıklığı bu süreci zora sokmaktadır. Sayıştay Dergisi'nde yer alan (Karaer & Akdemir, 2024) karşılaştırmalı çalışmaya göre, Türkiye'de parlamentonun bütçe hakkını kullanma kapasitesi sınırlıdır ve kamu fonlarının kullanımında etkin bir denetim mekanizması oluşturulamamıştır. Bu zayıf denetim ortamı, kamusal fonlardan yararlanan vakıfların şeffaflık ve hesap verebilirlik bakımından yeterince izlenememesine neden olmaktadır (Karaer & Akdemir, 2024).

Vakıflar, birçok durumda hem kamu kurumlarının desteklerinden yararlanmakta hem de kamu hizmeti üretmektedir. Bu nedenle şeffaflık, hesap verebilirlik ve etkili bütçe yönetimi ilkeleri, yalnızca idari etik açısından değil, aynı zamanda kamusal sorumluluk açısından da zorunludur²². Fransa Meclisi tarafından hazırlanan ve Sayıştay tarafından Türkçeye çevrilen çalışmada, parlamenter denetimin zayıf olduğu ülkelerde kamu fonlarının etkin kullanılmadığı, vakıf gibi dolaylı aktörlerin bu eksikliklerden doğrudan etkilendiği ifade edilmiştir (Fransa Millet Meclisi Raporu (çev. Sayıştay), 2000)

c) Hukuki Karmaşıklık ve Güncel Mevzuat Eksiklikleri

Vakıf sisteminin işleyişine dair yaşanan sorunların önemli bir bölümü, mevzuatın parçalı, yoruma açık ve günümüz ihtiyaçlarına cevap veremeyen yapısından kaynaklanmaktadır. Vakıfların kuruluşu, faaliyetleri, mülkiyet edinimi ve vergi muafiyetleri gibi konularda farklı düzenleyici metinlerin bulunması, uygulayıcılar açısından belirsizlik yaratmaktadır. Özellikle yatırım faaliyetleri ve gelir getirici projelere ilişkin düzenlemelerin yetersizliği, vakıf yöneticilerinin risk almak yerine durağan bir yapıda kalmalarına neden olmaktadır (Erkilet, 2013).

Şaban Erkilet'in (2013) çalışmasında, vakıfların gelir kaynaklarının büyük ölçüde klasik kira gelirlerine bağımlı kaldığı, bu nedenle finansal esneklik ve girişim kapasitesi oluşturmamaları ifade edilmiştir (Erkilet, 2013). Erkilet'e göre, mevcut mevzuat, vakıflara sosyal girişimcilik modeliyle uyumlu bir mali yapı kurma imkânı sunmamaktadır. Bunun yanında, mevcut düzenlemelerin vakıf işletmeleri ile ilgili hükümlerinin yetersizliği, vakıfların profesyonel kadrolarla iş yapmalarını, bütçe planlaması yapmalarını ve yeni mali kaynaklar üretmelerini engellemektedir (Erkilet, 2013).

Tüm bu sorunlar çerçevesinde, vakıf hukukunun modernleştirilmesi, şeffaflık ve hesap verebilirliği zorunlu kılan hükümlerle donatılması ve bürokratik engelleri azaltacak yapısal reformların gerçekleştirilmesi, vakıf sisteminin sürdürülebilirliği açısından zorunlu görünmektedir.

²² Ayrıntılı değerlendirme için bkz. Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı [TÜSEV]. (2011). *Yeni Vakıflar için Yasal Mevzuat Rehberi*, ss. 15–22.

3.2.7: AB Uyum Süreci, Uluslararasılaşma ve Azınlık Vakıfları

a) Avrupa Birliği Reformlarının Etkisi

Avrupa Birliği ile yürütülen tam üyelik süreci, Türkiye'nin iç hukuk sisteminde çeşitli alanlarda düzenlemeler yapılmasına neden olmuştur. Bu düzenlemeler büyük ölçüde Avrupa Birliği müktesebatına uyum sağlama hedefi doğrultusunda şekillenmiştir. AB Komisyonu'nun ilerleme raporları, insan hakları, azınlık hakları ve mülkiyet özgürlüğü gibi konularda yaşanan gelişmeleri ayrıntılı biçimde takip etmektedir. Bu süreçte Türkiye, azınlıkların mülkiyet haklarına ilişkin çeşitli yasal değişiklikler gerçekleştirmiş ve 2000'li yıllarda bu alandaki uygulamaları yeniden düzenlemiştir (European Commission, 2008). Avrupa Birliği üyelik süreci bağlamında gerçekleştirilen bu reformlar, demokratikleşme ve insan haklarına saygı gibi başlıklar altında değerlendirilmiş olsa da vakıflar alanında yapılan değişiklikler, İslam hukukunun mülkiyet ve hayır kurumlarına ilişkin geleneksel yaklaşımlarıyla farklılıklar gösterebilmektedir (Tuna, 2014).

b) Azınlık Vakıflarına Mülkiyet Hakkı İadesi Süreçleri

Azınlık vakıflarının Türkiye'de taşınmaz edinmeleri, uzun yıllar boyunca hukukî ve siyasi tartışmalara konu olmuştur. Cemaat vakıfları, Osmanlı döneminde kurulmuş ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden itibaren Lozan Antlaşması kapsamında varlıklarını korumuştur²³. Ancak 1936 Beyannamesi, 1974 Yargıtay kararı ve 2002 yılı sonrası Vakıflar Kanunu değişiklikleriyle bu vakıfların taşınmaz edinmeleri konusundaki kısıtlamalar kademeli olarak kaldırılmıştır²⁴. Lâle Ayhan İzmirli'nin çalışmasında belirtildiği gibi, cemaat vakıflarının taşınmaz edinme süreci, Türkiye'nin iç hukuku ile uluslararası yükümlülükleri arasındaki denge çerçevesinde gelişmiştir. Bu vakıfların mülkiyet sorunlarının çözümünde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararları, iç

²³ Lozan Barış Antlaşması (1923), md. 40–42

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Türkiye Cumhuriyeti. (2002). *4778 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*. Resmî Gazete, 11.01.2002, Sayı: 24637. Türkiye Cumhuriyeti. (2003). *4928 sayılı Kanun*. Resmî Gazete, 19.07.2003, Sayı: 25173. Türkiye Cumhuriyeti. (2008). *5737 sayılı Vakıflar Kanunu*. Resmî Gazete, 20.02.2008, Sayı: 26735. Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu. (1974). *1974/2 E., 1974/8 K., T. 08.05.1974 tarihli karar*. European Commission. (2008). *Turkey 2008 Progress Report* (s. 24–26). Brussels.

hukuk düzenlemelerinde değişiklik yapılmasını teşvik edici bir rol oynamıştır (İzmirli L. A., 2018)

c) Uluslararası Fonlara Erişim ve AB Projeleri

Katılım öncesi mali yardım aracı olan IPA (Instrument for Pre-Accession Assistance), Türkiye'nin AB uyum sürecinde önemli bir finansal destek mekanizması olmuştur. AB fonları, sadece altyapı ve çevre projeleriyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda sivil toplum, kültürel miras, eğitim, sosyal politika ve kırsal kalkınma alanlarını da kapsamıştır (Akkoç & Yılmaz, 2016). Türkiye, IPA I (2007–2013), IPA II (2014–2020) ve IPA III (2021–2027) dönemlerinde bu fonlardan etkin biçimde yararlanmıştır (IPA Kitabı: Türkiye–AB Mali İşbirliği Projeleri, 2022). İkbal Yeğen'in tezinde de belirtildiği üzere, AB mali yardımları çoğunlukla sosyal nitelikte olup eğitim, çevre ve kültür gibi alanlarda yoğunlaşmakta, doğrudan ekonomik büyümeye katkısı kısa vadede sınırlı kalmaktadır (Yeğen, 2009).

3.2.8: Dijitalleşme ve Vakıfların Geleceği

a) Dijital Bağış ve Sosyal Medya Stratejileri

Sivil toplum kuruluşlarının dijital platformlarda varlık göstermesi, yalnızca iletişim açısından değil, aynı zamanda kaynak temini, kamuoyu oluşturma ve toplumsal farkındalık yaratma açısından da kritik önem taşımaktadır. Sosyal medya, düşük maliyetli ve geniş kitlelere ulaşabilen bir araç olması nedeniyle vakıflar için vazgeçilmez hale gelmiştir (Saatçioğlu, 2017). Zeynep Benan Dondurucu'nun tezinde de belirtildiği üzere, sosyal medya platformları (örneğin Facebook ve Twitter), STK'lar için etkinliklerin duyurulması, gönüllü ve bağışçı temini ile toplumsal etki yaratılması açısından stratejik halkla ilişkiler faaliyetlerinin merkezine oturmuştur (Dondurucu, 2014).

Dondurucu'nun çalışmasında LÖSEV, TEGV ve TEMA gibi büyük STK'ların sosyal medya paylaşımları içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiş, paylaşım türleri, sıklıkları ve ileti türleri analiz edilerek sosyal medya faaliyetlerinin etkinliği ortaya konmuştur. Çalışma, sosyal medyanın yalnızca bir duyuru aracı değil, aynı zamanda katılımcı etkileşimi artıran bir stratejik iletişim platformu olarak işlev gördüğünü göstermektedir (Dondurucu, 2014).

b) Yapay Zekâ, Veri Analizi ve Şeffaflık Araçları

Yapay zekâ teknolojilerinin gelişimi, STK'ların da veri analizine dayalı karar mekanizmaları geliştirmesini mümkün kılmaktadır (Kurtuluş, 2023). Bu bağlamda özellikle büyük veri analizi, bağışçı profileme, ihtiyaç haritalaması ve kaynak yönetimi gibi alanlarda yapay zekâ çözümleri kullanılmaktadır (Atalay & Çelik, 2017). Murat Önder ve arkadaşlarının çalışması, Türkiye'nin yapay zekâ strateji belgelerini analiz ederek, bu teknolojilerin kamu ve sivil toplum sektörlerinde dönüşüm yaratma potansiyelini ortaya koymaktadır (Önder, Demir, Ulaşan, Saygılı, & Uzun, 2020)

Yapay zekâ uygulamaları sayesinde STK'lar, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerini daha etkin şekilde yerine getirebilecek dijital raporlama araçlarını kullanma potansiyeline sahiptir. Özellikle bağış takibi, veri güvenliği ve dijital denetim mekanizmaları gibi alanlarda yapay zekâ destekli yazılımlar, geleceğin dijital STK modelinin altyapısını oluşturmaktadır (Önder, Demir, Ulaşan, Saygılı, & Uzun, 2020)

c) Geleceğin STK Yapısında Vakıfların Yeri

Sinem Yıldırım'ın araştırması, Türkiye'de STK'ların dijitalleşme sürecinde yaşadıkları yapısal ve finansal sorunlara odaklanmakta, dijital araçların etkin kullanımı önündeki engelleri analiz etmektedir. Sosyal medya, en yaygın kullanılan dijital araç olmakla birlikte, STK'lar çoğunlukla bu platformları kampanya duyuruları ve bilgilendirme gibi sınırlı amaçlarla kullanmaktadır. Bu durum, dijitalleşmenin potansiyelinden yeterince yararlanılmadığını göstermektedir (Yıldırım, 2021)

Mobil uygulamalar, kullanıcı dostu ara yüzleri ve etkileşim olanakları sayesinde vakıflar için yeni katılım kanalları yaratmaktadır. Burak Çeber'in bildirisine göre, mobil teknolojiler hem bağış hem gönüllü katılım süreçlerinde esneklik ve hız sağlamakta, vakıf faaliyetlerinin daha geniş kitlelere ulaşmasını mümkün kılmaktadır (Çeber, 2019)

3.2.9: Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye'de vakıf sistemi, tarihsel olarak Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan çok katmanlı bir dönüşüm süreci geçirmiştir. Osmanlı döneminde vakıflar, bireylerin servetlerini kamu hizmetine sunarak sosyal adaleti sağlamayı amaçladığı, kamusal refahın tamamlayıcısı olan kurumsal yapılar olarak gelişmiştir. Eğitim, sağlık, imar,

çevre ve kültürel miras gibi alanlarda büyük katkılar sunan vakıflar, aynı zamanda ekonomik yapının da önemli unsurlarından biri olmuştur. Ancak 19. yüzyılda yaşanan mali ve idari çözümler, vakıf sisteminin etkinliğini azaltmış; bu durum Cumhuriyet dönemine devralınan vakıf mirasında köklü reformları gerekli kılmıştır.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte vakıf sistemi, laik ve merkezîyetçi bir devlet anlayışı çerçevesinde yeniden yapılandırılmış; 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve 1935 tarihli Vakıflar Kanunu ile devletin tam denetimi altına alınmıştır. 1950 sonrası dönemde ise özel vakıfların tekrar ortaya çıkması ve 1980 sonrasında ekonomik liberalleşme ile birlikte çeşitlenmesi, sistemin yeniden sosyoekonomik işlev kazanmasına imkân sağlamıştır. Bu süreç, vakıf sisteminin sürekli evrilen, dönemsel ihtiyaçlara göre yeniden şekillenen bir yapı olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de vakıf sisteminin dönüşümü sadece hukuki bir değişimle sınırlı kalmamış; aynı zamanda sosyoekonomik yapının evrimiyle iç içe geçmiştir. Hukuki reformlar, vakıf kurumlarını önce merkezi otoritenin bir parçası haline getirmiş, sonrasında ise sivil toplumun yeniden gelişmesine alan açmıştır. Yasal düzenlemeler, başlangıçta vakıf faaliyetlerini sınırlayıcı nitelik taşıırken, zamanla 5737 sayılı Vakıflar Kanunu gibi daha kapsayıcı ve hak temelli bir yaklaşıma evrilmiştir.

Sosyoekonomik boyutta ise vakıflar, eğitime erişim, kültürel koruma, sağlık hizmetleri ve sosyal yardımlaşma gibi temel alanlarda kamu hizmetlerini tamamlayıcı rol oynamış; özellikle 1980 sonrası dönemde üniversiteler, sosyal girişimler ve dijital bağış mekanizmalarıyla yeni işlevler kazanmıştır. Böylece vakıflar, yalnızca yardım sağlayan yapılar olmaktan çıkıp sürdürülebilir kalkınma hedeflerine hizmet eden aktörler haline gelmiştir.

Vakıf sisteminin geleceği açısından hem hukuki altyapının güçlendirilmesi hem de dijitalleşme süreçlerinin kurumsal kapasiteye entegre edilmesi büyük önem taşımaktadır. Özellikle şeffaflık, hesap verebilirlik ve etki analizine dayalı ölçümleme yöntemlerinin yaygınlaştırılması; vakıfların kamu güveni ve sosyal etkisini artıracaktır. Ayrıca, vakıf türlerinin (mazbut, mülhak, cemaat vb.) idari, mali ve temsil sorunlarını çözüme kavuşturacak, eşitlik ilkesine dayalı yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Gelecekte, vakıfların toplumsal dönüşüme daha fazla katkı sağlayabilmesi için politika yapım süreçlerine katılımının teşvik edilmesi, kamu–vakıf iş birliklerinin sistematik

hale getirilmesi ve dijital araçlarla desteklenmiş veri tabanlı yönetim sistemlerinin geliştirilmesi önerilmektedir. Vakıflar yalnızca geçmişin değil, aynı zamanda geleceğin sosyal sermayesi olarak dşnlmeli; eğitim, evre, dijital dönüşüm ve sosyal girişimcilik gibi alanlarda stratejik aktörler olarak konumlandırılmalıdır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

5737 SAYILI VAKIFLAR KANUNU'NDA GEÇEN İSLAM

HUKUKUNA AYKIRI MADDELERİN İSLAM HUKUKU

AÇISINDAN TAHLİLİ

4.1: Giriş ve Yöntem

Vakıf kurumu, İslam hukukunda toplumsal yardımlaşmanın ve kamu hizmetlerinin sürekliliğinin en önemli araçlarından biri olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber döneminden itibaren sahabe uygulamalarıyla şekillenen vakıf anlayışı, özellikle Osmanlı döneminde kurumsallaşmış; eğitim, sağlık, altyapı ve sosyal yardımlar gibi birçok alanda vakıflar aktif rol üstlenmiştir. Bu sistem, malların ebedi olarak hayra tahsis edilmesini esas alan bir yapıya dayanmakta ve vakfedenin iradesini bağlayıcı kabul etmektedir.

Cumhuriyet döneminde vakıf anlayışı önemli değişiklikler geçirmiş; 2008 yılında yürürlüğe giren 5737 sayılı Vakıflar Kanunu ile vakıflar modern hukuk sistemine entegre edilmiştir. Ancak bu dönüşüm, vakıf müessesesinin klasik İslam hukukundaki esaslarıyla ne ölçüde örtüştüğü sorusunu gündeme getirmiştir. Bu çalışmada, 5737 sayılı Kanun'un bazı hükümlerinin İslam hukukuna uygunluğu; özellikle vakfın sürekliliği, vakıf malının devredilmezliği, vakfedenin şartları ve vakıf yönetimi gibi temel ilkeler açısından incelenmektedir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; Hanefî fıkıh literatürü, Osmanlı uygulamaları ve çağdaş akademik kaynaklar esas alınmıştır. 5737 sayılı Kanun maddeleri, fikhî ilkelerle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Mukayeseli hukuk yöntemiyle, İslam hukukundaki vakıf anlayışı ile modern Türk hukukundaki düzenlemeler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmuş; ilgili maddeler fikhî kıstaslara göre analiz edilmiştir. Böylece hem teorik hem uygulamalı düzeyde kapsamlı bir değerlendirme amaçlanmıştır.

4.1.1: Mukayeseli Hukuk Yaklaşımı

Mukayeseli hukuk, farklı hukuk sistemlerini karşılaştırmak suretiyle hem yerel hukuk düzenlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayan hem de küresel ölçekte hukukî yaklaşma ve anlayış birliğine katkı sunan önemli bir metodolojik yaklaşımdır. Bu yaklaşım, yalnızca yazılı normların mukayesesini değil, aynı zamanda söz konusu normların beslendiği kültürel, tarihsel ve ideolojik arka planların da analizini içerir. Hukukî normlar yalnız başına değerlendirilmemeli; dinî yapılar, gelenekler, toplumsal değer yargıları ve tarihsel gelişim süreçleri ile ele alınmalıdır (Eberle, 2009) (Clark, 2011). Bu doğrultuda mukayeseli hukuk, yalnızca normatif düzlemde değil, aynı zamanda hukuk sosyolojisi ve hukuk antropolojisi ile kesişen disiplinler arası bir alan haline gelmiştir.

Mukayeseli yöntemin merkezinde, farklı hukuk sistemlerinden elde edilen veri kümeleri arasında benzerlik ve farklılıkların belirlenmesi süreci yer alır. Ancak bu benzeşim ve ayrışmaların yalnızca norm düzeyinde değil, uygulama biçimleri, toplumsal kabul düzeyleri ve hukukî işlemlerin içselleştirilme biçimleri bakımından da değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda mukayeseli hukuk, dışsal (pozitif) hukuk normlarının incelenmesi kadar, içsel (gizil) hukukî dinamiklerin çözümlemesini de içerir. Bu dinamikler arasında örf ve adetler, ahlak normları, ekonomik yapılar, dilsel kodlar ve dini inanç sistemleri gibi unsurlar bulunmaktadır (Eberle, 2009) (Başoğlu, 2014). Bu nedenle mukayeseli çalışmalarda sadece yazılı hukuk metinlerinin değil, aynı zamanda bu metinlerin arkasındaki görünmeyen norm üretim süreçlerinin de dikkate alınması gerektiği ifade edilmektedir.

Modern mukayeseli hukuk anlayışında yöntem meselesi büyük önem arz etmektedir. Özellikle bir hukukî unsurun belirlenmesi, bu unsurun farklı sistemlerdeki karşılığının tespit edilmesi, karşılaştırmaya konu olan sistemlerin belirlenmesi ve bu sistemler arasında kullanılacak yöntemlerin seçilmesi, mukayeseli hukuk araştırmalarının temel aşamalarını oluşturmaktadır (Clark, 2011). Bu yöntemde amaç yalnızca benzerlikleri ya da farklılıkları ortaya koymak değil; farklı hukukî sistemlerin kendi iç işleyişlerini anlamak ve bu sistemlerin taşıdığı anlam dünyasını derinlemesine kavrayabilmektir. Bu bağlamda mukayeseli hukukçunun, kendi kültürel önyargılarından arınarak objektif değerlendirmeler yapabilmesi de metodolojik olarak elzemdir (Eberle, 2009).

Mukayeseli hukuk yaklaşımı tarihsel olarak ulus-devletlerin iç hukuk sistemlerinin birleştirilmesi veya yakınlaştırılması amacıyla gelişmiştir (Başoğlu, 2014). Özellikle 19. yüzyılda Avrupa merkezli olarak şekillenen bu anlayış, hukukî çeşitliliği ortadan kaldırarak evrensel bir hukuk sistemine ulaşmayı hedeflemiştir. Bu amaçla hukuk sistemleri “Hukuk Aileleri”ne ayrılmış ve mukayeseler çoğunlukla bu bağlamda yapılmıştır. Ancak bu sınıflandırmalar, Batı hukukunun dışındaki sistemlerin ya oryantalist bir bakışla ele alınmasına ya da tamamen göz ardı edilmesine sebep olmuştur (Başoğlu, 2014).. Bu durum, özellikle İslam hukuku gibi zengin tarihsel gelenekleri olan sistemlerin yeterince temsil edilmemesi sonucunu doğurmuştur.

Son yıllarda ise mukayeseli hukuk yaklaşımı, yalnızca Batılı sistemler arasında değil, farklı medeniyetlerin hukukî düşünce sistemleri arasında da karşılaştırmalar yapılması gerektiği yönünde evrilmiştir. Bu çerçevede, yalnızca pozitif hukuk sistemlerinin değil, bu sistemlerin içinde bulunduğu medeniyet havzalarının da incelenmesi gerektiği ifade edilmektedir (Başoğlu, 2014). Artık mukayese edilen hukukî veriler sadece devlet merkezli normlar değil, aynı zamanda bu normları şekillendiren düşünsel arka planlar ve toplumsal alışkanlıklar da olmaktadır. Böylelikle mukayeseli hukuk, kültürlerarası hukuk anlayışının gelişmesine katkı sunan bir alan haline gelmiştir.

Bunun yanı sıra mukayeseli hukuk kongrelerinde ele alınan başlıklar da bu yaklaşımın uygulamadaki kapsamını ortaya koymaktadır. Hukukların birleştirilmesi, yabancı hukukun alımı (resepsiyon), model kanunların oluşturulması, sosyo-hukukî metotların uygulanması ve tahkim gibi alternatif çözüm yollarının değerlendirilmesi, mukayeseli hukukun yalnızca akademik bir alan değil aynı zamanda uluslararası hukukun pratik boyutlarıyla doğrudan ilişkili bir araç olduğunu göstermektedir (Ansary, 1972). Bu yönüyle mukayeseli hukuk, küresel ölçekte normatif uyum ve entegrasyon çalışmalarının da vazgeçilmez bileşenlerinden biri haline gelmiştir.

Sonuç olarak mukayeseli hukuk, yalnızca normlar arası yüzeysel kıyaslarla sınırlı olmayan, kültürlerarası etkileşimi esas alan, çok katmanlı bir hukukî araştırma alanıdır. Bu yaklaşım, hukuk sistemlerinin daha adil, şeffaf ve evrensel değerlerle uyumlu şekilde gelişmesine katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda farklı hukukî yaklaşımların birbirini besleyerek daha kapsayıcı normatif yapılar oluşturmasına da zemin hazırlamaktadır (Eberle, 2009) (Başoğlu, 2014).

4.2: Vakıf Mülkiyeti ve Sürekliliği Açısından İhtilaflar

Vakıf kurumunun temel prensiplerinden biri, vakfedilen malın ebedî (perpetüel) olarak hayır hizmetine tahsis edilmesidir. Klasik İslam hukukunda (özellikle Osmanlı uygulamasında Hanefî ekolü ağırlıklıdır) vakfın kuruluşuyla birlikte malın mülkiyeti *vakıf* olmaktan çıkar, dünyevî mülkiyet döngüsünden ayrılarak Allah'ın mülkü sayılır ve vakfedenin (vâkıfın) özel mülkiyetinden çıkarılmış kabul edilir (Öztürk E. , 2023). Bu sayede vakıf malı “dondurulmuş” olup satılamaz, bağışlanamaz ve miras bırakılamaz; böylece mal hem yok olmaktan kurtarılır hem de vakıf devam ettikçe kurucusuna sevap kazandırmaya devam eder (Kaya M. Y., 2021). Ancak, bu ideal süreklilik ilkesi etrafında tarih boyunca çeşitli ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Vakıf mallarının satışı veya başka bir malla değiştirilmesi (istibdâl), vakfın sürekliliğine aykırı uygulamalar ve vakfın geri alınabilirliği (vâkıfın vakfettiği malı sonradan geri alma imkânı) gibi konular, klasik fıkıh mirasında ve modern hukukta tartışma konusu olmuştur. Aşağıda bu başlıklar, Osmanlı dönemi fikhî yaklaşımları ile 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nun getirdiği modern düzenlemeler mukayeseli olarak incelenmektedir.

4.2.1: Vakıf Mallarının Satışı ve İstibdal Sorunu

Vakıf malının satışı veya başka bir malla istibdâl edilmesi (değiştirilmesi), vakıf hukukunun en tartışmalı meselelerinden biridir. *İstibdal*, terim olarak “bir vakıf malını mülk olan başka bir mal ile değiştirmeyi” ifade eder; bu işlem sonucunda vakıf malı özel mülkiyete geçerken, karşılığında alınan mülk mal vakıf haline gelir (Akgündüz A. , 2001). Klasik fıkıhta genel kural, vakfedilen malın aslının satılmaması, vakfın şartları doğrultusunda sürekli olarak vakıf amacına hizmet etmesidir. Bununla birlikte, tarih boyunca vakıf mallarının satışı veya değiştirilmesi gerektiğinde ortaya çıkan zaruri durumlar, fakihleri farklı görüşler beyan etmeye sevk etmiştir. Bu konuda Hanefî, Şafîî, Malikî ve Hanbelî mezhepleri arasında belirgin görüş ayrılıkları mevcuttur (Akgündüz A. , 2001).

Hanefî mezhebi, vakıf malının satışı veya başka bir malla değiştirilmesini *prensip olarak câiz görmüş*, ancak bunu sıkı şartlara bağlamıştır (Akgündüz A. , 2001). Osmanlı uygulamasına temel teşkil eden Hanefî görüşüne göre, istibdâl belli durumlarda mümkün ve hatta vakfın maslahatı için gerekli kabul edilmiştir. Hanefî kaynaklar, vakıf mallarının istibdâlini üç ana senaryoda ele alır: (1) Vakfedenin istibdâl

şartı koyması – Vakfını kuran kişi, kendisine veya bir başkasına ileride vakıf malını değiştirme yetkisi şart koşmuşsa; Hanefî içtihatlarında tartışmalı olan bu konuda İmam Muhammed böyle bir şartı geçersiz sayarken, Ebû Yûsuf şartın da vakfın da geçerli olacağını belirtmiş ve Osmanlılar tarafından fetvada Ebû Yûsuf’un bu müsamahakâr görüşü esas alınmıştır²⁵ (Akgündüz A. , 2001). Bu durumda bile istibdâl şartının uygulanabilmesi için kadı kararı ve padişah fermanı (emr-i sultânî) gerekiyordu (Akgündüz A. , 2001). (2) Vakıf malının gelir getirmez hale gelmesi – Vakıf gayrimenkul tamamen harap olmuş veya getirisi bakım-onarım masraflarını dahi karşılayamaz duruma düşmüşse, kadı kararıyla (Osmanlı’da ayrıca sultanın onayıyla) satılıp bedeliyle başka bir mal alınabilir kabul edilmiştir (Akgündüz A. , 2001). (3) Mevcut vakıf malı çalışır durumdayken, daha yararlı bir malla değiştirilmek istenmesi – Bu durumda Hanefîler arasında görüş ayrılığı oluşmuştur: Çoğunluk, bunun suistimale açık olacağı endişesiyle izin verilemeyeceğini söylerken; Ebû Yûsuf’un liderlik ettiği bazı hukukçular, daha avantajlı bir mülk karşılığında ve kadı onayıyla istibdâlin mümkün olabileceğini savunmuştur²⁶ (Akgündüz A. , 2001). Osmanlı Devleti, bu tartışmalı senaryoda da emr-i sultânî şartını ekleyerek suistimalleri engellemeye çalışmıştır (Akgündüz A. , 2001). (4) Vakfedenin vakfiyede açıkça “satılamaz, değiştirilemez” şartı koyması – Böyle bir yasaklayıcı kayıt bulunması halinde dahi, Osmanlı fetva makamlarınca, eğer yukarıdaki zaruret hallerinden biri gerçekleşmişse vakfın menfaati için istibdâle izin verilebileceği kabul edilmiştir (Akgündüz A. , 2001). Görüldüğü gibi, Hanefîler vakfın sürekliliği ilkesine bağlı kalmakla birlikte zaruret veya vakfın maslahatı söz konusu olduğunda, sıkı denetim altında satış/değişim işlemine cevaz vermiştir.

Diğer mezhepler ise Hanefîlerin istibdâl yaklaşımına büyük ölçüde karşı çıkmışlardır. Mâlikî mezhebi, vakıf mallarında istibdâli genel olarak câiz görmez. Sadece *çok istisnai zaruret* durumlarında, o da menkul vakıf eşyası için (örneğin bir mescide ait hurda enkazın satılıp geliriyle faydalı bir şey alınması gibi) izin vermiş; gayrimenkullerin değiştirilmesini ise neredeyse hiç kabul etmemiştir (Sahnûn, 1994)

²⁵Detaylı bilgi için bkz. el-Kâsânî, A. B. (1986). *Bedâ’i ‘u’s-Sanâ’i* (c. 6, s. 224–226). Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye.

²⁶Detaylı bilgi için bkz. el-Kâsânî, A. b. A. (2005). *Bedâ’i ‘u’s-Sanâ’i fi Tertîbi’s-Şarâ’i* (C. 6). Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye.

(Akgündüz A. , 2001). Malikî hukukçular, özellikle cami gibi vakfedilen gayrimenkullerin satışı konusunda katı davranmış; cami veya kabristan gibi kutsal amaçlı gayrimenkullerin istibdâlini asla câiz görmemişlerdir. Diğer gelir getiren akar vakıfların da çok sınırlı fayda sağlıyor olsalar bile, ancak mescid ya da yol genişletme gibi mutlak kamu zaruretleri söz konusuysa değiştirilmesine onay vermişler; tamamen harap durumda olup hiçbir fayda vermeyen binaların ise kadı kararıyla istibdâl edilebileceğini belirtmişlerdir (Sahnûn, 1994) (Akgündüz A. , 2001).

Şâfiî mezhebi bu konuda en tutucu yaklaşımı benimsemiş ve istibdâli, vakıf malının yok edilmesine giden bir suistimal yolu olarak nitelemiştir (el-Heytemî, 1958) (Akgündüz A. , 2001). Şâfiî âlimler, vakıf malının asla satılamayacağını veya değiştirilemeyeceğini kesin bir dille vurgulamış, sadece kullanım değeri kalmamış ufak tefek şeyler (örneğin iş görmez hale gelmiş hayvan veya kırık döküntü eşyalar) dışında istibdâle dair hiçbir istisna tanımamışlardır (el-Heytemî, 1958) (Akgündüz A. , 2001).

Hanbelî mezhebi ise bu konuda orta bir yolu temsil eder. Hanbelî fakihler, vakıf malından beklenen yararın tamamen ortadan kalkması ve yerine başka bir mal alınmasının zaruret haline gelmesi durumunda, kadının izni şartıyla istibdâle cevaz vermişlerdir (İbn Kudâme, 1997) (Akgündüz A. , 2001). Birçok Hanbelî âlim, amacını yerine getiremez hale gelmiş vakıf unsurlarının (hatta bir caminin bile cemaati kalmadıysa) satılabileceğini ve bedelinin başka bir camiye veya benzer amaca tahsis edilebileceğini ileri sürmüştür (İbn Kudâme, 1997) (Akgündüz A. , 2001). Özetle, Hanbelîler istibdâli prensipte kabul etmekle birlikte, bunun zaruret ve maslahata binaen ve yargı denetimiyle sınırlı olarak uygulanmasını şart koşmuşlardır.

Yukarıdaki farklı görüşleri özetlemek gerekirse, Hanefiler belli şartlarla istibdâle izin verirken, Şâfiîler kesinlikle karşı çıkmış, Mâlikîler çok sınırlı haller dışında menetmiş, Hanbelîler ise zaruret halinde ve sınırlı şartlarla cevaz vermiştir. Aşağıdaki tabloda mezheplerin bu konudaki yaklaşımları karşılaştırmalı olarak sunulmaktadır:

Tablo 4.1: İstibdal hususunda mezhep görüşleri

Mezhep	İstibdâl/Satış Hükümü (Özet)
Hanefî	Câiz, tüm vakıf malları için ancak zaruret veya maslahata bağlı sıkı şartlarla izin verilir. Kadı kararı ve genelde devlet (sultan) onayı şart koşulur; vakıf

Mezhep	İstibdâl/Satış Hükümü (Özet)
	harap olma, gelir getirememe gibi durumlar yoksa salt daha kârlı diye satış câiz görülmez (Akgündüz A. , 2001).
Mâlikî	Câiz değil, vakfın ebediliği esastır. Yalnızca <i>çok nadir</i> zaruret durumlarında menkul vakıf eşyasının değiştirilmesine izin verirler; gayrimenkullerde istibdâl, cami ve kabristanlar başta olmak üzere genellikle yasaktır (tamamen atıl hale gelmişse kadı kararıyla istisnaen olabilir) (Sahnûn, 1994) (Akgündüz A. , 2001).
Şâfiî	Câiz değil, <i>istibdâl kapısını suistimal yolu</i> sayarak hiçbir şekilde vakıf malının değiştirilmesini kabul etmezler. Sadece değersiz kırık eşyalar gibi birkaç istisna dışında vakfın satışı kesinlikle yasaktır (el-Heytemî, 1958) (Akgündüz A. , 2001).
Hanbelî	Şartlı câiz, yararını yitirmiş vakıf malının kadı izniyle satılıp yerine benzeri bir mal alınmasını mümkün görürler. <i>Zaruret</i> ölçütü vardır; çoğunluk görüşü, amacı ifa edilemeyen bir caminin bile satılabileceği ve bedelinin başka bir hayra harcanabileceğidir (İbn Kudâme, 1997) (Akgündüz A. , 2001).

Osmanlı Devleti, uygulamada Hanefî mezhebinin esnek yaklaşımını benimsemekle birlikte, vakıf mallarının satış/değiştirilmesi konusunda son derece ihtiyatlı ve denetimli bir politika izlemiştir. Yukarıda belirtildiği üzere, istibdâl işlemlerinin hemen hepsinde mahkeme (kadı) kararı aranmış, çoğu durumda da merkezi otoritenin (Şeyhülislâm fetvası ve padişah fermanının) onayı şart koşulmuştur (Orbay, 2006) (Akgündüz A. , 2001). Bu sayede, vakfın kötü niyetle elden çıkarılması veya değerinin altında satılması engellenmek istenmiştir. Nitekim Osmanlı fetva mecmuaları ve şer'iyeye sicillerinde, istibdâl taleplerinin detaylı incelemelere tabi tutulduğu, vakfın menfaatine gerçekten uygun olup olmadığının araştırıldığı görülmektedir. Şartlara uyulmadan yapılan satışların geçersiz sayılması veya sorumlular hakkında işlem yapılması da süreklilik ilkesinin korunmasına yöneliktir.

Modern dönemde, Türkiye Cumhuriyeti vakıf hukukunda da vakıf mallarının satışı ve istibdâli konusu kanuni düzenlemelere bağlanmıştır. Uzun yıllar yürürlükte kalan 1935 tarihli 2762 sayılı eski Vakıflar Kanunu ve ilgili mevzuat, bazı durumlarda vakıf

mallarının devrine imkân tanıyan hükümler içeriyordu. Özellikle gelir getirmeyen veya âtil vakıf taşınmazlarının ekonomiye kazandırılması için 1950’lerde ve 1980’lerde çıkarılan özel kanunlar, belirli tür vakıf mallarının (örneğin zeytinlik, bağ-bahçe gibi gelir getirmeyen arazilerin) satışına izin vermişti (Resmi Gazete, 2008). Ancak günümüzde yürürlükte olan 5737 sayılı Vakıflar Kanunu (2008), bu konuyu daha sistematik ele almış ve eski hükümleri yürürlükten kaldırarak çağdaş bir çerçeve getirmiştir (Resmi Gazete, 2008).

5737 sayılı Kanun’a göre, vakıflar prensip olarak malvarlıkları üzerinde her türlü tasarrufta bulunabilirler; ancak bu tasarruflar vakfın türüne ve malın niteliğine göre farklı usullere tabidir. Kanununun 12. maddesi şöyle der: “*Vakıflar mal edinebilirler ve malları üzerinde her türlü tasarrufta bulunabilirler.*” Ardından, mazbut vakıflar (Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün idare ettiği eski vakıflar) ve mülhak vakıflar (eski aile vakıfları, ki halen mütevellisi bulunanlar) için özel kurallar getirilir. Mazbut vakıflara ait gelir getirici taşınmazların daha yararlı olanlarla değiştirilmesine veya paraya çevrilmesine Vakıflar Meclisi (Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesindeki karar organı) yetkilidir (Resmi Gazete, 2008).. Mülhak, cemaat ve esnaf vakıfları ile yeni vakıfların (cumhuriyet döneminde Medenî Kanun’a göre kurulan vakıflar) durumunda ise ayırım yapılmıştır: Vakfın ilk kuruluşta tahsis ettiği mal ve haklar, eğer sonradan vakfiyedeki amaca hizmet edemez hale gelmişse, vakıf yönetiminin başvurusu üzerine haklı sebeplerin varlığı halinde mahkeme kararıyla satılabilir veya değiştirilebilir (bu karardan önce Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün görüşü alınır) (Resmi Gazete, 2008).. Buna karşılık, vakfın sonradan edindiği mallar söz konusu ise, bunların daha yararlı mallarla değiştirilmesi veya paraya çevrilmesi için mahkeme kararı gerekmez; vakfın yetkili organının kararı ve bağımsız bir ekspertiz raporu ile bu tasarruflar yapılabilir (Resmi Gazete, 2008).. Görüldüğü üzere, kanun koyucu kurucu tarafından vakfa başlangıçta tahsis edilen malları daha sıkı koruma altına almış, bunların elden çıkarılmasını yargı denetimine bağlamıştır. Sonradan bağış veya satın alma yoluyla vakfa kazandırılan mallar ise vakfın malvarlığının bir parçası olmakla birlikte, vakfın idarî organlarınca daha esnek şekilde satılabilmektedir.

Kanunda ayrıca vakıf taşınmazlarının kayıt ve tesciline ilişkin teknik hükümler de vardır. Örneğin 13. madde, mazbut vakıfların tapuda tescil görmemiş hayrat taşınmazlarının resen vakıf adına tescilini düzenler; mazbut ve mülhak vakıfların akar (gelir getiren) taşınmazlarının satış bedelleri ile bunlarla satın alınan veya trampa

(takas) yoluyla edinilen yeni taşınmazların yine vakıf adına tescil edilmesini zorunlu kılar (Resmi Gazete, 2008).. Böylece, satılan bir vakıf malının bedelinden alınan yeni malın yine vakıf malı olarak tescili sağlanmakta, paranın kaybolması veya amacı dışında kullanımına engel olunmaktadır (Resmi Gazete, 2008).

Önemli bir yenilik olarak, 5737 sayılı Kanun vakıf amacıyla kullanılan ancak fiilen atıl kalan hayrat taşınmazların dönüştürülmesine imkân tanımaktadır. Kanun'un 15. maddesine göre, tahsis edildikleri hayır amacına uygun olarak kullanılması fiilen veya hukuken imkânsız hale gelen, kısmen veya tamamen amacı doğrultusunda kullanılmayan hayrat niteliğindeki vakıf taşınmazları, Vakıflar Meclisi kararıyla gayece aynı veya en yakın başka bir hayrata dönüştürülebilir, akar (gelir getirir) hale getirilebilir veya paraya çevrilebilir; elde edilen para mutlaka başka bir hayrat işine tahsis edilir. Örneğin vakfiyesinde okul olarak hizmet vermesi öngörülmüş ancak artık o bölgede kullanılmayan harap bir medrese binası, Meclis kararıyla yıkılıp arsası gelir getirici bir binaya dönüştürülebilir veya satılıp bedeliyle başka bir yerde okul yaptırılabilir yahut aynı vakfın daha ihtiyaç duyulan bir hayır hizmetine kaynak olarak aktarılabilir. Bu hüküm, klasik fıkhıdaki istibdâl anlayışına yakın bir uygulamayı modern hukuk içinde sistemleştirmektedir. Esasen Osmanlı uygulamasında da vakıf hayratının atıl kalması durumunda benzer şekilde aslı korunarak farklı bir hayra yönlendirme yapılırdı; kanun bunu açık hükme bağlamıştır. Ayrıca kanun, vakıf kültür varlıklarının korunması ve yaşatılması amacıyla da vakıf mallarının ekonomik işletilmesini teşvik etmekte, gerektiğinde kamulaştırma bedellerinin yine vakfa ait benzer bir amaca yatırılmasını öngörmektedir (Resmi Gazete, 2008).

Sonuç olarak, vakıf mallarının satışı ve istibdâli konusunda klasik hukuk ile modern Türk hukuk sistemi arasında amaç yönünden bir paralellik olduğu söylenebilir: Her ikisi de vakfın sürekli yaşatılması ve amaçlarının gerçekleştirilmesi ilkesini korumaya çalışır. Klasik dönemde bu ilke, katı yasaklarla birlikte zaruret hallerinde esneklik tanıyan fetvalarla dengelenmiştir. Günümüz hukukunda ise kanunlar yoluyla denetimli esneklik sağlanmış; vakıf mallarının satışı, ancak vakfın yararına ve hukuki prosedürlere uygun oldukça mümkündür. Bu noktada Türk hukukunun, İslam dünyasındaki diğer modern uygulamalarla da benzer çizgide olduğu görülür. Örneğin Mısır, Ürdün, Malezya gibi ülkelerin vakıf mevzuatlarında da vakıf taşınmazlarının kamu yararı veya vakfın menfaati için istibdâline izin veren, ancak bunu sıkı idari izne bağlayan hükümler bulunmaktadır. Dolayısıyla, vakıf mülkiyetinin el değiştirmesi

meselesi, evrensel vakıf hukukunda süreklilik prensibi ile kamu yararı arasında bir denge arayışı şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

4.2.2: Vakfın Sürekliliği İlkesine Aykırı Uygulamalar

Vakıf müessesesinde “süreklilik” (ebedilik) ilkesi, vakfın kurucu tarafından ilelebet devam etmesi niyetiyle tesis edilmesi anlamına gelir. *Şart-ı evvel* kaidesinde vakfedenin koyduğu şartlar ve vakfın varlık amacı, mümkün olduğunca sonsuza dek korunmalıdır. Hz. Ömer’in Hayber arazisini vakfederken getirdiği tavsiye niteliğindeki kural – “aslı satılmamak, hibe edilmemek ve miras kalmamak üzere vakfetmek” – bütün İslam vakıfları için bir model teşkil etmiştir (Kaya M. Y., 2021). Ancak tarihsel süreçte gerek fikhî tartışmalar gerek pratik zorunluluklar nedeniyle bu süreklilik ilkesine aykırı sayılabilecek uygulama ve görüşler de ortaya çıkmıştır.

Klasik dönemde en dikkat çekici ihtilaf, vakfın ebedî bağlayıcılığı konusunda yaşanmıştır. İmam Ebû Hanîfe, vakfın kuruluşunu bağlayıcı (lâzım) değil, adeta geri alınabilir bir bağış (i’âre gibi) sayan görüşüyle diğer üç Sünnî imamdan ayrılır. Ebû Hanîfe’ye göre bir kimse malını vakfettiğinde, o malın mülkiyeti aslında hâlâ vakfedende kalır; yalnızca kullanımı hayra tahsis edilmiş olur (Öztürk E. , 2023). Bu bakış açısıyla, vakfeden dilerse vakfindan vazgeçip malını geri alabilir, zira mülkiyet kendisinden tamamen çıkmamıştır (Öztürk E. , 2023). Nitekim Hanefî mezhebinde uzun süre, vakfın kurucusu hayattayken vakfını bozma hakkına sahip midir sorusu tartışılmıştır. İmâmeyn (Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed) ise hocaları Ebû Hanîfe’nin aksine, vakfedilen malın hükmen Allah’ın mülkü haline geldiğini, dolayısıyla vakfedenin mülkiyetinden çıktığını ve geri dönmeyeceğini savunmuşlardır (Öztürk E. , 2023). Osmanlı dahil *amelî (uygulamadaki) mezhep görüşü*, Ebû Yûsuf’un bu istikametteki içtihadını benimsemiş; vakfın, usulünce tesis edildikten sonra artık geri alınamaz ve değiştirilemez sürekli bir hayır kurumu olduğu kabul edilmiştir. Böylece, Hanefî mezhebi içinde mevcut olan sürekliliğe aykırı ihtimal, pratikte bertaraf edilmiştir. Ancak Ebû Hanîfe’nin görüşünün varlığı, vakfın fikhî temelleri konusunda erken dönemdeki esneklikleri göstermesi bakımından önemlidir (Yediyıldız, 1984).

Öte yandan Mâlikî mezhebi, bir vakfın süreli olarak kurulabileceğini kabul ederek süreklilik ilkesinden taviz vermiş görünür. Malikîlere göre vakfın ebedi olması şart değildir; belirli bir süre için (mesela 10 yıl, ya da bir nesil boyunca) vakıf tesis edilebilir ve bu süre sonunda vakfedilen mal kurucusuna veya mirasçılara geri

dönebilir (Kaya M. Y., 2021). Malikî literatürde bu tür vakıflar *habs (haps)* terimiyle de anılmıştır. Süreli vakıf yapıldığında, vakfeden ölmediği sürece mülkiyet tamamen devrolunmuş sayılmaz; vakıf süresi bitince mal üzerindeki tasarruf hakları tekrar vâkıfa rücû eder (Kaya M. Y., 2021). Bu uygulama, diğer mezheplerin ebedilik anlayışına aykırı olsa da Malikî coğrafyalarda (özellikle Kuzey Afrika'da) tarih boyunca örneklerine rastlanmıştır. Modern dönemde de bazı hukukçular, bu esnekliği çağdaş vakıf projelerine uyarlamaya çalışmışlardır.

Vakıf sürekliliğine aykırı uygulamaların bir diğer boyutu, vakıfların kamulaştırılması veya lağvedilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. İslam tarihinde genel olarak vakıf malına dokunulmazlık atfedilmiş olsa da bazı siyasi buhran dönemlerinde veya reform süreçlerinde vakıfların devletleştirilmesi örnekleri görülmüştür. Örneğin 1550'lerde Osmanlı hükümeti, vakıf arazilerinden haraç vergisi almaya yönelik bir karar almış, bu karar Ebussuud Efendi'nin fetvalarıyla meşrulaştırılmış; fakat İbn Nüceym ve el-Gaytî gibi Mısırlı âlimler tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Bu tartışma, vakıf sisteminin malî merkezleşmeye karşı nasıl bir direniş alanı haline geldiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Keza Osmanlı'nın son döneminde mali sıkıntılar nedeniyle vakıf gelirlerinin bir kısmının devlete aktarılması (cızt bedeli gibi uygulamalar) tartışılmıştır (Atçıl & Markiewicz, 2024). Ancak bu gibi uygulamalar, hukukî bakımdan hep tartışmalı kalmış; genel ilke olarak vakfın sürekliliğine halel getirilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti, 1826 Vakıf Reformu ve sonrasında Evkaf Nezareti'nin kurulması ile vakıfları merkezi denetime alırken, vakfi ilga etmeksizin idaresini üstlenme yolunu seçmiştir. Yani süreklilik prensibi zedelenmeden, kötü yönetilen veya sahipsiz kalan vakıflar devletin himayesine girerek yaşamaya devam etmiştir (Orbay, 2006).

Türkiye Cumhuriyeti'nde ise vakıf sürekliliği ilkesi, radikal biçimde yeniden ele alınmıştır. 1926 tarihli Türk Medenî Kanunu, klasik anlamda *aile vakıflarını* (evlâdiyet vakıfları, zürri vakıflar) yeni kurulumlar açısından yasaklamış; sadece kamu yararına yönelik vakıfların (hayrî vakıfların) kurulmasına izin vermiştir. Mevcut aile vakıfları ise mülhak vakıf statüsünde bırakılarak, mütevellilerinin nesli tükendiğinde mazbut

(devletin idaresine geçen) vakfa dönüşmeleri öngörülmüştür²⁷. Bu politika, aslında vakfin sürekliliğini bireysel aile çıkarlarından ziyade kamu yararına yönlendirmeyi amaçlamıştır. 1935 tarihli 2762 sayılı Vakıflar Kanunu ile Osmanlı'dan kalan tüm vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü çatısı altında toplanmış; gelir getiren vakıflar mazbut veya mülhak kategorilere ayrılırken, doğrudan hayrat niteliğinde olanlar VGM'nin idaresine verilmiştir. Bu süreçte bazı küçük vakıflar tasfiye edilerek gelirleri birleştirilmiş, bir kısmının malvarlığı devlet hazinesine devredilmiştir. Özellikle bakımsız kalan veya amacı kalmayan vakıfların mallarının Hazine'ye intikaline dair hükümler uygulanmıştır (Kalıpçı, 2024). Bu uygulamalar klasik fıkıh açısından tartışmalı olsa da dönemin koşullarında merkezi bir vakıf idaresi oluşturma ve mülkiyet düzenini sadeleştirme gayesiyle gerçekleştirilmiştir.

5737 sayılı Vakıflar Kanunu ve güncel Medenî Kanun hükümleri ise, bir yandan vakfin devamını sağlama, diğer yandan da gerektiğinde amaç değişikliği veya tasfiye prosedürlerini öngörmektedir. 5737 sayılı Kanun'un 14. maddesi, vakfiyedeki şartların yerine getirilmesinin fiilen veya hukuken imkânsız hale gelmesi durumunda, Vakıflar Meclisi kararıyla vakfedenin iradesine en yakın düşecek şekilde şartların değiştirilebileceğini belirtir²⁸. Bu, aslında “*cy-près*” denilen ve vakfin sürekliliğini sağlamak için amaç değişikliğine izin veren bir yaklaşımdır. Örneğin vakfiyesinde at arabalarına su temini şart koşan bir vakıf düşünelim; günümüzde at arabası kalmadıysa, bu vakfin gelirleri benzer bir hayır işine (mesela hayvan hakları veya ulaşım kolaylığı) yönlendirilebilir. Kanun, bu tür esnek yorumlarla vakfin tamamen ortadan kalkmasını önlemektedir. Ancak buna rağmen, eğer bir vakıf hiçbir surette yaşatılamıyorsa – mesela malvarlığı kalmamışsa veya vakfin gayesi tümüyle hukuka aykırı hale gelmişse – son çare olarak vakfin feshi gündeme gelebilir. Türk Medenî Kanunu, vakıfların feshi ve malvarlığının dağıtılmasına ilişkin hükümler içermektedir

²⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM). (2009). *Vakıf Mevzuatı*. Ankara: VGM Yayınları. Türkiye Cumhuriyeti. (1926). *Türk Medenî Kanunu (743 sayılı)*. (Yürürlükten kaldırılmış, 2002 tarihli 4721 sayılı Kanun ile değiştirilmiştir.).

²⁸Detaylı bilgi için bkz. Türkiye Cumhuriyeti. (2008). *5737 sayılı Vakıflar Kanunu*. Resmî Gazete, 20.02.2008, Sayı: 26735. Madde 14.

(MK m.112 ve devamı)²⁹. Genel ilke, vakfın feshi halinde kalan malvarlığının mümkünse benzer amaçlı başka bir vakfa devri, bu da olmazsa Devlet hazinesine geçmesidir. Bu yaklaşım, vakfedilen malın tekrar özel mülkiyete dönmemesini, en kötü ihtimalle kamu malı olmasını sağlayarak vakıf malının tam kaybolmaması ilkesini güder. Her ne kadar klasik fıkhıta “vakfı feshetme” diye bir kavram yoksa da modern hukukta vakfın sürdürülemez hale geldiği ekstrem durumlar için bu müesseseye yer verilmiştir (örneğin, Adalar Vakfı senedinde, amacın hukuka veya kamu yararına aykırı hale gelmesi durumunda Asliye Hukuk Mahkemesi kararıyla fesih öngörülmektedir³⁰).

Uluslararası mukayesede de farklı İslam ülkelerinde vakfın sürekliliği konusunda benzer tartışmalar ve düzenlemeler bulunmaktadır. Örneğin Pakistan ve Hindistan’da İngiliz sömürge dönemi mahkemeleri aile vakıflarını iptal ederek süreklilik ilkesine aykırı davranmış, ancak tepkiler sonucunda 1913 tarihli *Müslüman Vakıflar Kanunu* ile aile vakıfları yeniden tanınmıştır (India Code, 2024). Mısır ise 1949’da aile vakıflarını tamamen sona erdirerek vakıfları devletleştirmiş ve bu tasarrufla vakfın geleneksel süreklilik anlayışına son vermiştir³¹. Günümüzde birçok ülkede vakıflar devlet gözetiminde devam etmektedir; süreklilik ilkesi, vakfın amacının yaşamaya devam etmesi şeklinde yorumlanmakta, ancak yönetim biçimleri değişebilmektedir.

Özetle, vakfın sürekliliği ilkesi, teoride vakfın ebediyen yaşamasını öngörse de pratikte bazı istisna ve ihlallerle karşılaşmıştır. Klasik dönemde Ebû Hanîfe’nin revokasyon³² görüşü ve Malîkîlerin süreli vakıf anlayışı bu ilkeye teorik istisnalar getirirken; modern dönemde hukuki reformlar ve devlet politikaları vakıfların

²⁹ Türkiye Cumhuriyeti. (2001). *4721 sayılı Türk Medenî Kanunu*. Resmî Gazete, 08.12.2001, Sayı: 24607. Madde 112–114.

³⁰Adalar Vakfı. (t.y.). *Adalar Vakfı Resmi Senedi*. Erişim tarihi: 1 Mayıs 2025, <https://adalarvakfi.org/tr/adalar-vakfi/18-vakif-senedi>

³¹Hoexter, M. (1998). Waqf studies in the twentieth century: The state of the art. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 41(4), 474–495.

³²Revokasyon: Hukuk terminolojisinde, yapılan bir hukuki işlemin veya beyanın işlem sahibi tarafından geri alınması veya iptal edilmesi anlamına gelir. Ebû Hanîfe’ye göre vakıf işlemi bağlayıcı değil, geri alınabilir (revokabl) bir tasarruftur; bu görüşe göre vakıf bir iâreye benzer ve vakfeden vakfından dönebilir.

idaresinde değişiklikler yapmıştır. Bununla birlikte hem fıkıh hem modern hukuk, vakfın esas gayesinin mümkün olan en uzun süre devam ettirilmesini ortak hedef olarak görmektedir. 5737 sayılı Kanun da vakıf şartlarının değiştirilmesi, amaç uyarlaması gibi araçlarla vakfi yaşatmayı amaçlamakta; ancak gerektiğinde kamulaştırma veya fesih gibi yollara başvurarak kamu yararı ile vakfın sürekliliği arasında denge kurmaktadır³³.

4.2.3: Vakfın Geri Alınabilirliği Meselesi

Vakfın geri alınabilirliği, yani vakfeden kişinin kurduğu vakfi sonradan feshedip malını geri alıp alamayacağı meselesi, vakıf hukukunun hem teorik hem pratik açıdan kritik konularındandır. Yukarıda değinildiği gibi, klasik Sünnî doktrinde baskın görüş, vakfın lâzım (bağlayıcı) bir akit olduğu ve vakfeden dahil hiç kimsenin onu tek taraflı bozamayacağı yönündedir. Nitekim Şafiî, Hanbelî ve büyük ölçüde Hanefî mezhebi bu prensibi benimsemiştir. Şafiîler vakfi, vakfedenin mülkiyetinden tamamen çıkıp Allah'ın mülküne geçmiş bir hayır olarak görür; dolayısıyla vakfedenin onu geri alma hakkı yoktur. Hanbelîler de benzer şekilde vakfın bağışlama gibi kesin bir tasarruf olduğunu ve geri dönmeyeceğini belirtirler. Hanefî mezhebinin nihai fetva görüşü de (İmam Ebû Yûsuf çizgisinde) vakfın kurulduğu andan itibaren gayri rücû (geri dönölmez) hale geldiğidir (Öztürk E. , 2023).

Bununla birlikte, Hanefî mezhepteki ilk dönem görüş ayrılığı konuyu tartışmaya açmıştır. Tekrar hatırlatmak gerekirse, İmam-ı Azam Ebû Hanîfe, vakfi hukuken bağlayıcı olmayan bir tasarruf saydığından, vakfedenin ölmeden önce vakfettiği mal üzerinde tasarruf haklarını tamamen yitirmediğini ileri sürmüőtü (Öztürk E. , 2023).. Bu görüşe göre, vakfeden dilerse vazgeçip vakfettiği malı mülkiyetine döndürebilir; özellikle vakfın mahkemede tescili gibi bir şart yoksa, kendi iradesiyle vakfi sonlandırabilir (Kaya M. Y., 2021). Ancak Ebû Hanîfe'nin bu yaklaşımı, vakfın uzun vadeli toplumsal işlevini zedelediği gerekçesiyle yaygın kabul görmemiştir. Öğrencileri ve sonraki Hanefîler, vakfi toplum nezdinde güvenilir kılmak adına Ebû Hanîfe'nin içtihadını dışarıda bırakmışlar; vakıf kurulduktan ve fiilen uygulamaya geçtikten sonra artık vâkıfın bile ona dokunamayacağı kuralını yerleştirmişlerdir

³³Türkiye Cumhuriyeti. (2008). *5737 sayılı Vakıflar Kanunu*. Resmî Gazete, 20 Şubat 2008, Sayı: 26735. Madde 10, 14, 27.

(Öztürk E. , 2023). Osmanlı uygulamasında da, vakfedenin pişmanlık duyarak vakfını bozmaya kalktığı nadir örneklerde, mahkemeler vakfın feshine izin vermemiş, vakfeden hayatta olsa bile vakfı devam ettirmiştir. Hatta bazı fetva örneklerinde “Vakfedenin rücu muteber değildir” şeklinde ifadeler geçer.

Malikîler ise, yukarıda belirtildiği üzere, eğer vakfı baştan belirli bir süreliğine kurma niyeti varsa, o sürenin bitiminde vakfedenin (ya da mirasçılarının) malı geri alabileceğini kabul ederler (Kaya M. Y., 2021). Bu, aslında vakfın geri alınabilirliği değil, vakfın süreli yapılması meselesidir. Süre dolmadan Malikîler de vakfedenin cayma hakkı olmadığını belirtirler. Yani Malikî görüşte bile, vakfeden tek taraflı olarak “vazgeçtim” deyip vakfı iptal edemez; sadece vakfı en başta süreli yapmışsa o sürenin sonunda vakıf kendiliğinden son bulur ve mal geri döner (Kaya M. Y., 2021).

Günümüz hukuk sisteminde, bir vakfedenin kurduğu vakfı geri alması kural olarak mümkün değildir. Türkiye’de vakıf kurma işlemi, ya resmi senet ile mahkeme tesciliyle (hayatta iken vakıf tesis etme) ya da vasiyetnameyle (ölüme bağlı tasarrufla vakıf) gerçekleşir. Medeni Kanun’a göre vakıf, mahkemece tescil edildiği anda tüzel kişilik kazanır ve vakfedilen mal varlığı artık vakfın mülkiyetine geçer. Bu noktadan sonra kurucunun o mal üzerinde herhangi bir özel mülkiyet hakkı kalmaz. Kurucunun vakfı feshetme veya vakfedilen malları geri alma yetkisi yoktur. Hatta vakfeden vakfın yönetiminde yer alsa bile (örneğin vakfın mütevellisi olarak görev yapabilir), malvarlığı üzerindeki tasarruf yetkisi vakfın tüzel kişiliğine aittir, kurucunun şahsına değil. Eğer vakıf bir vasiyetname ile kuruluyorsa, kişi yaşarken elbette vasiyetini değiştirebilir (çünkü vasiyetler ölümden önce her zaman geri alınabilir niteliktedir). Nitekim Medenî Kanun m.679 (T.C. Yasalar, 2001) uyarınca, vasiyetnamenin tek taraflı geri alınabilir olması, vasiyetle kurulacak vakfın da vakfeden tarafından ölmeden önce iptal edilebilmesini mümkün kılar (Yargıtay, E. 2012/18-1039, K. 2013/405 sayılı karar, 2013)³⁴. Ancak ölüm gerçekleştikten ve vakıf tescil edildikten sonra, artık mirasçılar da dahil kimse vakfın malını geri alamaz.

5737 sayılı Vakıflar Kanunu, vakfedenin haklarına dair özel bir “geri alma” hükmü içermez; çünkü kurulmuş vakfın devamlılığı esastır. Hatta kanun, vakfedenin iradesini koruma adına vakfiyedeki şartlara bağlılığı vurgular ancak vakfedenin sonradan

³⁴Detaylı bilgi için bkz. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 13.03.2013 tarihli karar, E. 2012/18-1039, K. 2013/405.

müdahalesine imkân tanımaz. Örneğin yeni kurulan vakıflarda, kurucu vakfeden, vakfin en üst organı olarak onursal başkanlık yapabilir veya belirli kararları onaylama hakkını vakıf senedine koyabilir. Fakat bu bile vakfı “geri almak” anlamına gelmez, sadece vakfedenin onursal denetim yetkisidir. Vakıflar Yönetmeliği ve ilgili mevzuat, vakfedenin veya mirasçılarının vakfa müdahalesini sadece vakıf senedindeki yetkiler çerçevesinde mümkün kılar. Kanun, vakfedenin ölümüyle kurulan (ölüme bağlı) vakıflarda da mirasçılardan vakfı iptal davası açamayacağını, ancak kanuni miras payları zedelendiğinde tenkis davası açabileceklerini düzenler. Bu da dolaylı olarak, vakfin geri alınamayacağını gösterir; sadece miras hakkı ihlal edilmişse, mirasçılar nakden tazminat talep edebilirler, vakfı bozduramazlar.

Yargı kararlarında da vakfedenin iradesiyle dahi olsa kurulu bir vakfın malvarlığının vakfa yabancılaştırılmayacağı kabul edilmektedir. Yargıtay’ın içtihatlarında, vakfın kuruluşundan sonra vakfedenin vakıf malı üzerinde hak iddia edemeyeceği, vakfın ancak kanunun öngördüğü fesih şartları gerçekleşirse mahkeme kararıyla sona erdirilebileceği belirtilmiştir. Örneğin bir kararda, *“Vakfeden, vakfın kurulmasıyla birlikte vakfettiği değerler üzerindeki mülkiyet hakkını hukuken tüketmiştir; bu değerler artık vakfın malvarlığıdır ve geri dönüşü mümkün değildir”* şeklinde ifadeler geçmektedir (Yargıtay HGK, E.2017/2620 K.2021/445 kararından hareketle) (Yargıtay, E. 2017/2620, K. 2021/445 sayılı karar, (2021)³⁵.

Uluslararası perspektiften bakıldığında, çoğu ülkede modern vakıf hukukunun benzer bir yaklaşım sergilediği görülür. İngiliz ve Amerikan hukuklarındaki “trust” müessesesi dahi, kurucu tarafından geri alınamaz (ancak “revocable trust” gibi özel tipler istisnadır, ki bunlar İslam vakfına benzemez). İslam ülkelerinin modern kanunları da vakfedenin tek taraflı fesih hakkını tanımamaktadır. Örneğin Kuveyt Vakıf Kanunu vakfın kurulduktan sonra geri alınamayacağını açıkça yazar. Malezya’da ise eyaletlerin vakıf (waqf) kanunları, vakfın tescilinden sonra vâkıfın herhangi bir özel mülkiyet iddiasını reddeder. Bu durum, vakfın inandırıcılığı ve devamlılığı için gerekli görülmektedir.

Sonuç itibarıyla, vakfın geri alınabilirliği meselesi klasik fıkıhta teorik bir tartışma olarak kalmış, uygulamada vakıflar geri alınamaz hayır kurumları şeklinde

³⁵Detaylı bilgi için bkz. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 17.03.2021 tarihli karar, E. 2017/2620, K. 2021/445

yapılandırılmıştır. Osmanlılar başta olmak üzere İslam toplumlarında vakfeden pişman olsa bile vakfi bozdurmak büyük ahlaki ayıp sayılmış, hukuken de engellenmiştir. Modern Türk hukuku da bu geleneği sürdürmüştür; vakfedenin ancak vakfin kuruluş aşamasında söz sahibi olabildiği, kurulduktan sonra ise vakfin malvarlığının toplum hizmetine müstakil bir tüzel kişilik olarak tahsis edildiği bir sistemi benimsemiştir. Böylece, vakfin sürekliliği ve dokunulmazlığı ilkesi, vakfedenin dahi üzerinde tasarruf edemeyeceği bir koruma kalkanına alınmıştır.

4.3: Vakıf Gelirlerinin Kullanımı ve Finansal Faaliyetler

Vakıf kurumu, İslam medeniyetinde asırlardır sosyal, kültürel ve ekonomik hayatı şekillendiren önemli bir hayır müessesesi olmuştur (Türkmenoğlu, 2022). Klasik dönemden Osmanlı'ya uzanan süreçte gayrimenkul, menkul ve hatta para vakıfları yoluyla vakıflar ciddi gelirler elde etmiş; bu gelirler toplum yararına sunulmuştur (Türkmenoğlu, 2022). İslam hukukunda vakıf malı *Allah'ın mülkü* sayılır; vakfedilen mal artık satılamaz, hibe edilemez ve hiçbir suretle özel mülkiyete konu edilemez (Günay & Yediyıldız, 2012) Vakfin sadece gelirinden istifade edilmesi ve bu gelirin de vakfin amacı doğrultusunda harcanması esastır. Modern Türk hukukunda ise vakıflar, 5737 sayılı Vakıflar Kanunu ile düzenlenmiş olup Medenî Kanun'un öngördüğü şekilde kâr amacı güdemeyen tüzel kişilerdir. Vakıfların faaliyetleri ve mali işlemleri günümüz hukukî mevzuatına tabi olmakla beraber, özellikle dini veya hayrî amaçlı vakıflar açısından İslam hukukundaki prensipler hâlâ rehber niteliğindedir. Bu çalışmada, Türkiye'de vakıf gelirlerinin kullanımı ve finansal faaliyetleri üç ana başlık altında incelenmiştir: (1) Vakıf gelirlerinin ticari faaliyetlere tahsisi, (2) faizli bankalarda teminat ve kira geliri uygulamaları, (3) şeffaflık ve denetim açısından fikhî değerlendirme. Her bölümde 5737 sayılı kanun ve ilgili mevzuat hükümleri özetlenmekte; Hanefî mezhebi ağırlıklı olmak üzere İslam hukukunun klasik ve çağdaş görüşleriyle mukayese yapılmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili emsal Yargıtay kararlarına değinilmekte ve her bölüm sonunda akademik kaynaklarla desteklenen değerlendirmeler sunulmaktadır.

4.3.1: Vakıf Gelirlerinin Ticari Faaliyetlere Tahsisi

5737 Sayılı Kanun ve Mevzuat Çerçevesi: Türk hukukunda vakıflar, gelir getirici ticari faaliyetlerde bulunabilir ancak bunu doğrudan kar dağıtma amacıyla yapamazlar. Nitekim Türk Medenî Kanunu md.101, vakıfların kazanç paylaşma amacı

güdemeyeceğini amir hüküm olarak belirtmiştir. 5737 sayılı Vakıflar Kanunu da vakıfların ekonomik faaliyetlerini bu ilkeye uygun biçimde düzenlemiştir. Kanunun 26. maddesine göre, vakıflar amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik olmak şartıyla iktisadî işletme kurabilir veya kurulmuş şirketlere ortak olabilir (Yeni Vakıflar için Yasal Mevzuat Rehberi, 2020). Bu yolla elde edilen gelirlerin ise vakfın amacından başka bir yere tahsis edilmesi yasaktır (Yeni Vakıflar için Yasal Mevzuat Rehberi, 2020). Yani vakfa bağlı bir ticari işletme veya şirket kâr etse bile, bu kâr yalnızca vakfiyede belirtilen hayrî amaçlara harcanabilir, vakfın kurucuları ya da üçüncü kişiler arasında paylaşılamaz. Uygulamada birçok vakıf, derneklerde olduğu gibi “vakıf iktisadî işletmeleri” kurarak mal veya hizmet üretmekte; buradan elde edilen gelirleri eğitim, sağlık, sosyal yardım gibi gayelerine aktarmaktadır. Vergi hukuku bakımından da vakıfların ticari işletmeleri kurumlardaki gibi vergilendirilir ve vakfın gelirleri arasında sayılır (Yeni Vakıflar için Yasal Mevzuat Rehberi, 2020). Örneğin, vergi muafiyeti tanınmış vakıfların yıllık gelirlerinin en az üçte ikisini o yıl içinde vakıf amaçlarına harcaması şarttır (Yeni Vakıflar için Yasal Mevzuat Rehberi, 2020); bu, vakfın gelir biriktirip ticari yatırımlarda amacı dışında kullanmasını önlemeyi hedefleyen bir düzenlemedir. Kanun, vakfın doğrudan iktisadî amaç gütmesini yasaklarken gelir sağlamak üzere ticari faaliyette bulunmasını ise vakfın devamlılığı için gerekli gördüğü ölçüde mümkün kılmıştır³⁶ (Yeni Vakıflar için Yasal Mevzuat Rehberi, 2020). Sonuç olarak 5737 sayılı Kanun, vakıf yöneticilerine ticari girişimlerde bulunma imkânı tanırken, bu girişimlerden elde edilecek fonların vakfın hayır gayesine sıkı sıkıya bağlı kalmasını yasal güvence altına almıştır.

İslam Hukukunda Klasik ve Çağdaş Görüşler: Hanefî mezhebinde vakfın malvarlığının korunması ve sürdürülebilir gelir getirmesi esastır. Klasik dönem fakihleri, vakfın gelir getiren varlıklara (özellikle gayrimenkullere) dayalı olmasını tercih etmiş; vakıf malının işletilmesini vakfiyedeki şartlara ve toplum yararına uygun olarak ele almıştır. Örneğin, bir vakıf dükkânın veya hanın kiraya verilerek gelir temin

³⁶ Örnek için bkz.: Yargıtay 6. HD., E. 1974/3559 K. 1974/3755 T. 16.09.1974 sayılı kararı. Yargıtay 18. Hukuk Dairesi, E. 2004/1311, K. 2004/3218, T. 20.04.2004 sayılı kararı. Yargıtay 18. Hukuk Dairesi, E. 2005/1467, K. 2005/3270, T. 05.04.2005 sayılı kararı. Detaylı bilgi için bkz: <https://dikelaw.com.tr/vakiflarda-amac/#:~:text=Kar%20amacıyla%20kurulmuş%20bir%20ticari,için%20sınırlı%20sayı%20ve%20tipe>

edilmesi meşru kabul edilmiştir (Günay & Yediyıldız, 2012). Vakfın asli malı (ayn) aynen muhafaza edilip sadece menfaatinin hayır için sarf edilmesi gerektiği kuralı (tevbîd ilkesi) yaygın bir prensiptir. Bununla birlikte, Osmanlı uygulamasında ortaya çıkan nakit vakıfları (para vakfı), vakıf gelirlerinin ticari faaliyete tahsisine dair önemli bir fikhî açılım sunmuştur. Nakit vakıflar, bir para meblağının vakfedilip ihtiyacı olanlara borç verilmesi veya ticarete yatırılması suretiyle gelir elde edilmesi esasına dayanıyordu. İlk bakışta bu uygulama, vakıf parası üzerinden faiz geliri elde etmek gibi algılandığından 16. yüzyılda ciddi tartışmalara yol açmıştır. Bir kısım âlimler, para vakfından “10’u verip 11 alma” şeklinde kayıtlarda geçen uygulamanın doğrudan doğruya %10 faizli borç vermek anlamına geldiğini, dolayısıyla şer’an caiz olmadığını savundu. Özellikle Şafîî ve Hanbelî çevrelerde para vakfına temkinli yaklaşılmıştır. Ancak Hanefî ulemânın çoğunluğu, burada yapılan işlemin özünde vadeli satıştan doğan kâr olduğunu, dolayısıyla ribâ yasağını dolanmadan meşru bir ticaret sayılması gerektiğini belirtmiştir (Türkmenoğlu, 2022). Nitekim Osmanlı şeyhülislâmı Ebüssuûd Efendi gibi otoriteler, muâmele-i şer’iyye denilen hukukî formülle nakit vakıflarını meşrulaştıran fetvalar vermişlerdir (Türkmenoğlu, 2022). Bu fetvaya göre vakıf parası, borç talep eden kimseye doğrudan faiz şartıyla değil; peşin alınıp veresiye satma akdiyle (bir tür murâbaha işlemiyle) kullanılıyor, böylece elde edilen fazlalık kâr olarak kabul ediliyordu (Türkmenoğlu, 2022). İslam hukukçularının önemli bir kısmının onayıyla uygulanan bu model sonucunda, nakdî vakıflar Osmanlı’da büyük yaygınlık kazanmış ve bir nevi faizsiz finans kurumu gibi toplumun kredi ihtiyacını karşılamıştır (Türkmenoğlu, 2022). Özetle, Hanefî mezhebi, vakfın gelirini artırmaya yönelik ticari atılımlara –faiz yasağını ihlal etmemek şartıyla– oldukça müsamahakâr yaklaşmıştır. Diğer mezhepler ise vakfın öz varlığının riskli işlere sokulmasına ve vakfın amacından uzak ticari faaliyetlere girişilmesine genellikle sıcak bakmamıştır. Günümüzde de İslam hukukçuları, vakıf fonlarının helal yatırım araçlarıyla değerlendirilmesini önerirler. Örneğin, modern katılım bankalarında kâr payı esaslı hesaplar veya sukuk (kira sertifikası) gibi enstrümanlarla vakıf gelirlerinin nemalandırılması, enflasyon karşısında vakıf malının erimesini önleyen meşru yollar olarak görülmektedir. Ancak riskli borsa yatırımları veya amacı dışında spekülâtif ticari faaliyetler, vakfın emaneti ile bağdaşmadığı için fikhîen uygun bulunmaz.

Yargı Kararları ve Örnekler: Türk yargısının vakıfların ticari faaliyetlerine yaklaşımı da kanun hükümleri paralelindedir. Yargıtay, vakfın kuruluş amacının dışında ticari

kazanç sağlama gayesi gütmesine izin vermemektedir. Örneğin, Yargıtay 18. Hukuk Dairesi bir kararında, sadece belirli bir zümrenin maddi çıkarını hedefleyen vakıf kuruluşunun tescilini kamu düzenine aykırı bularak reddetmiştir.³⁷ Bu, vakıfların sosyal ve hayrî işlev dışına çıkamayacağı yönündeki genel ilkenin yargısal ifadesidir. Diğer yandan Yargıtay, vakfin malvarlığını koruma ve geliştirme amacıyla yaptığı meşru ticari işlemleri kabul eder. Örneğin, vakfa ait bir taşınmazın gelir getirmesi için işletmeye dönüştürülmesi veya vakfin bir şirkete hisseyle ortak olup elde ettiği temettüleri vakıf amacına sarf etmesi hukuken mümkündür. Ancak vakıf yöneticilerinin, bu ticari faaliyetlerden elde edilen gelirleri vakfin amacı dışında kullanmaları veya zimmetlerine geçirmeleri suç teşkil eder. Nitekim uygulamada vakıf yöneticilerinin zaman zaman hizmet nedeniyle güveni kötüye kullanma, zimmet, resmi belgede sahtecilik gibi suçlamalarla karşılaştığı ve cezai yaptırımlarla vakıf yönetiminden menedildikleri görülmektedir (Yeni Vakıflar için Yasal Mevzuat Rehberi, 2020). Yargıtay da bu tür durumlarda son derece hassastır ve vakfin mallarının korunması ilkesini zedeleyen işlemleri iptal etmektedir. Özetle, hukuki açıdan vakıflar ticari faaliyette bulunabilir; fakat bu faaliyet bir araç olup kazançların vakfin hayır gayesine tahsis edilmesi zorunludur. İslam hukukunun vakıf anlayışı da bu çizgidedir: vakıf gelirleri, vakfedenin şart koştuğu ve şer'an meşru görülen amaçların dışına çıkmaksızın işletilebilir. Bu yönüyle 5737 sayılı Kanun'un ruhu ile İslam'daki vakıf prensipleri büyük ölçüde örtüşmektedir.

4.3.2: Faizli Bankalarda Teminat ve Kira Geliri Uygulamaları

Mevzuat ve Uygulama: Vakıfların modern finans kurumlarıyla ilişkileri, hukuki açıdan diğer tüzel kişilerden farklı değildir. 5737 sayılı Kanun'da vakıfların banka işlemlerine dair özel bir yasak veya kısıtlama bulunmaz. Bu nedenle vakıf yönetimleri, ihtiyaç duyduklarında bankalardan kredi alabilmekte, vakfa ait taşınmazları ipotek vererek teminat gösterebilmekte veya nakit varlıklarını banka hesaplarında

³⁷Örnek için bkz: Yargıtay 6. HD., E. 1974/3559 K. 1974/3755 T. 16.09.1974 sayılı kararı. Yargıtay 18. Hukuk Dairesi, E. 2004/1311, K. 2004/3218, T. 20.04.2004 sayılı kararı. Yargıtay 18. Hukuk Dairesi, E. 2005/1467, K. 2005/3270, T. 05.04.2005 sayılı kararı. Detaylı bilgi için bkz: <https://dikelaw.com.tr/vakiflarda-amac/#:~:text=Kar%20amacıyla%20kurulmuş%20bir%20ticari,için%20sınırlı%20sayı%20ve%20tipe>

değerlendirebilmektedir. Hukuken vakfın mal varlığı, kendi borçları için rehin veya ipotek edilebilir; eğer vakıf bir kredi borcunu ödemezse alacaklı bankanın vakıf taşınmazını icra yoluyla sattırması mümkündür. Bunun önünde yasal bir engel olmamakla birlikte, vakıf malının satışı Vakıflar Kanunu'nda sıkı şartlara bağlandığından (örneğin, mazbut eski vakıflarda ancak istibdâl yoluyla, yani başka bir mal ile değiştirilmek kaydıyla satış mümkündür), uygulamada vakıf yöneticileri borçlanma konusunda tedbirli davranmaktadır. Kanun, vakıf mallarının amacı dışında kullanımını yasakladığı için (Yeni Vakıflar için Yasal Mevzuat Rehberi, 2020), vakfın finansal risk olarak mallarını teminat göstermesi ancak vakıf yararının açık olduğu durumlarda söz konusu olmalıdır. Örneğin, bir vakıf tarihi eser binayı restore etmek için banka kredisi alıp binayı ipotek ettiriyorsa, bu işlem sonucunda vakıf gayesi (kültürel mirası koruma) ilerleyecekse ve başka çare yoksa, hukuken yapılabilir. Ancak bu durumda bile vakfın borcu ödeyemeyip malını kaybetmesi ihtimali, kanunun ruhuna aykırı bir netice doğuracaktır. Dolayısıyla, her ne kadar faizli bankalardan kredi alma ve vakıf malını teminat olarak verme hukuken olanaklı ise de vakıf yöneticilerinin temel sorumluluğu vakfın devamını ve malvarlığını korumaktır. Bu nedenle kanun, vakıf iç denetiminde yönetime risk yönetimi konusunda özen yüklemiştir; vakfın mallarının amacı doğrultusunda etkin ve verimli kullanılıp kullanılmadığı denetlenirken bu tür finansal risk işlemleri de göz önünde bulundurulur (Yeni Vakıflar için Yasal Mevzuat Rehberi, 2020).

Vakıfların bankalarla ilişkilerinin diğer bir yönü de kira gelirleri ve yatırım hesaplarıdır. Günümüzde vakıf gelirlerinin önemli bir kısmı kira gelirlerinden oluşmaktadır (örneğin vakfa ait gayrimenkullerin kiralanması). Bu kira paralarının bankada tutulması ve nemalandırılması söz konusu olabilmektedir. Vakıf yöneticileri, gelirleri vadesiz hesapta tutmak yerine vadeli mevduat hesaplarına yatırarak faiz geliri elde edebilmektedir. Türk hukukuna göre vakfın böyle faiz gelirleri elde etmesine engel bir hüküm yoktur; hatta vergisel açıdan bu faizler de vakfın geliri sayılır ve vakıf amacı doğrultusunda kullanılması şartıyla hukuka aykırılık teşkil etmez. Nitekim Medenî Kanun'da sayılan vakfedilebilecek malvarlığı değerleri arasında "faiz, kâr payı, kira geliri gibi haklar" da zikredilmiştir (Yeni Vakıflar için Yasal Mevzuat Rehberi, 2020). Bu, kanunen faiz gelirininki dahi vakfa irat olarak girebileceğini gösterir. Ancak çoğu vakıf, özellikle dini hassasiyeti olanlar, faiz gelinine bulaşmamak adına birikimlerini katılım bankalarında değerlendirmeyi veya faiz geliri doğsa bile

bunu ayrı hesapta tutup hayır işlerinde kullanmayı tercih etmektedir. Örneğin bazı vakıflar, bankadan gelen faiz tutarlarını vakfın esas hayır hizmetlerinde kullanmayıp doğrudan fakirlere dağıtma veya devlete vergi olarak ödeme yoluna gitmektedir. Neticede, mevzuat vakıfların faizli bankalarla çalışmasını ve faiz geliri elde etmesini yasaklamamakta, fakat vakfın kendi amacı doğrultusunda bu gelirleri harcamasını şart koşmaktadır.

Fıkhî Değerlendirme (Faiz ve Teminat Açısından): İslam hukukunda faiz (ribâ) kesin olarak haram kılınmıştır. Bu nedenle bir vakfın faizli banka ile çalışması, özellikle vadeli hesapta para tutup faiz geliri elde etmesi fikhen büyük bir sakınca taşır. Diyanet'in Din İşleri Yüksek Kurulu kararları da "Müslümanlar, faiz getirili mevduata bilerek isteyerek para yatırmamalıdır" diyerek bu konuda net tavır ortaya koymuştur (Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 2020). Faiz oranının enflasyon karşısındaki durumu dahi bu hükmü değiştirmez; vadeli hesaptan elde edilen getiri her halükârda faizdir ve caiz değildir (Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 2020). Dolayısıyla Hanefî mezhebince de vakıf paralarının faiz karşılığı bankaya yatırılması meşru görülmez. Klasik fıkhîta bu durum doğrudan ele alınmamış olsa da vakfın gelirinin helal yollarla artırılması esastır. Osmanlı'daki para vakfı uygulamasında bile, alınan fazlalığın faiz değil ticari kâr sayılması için formül geliştirilmişti (Türkmenoğlu, 2022). Günümüzde vakıf yöneticilerinin, vakfın nakitlerini faizsiz enstrümanlarda değerlendirmesi, örneğin katılım bankalarında kâr payı hesabı açtırması fikhen uygun bir çözümdür. Katılım bankaları, mudârebe prensibiyle çalıştıklarından elde edilen kâr payı meşru kabul edilir. Eğer vakıf, isteği dışında bir faiz geliri elde ederse (örneğin geçmişte açılmış bir vadeli hesaptan faiz birikmişse), bunun da Kurul fetvasına göre vakıf amaçlarında veya kendi ihtiyaçlarında kullanılması caiz olmaz; hiçbir sevap beklemeksizin muhtaçlara verilerek elden çıkarılması gerekir (Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 2020). Sonuç olarak, faizli bankalarla ilişkiler konusunda İslam hukuku vakıflar için son derece hassastır: Vakıf malının faizle borç verilmesi veya faizle borç alınması, vakfa bile fayda sağlasa haram kılınmıştır. Hanefî mezhebi, zaruret olmadıkça vakfın ribâyâ bulaşmasına cevaz vermez. Bu nedenle bir vakfın faaliyetleri için finansman ihtiyacı doğduğunda, mümkün mertebe karz-ı hasen (faizsiz borç), ortaklık veya sukuk gibi enstrümanlara başvurulmalı; son çare olarak dahi faizli krediye yönelinmemelidir.

Vakfın malının teminat gösterilmesi (rehin/ipotek) meselesine gelince, fikhen burada iki yönlü sakınca vardır: Birincisi, faizli kredi alıp vakıf malını ipotek etmek yukarıda değinildiği gibi faiz yasağına girer. İkincisi ise, vakıf malının kaybedilme riski doğar ki bu da vakfedenin şartına ve vakfın ebediliği ilkesine aykırıdır. Hz. Ömer'in vakfiyle ilgili hadiste, vakıf arazisinin “ne satılması ne hibe edilmesi” şartıyla vakfedildiği belirtilmiştir (Buhârî, “Vesâyâ”, 3). Bu hadis tüm mezheplerce vakfın temel esası kabul edilir. Hanefî fıkıh kaynakları da “Vakf malı satılamaz, bağışlanamaz, miras bırakılamaz” diyerek vakfın aslının mülkiyet devrine konu olamayacağını vurgular (Günay & Yediyıldız, 2012). Hal böyleyken, vakıf taşınmazının ipotek verilmesi durumunda borcun ödenmemesi halinde satılıp mülkiyetinin el değiştirmesi söz konusu olacaktır. Bu nedenle fıkıh âlimleri, vakıf malının rehnedilmesine sıcak bakmamıştır. Zaruret hali dışında (örneğin vakıf caminin yıkılmasını önlemek için tamir masrafına acilen ihtiyaç varsa ve başka fon yoksa) vakıf malının tehlikeye atılması emanete hıyanet sayılır. Hanefî mezhebinde de vakıf yöneticisinin (mütevellînin) görev ihmali veya kötü yönetimi nedeniyle vakfa zarar vermesi durumunda azli veya sorumlu tutulması söz konusudur (Günay & Yediyıldız, 2012). Bu, vakıf mallarını koruma ilkesinin bir sonucudur. Dolayısıyla, günümüz şartlarında vakıf adına faaliyet yürütenler, bankalardan teminatlı kredi almaya mecbur kaldıklarında dahi bu işleme son derece ihtiyatla yaklaşmalıdırlar. Mümkünse İslami finans yöntemleriyle (örneğin vakıf binasını katılım bankası aracılığıyla finansal kiralama yoluyla restore ettirmek gibi) çözüm aranmalı; faizli bankaya ipotek vermek ancak başka çıkış kalmadığında ve vakıf menfaati kesin ise düşünülmelidir.

Kira Gelirlerinin Kullanımı (Fıkıhî Açıdan): Vakıfların kira gelirleri, genellikle gayrimenkullerin kiralanmasından elde edilir ve esasen helal bir kazançtır. Burada fıkıhî sorun olabilecek husus, kiraya verilen yerin kullanım amacıdır. Eğer vakfa ait bir mülk, İslam'a aykırı iş yapan birine kiraya verilirse vakıf da bu suça ortak olur. Özellikle faizli bankalara, tekel büfelerine veya gayri meşru işler yapanlara ait ofis/mağaza olarak vakıf taşınmazının kiraya verilmesi, günümüzde karşılaşılan meselelerdendir. Hanefî fakihler bu konuda genelde “akde konu olan menfaatin meşru olması” şartına vurgu yaparak, haram fiillerde kullanılacak bir yeri kiralamanın caiz olmadığını belirtirler. Nitekim Din İşleri Yüksek Kurulu, “Bir Müslüman haram iş yapana bilerek gayrimenkul kiraya veremez” hükmünü vermiş; bunu Maide 5/2 ayetindeki “*Günah üzere yardımlaşmayın*” emrine dayandırmıştır (Din İşleri Yüksek

Kurulu Kararları, 2022). Özellikle faizle iştiğal eden bir bankaya ait şube olarak vakıf dükkanının kiralanması, bankanın işleyeceği harama bilfiil destek olmak sayılacağı için caiz görülmemiştir (Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 2022). Hz. Peygamber'in, faizi alan, veren, yazan ve şahit olan herkese lanet ettiğine dair hadisi (Müslim, "Müsâkât", 106) de bu konuda gayet uyarıcıdır (Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 2022). Sonuç olarak vakıf idaresi, mülklerini kiralarken kiracının faaliyet alanını dikkate almalı; içki üretimi, faizli finans gibi dinen haram sektörlere kiralama yapmamalıdır. Aksi halde elde edilen kira geliri de manen kirli sayılacak, vakfın amacına harcanması uygun olmayacaktır. Eğer istemeden böyle bir durum oluşmuşsa (örneğin kiracı sonradan faaliyet konusu değiştirip harama bulaşmışsa) vakıf yönetimi kira akdini sonlandırmanın yollarını aramalı veya en azından o kiradan gelen parayı diğer helal gelirlerden ayrı tutmalıdır. Öte yandan, kira gelirlerinin eksiksiz tahsil edilmesi ve vakfa maksimum faydanın sağlanması da bir emanettir. Fıkhen, mütevellî vakıf malını rayiç bedelin çok altında kiraya veremez; bu, vakfa zarardır ve görevi kötüye kullanma sayılır (Günay & Yediyıldız, 2012). 5737 sayılı Kanun ve Vakıflar Genel Müdürlüğü mevzuatı da ihaleyle kiralama, rayiç bedel tespiti gibi yöntemlerle vakıf kira gelirlerinin şeffaf ve adil biçimde elde edilmesini şart koşar (Vakıf Taşınmazlarının Kiraya Verilme Şartname Ve Sözleşmeleri, 2014). Bu açıdan bakıldığında, kira gelirlerinin yönetimi hem hukukî hem dinî açıdan vakıf yöneticilerinin titizlik göstermesi gereken bir alandır.

4.3.3: Şeffaflık ve Denetim Açısından Fıkhî Değerlendirme

Kanunî Düzenlemeler ve Uygulama: Vakıflarda şeffaflık (açıklık) ve denetim, 5737 sayılı Kanun'un önem verdiği konulardır. Kanun, vakıfların idaresini bir bakıma kamu yararı gözetilen bir sistem içinde tutmakta hem iç denetim hem de dış denetim mekanizmaları oluşturmaktadır. Vakıflar Kanunu'na göre her vakfın zorunlu organlarından biri yönetim, diğeri de denetim organıdır (denetim organı vakıf senedinde öngörülmüşse). Ayrıca Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM), tüm vakıfların üst denetim merciidir. Vakıf yöneticileri, her yıl faaliyet raporlarını, mali tablolarını ve bilanço-gelir tablolarını VGM'ye iletmek zorundadır (Yeni Vakıflar için Yasal Mevzuat Rehberi, 2020). Özellikle vergi muafiyeti olan vakıflar için bu yükümlülük daha ciddidir; yeminli mali müşavir raporları ile birlikte ayrıntılı beyanlar verilir (Yeni Vakıflar için Yasal Mevzuat Rehberi, 2020). Vakfın varsa iktisadi işletmeleri de dâhil

olmak üzere tüm birimleri, Genel Müdürlük müfettişlerince belirli periyotlarla denetlenir (Yeni Vakıflar için Yasal Mevzuat Rehberi, 2020).

İç denetim açısından, Vakıflar Yönetmeliği vakıflara bir iç denetim sistemi kurmalarını öngörür. İç denetimin amacı, vakıf faaliyetlerinin mevzuata ve vakfın stratejik planına uygun yürütüldüğünü; kaynakların etkin, ekonomik ve verimli kullanıldığını; mali kayıtların güvenilir ve tam olduğunu sağlamaktır (Yeni Vakıflar için Yasal Mevzuat Rehberi, 2020). İç denetçiler veya denetim organı üyeleri, vakfın tüm işlem ve hesaplarını inceleyerek şu hususlara dikkat eder: Vakıf, vakıf senedindeki şartlara ve yasalara uygun yönetiliyor mu? Vakfın malları ve gelirleri, vakfedilen amaç doğrultusunda etkili ve verimli kullanılmakta mı? Vakfın sahip olduğu işletme ve iştirakler, ticari esaslara uygun ve rasyonel biçimde yönetiliyor mu? Tüm birimlerin mali tabloları genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine ve ilgili düzenlemelere uygun mu? (Yeni Vakıflar için Yasal Mevzuat Rehberi, 2020). Bu sorular ışığında yapılan iç denetim, vakfın hesap verebilirliğini ve amaçlarından sapmamasını temin eder.

Dış denetim boyutunda, Vakıflar Genel Müdürlüğü hem vesayet makamı olarak vakıfların kamu yararına uygun faaliyet yürütmesini gözetir, hem de gerektiğinde doğrudan denetim yapar. VGM müfettişleri, vakıfların hesaplarını, defterlerini ve işlemlerini inceleyebilir; usulsüzlük tespit edildiğinde uyarı veya azil gibi yaptırımlar uygulayabilir. Hatta Vakıflar Kanunu'na göre bir vakıf, yasak faaliyetlerde bulunur veya amacı dışında işler yaparsa, VGM'nin veya Cumhuriyet savcısının başvurusu üzerine mahkemece feshedilebilir (VakK. m.27)³⁸. Bu hükümler, vakfın şeffaf yönetiminin ve kamusal denetiminin sağlanması amacıyla yöneliktir. Örneğin, son yıllarda bazı vakıfların kamu yardımlarını amacı dışında kullandığı iddiasıyla VGM teftişine uğradığı, raporlar sonucunda yönetimine kayyım atandığı basına yansımıştır. Yine Sayıştay raporları, mazbut vakıfların (VGM idaresindeki eski vakıflar) gelirlerinde şeffaf olmayan uygulamalara dikkat çekebilmekte; bunun üzerine ilgili vakıf yöneticileri hakkında işlem yapılmaktadır (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2022)³⁹. Tüm bunlar, vakıfların kamuoyu nezdinde güvenilir kalması için denetimin ne kadar önemli olduğunu gösterir.

³⁸ 5737 sayılı Vakıflar Kanunu, m. 27.

³⁹ T.C. Sayıştay Başkanlığı. (2022). Vakıflar Genel Müdürlüğü 2021 Yılı Denetim Raporu.

İslam Hukuku Açısından Denetim ve Şeffaflık: Vakıf kurumunda emanet ve şeffaflık ilkesi, İslam hukuku bakımından da vurgulanan bir değerdir. Klasik fıkıh literatürü, vakıf gelirlerinin sarfı, vakıf idaresinin sorumlulukları, hesap verme usulleri gibi konuları ayrıntılı biçimde ele almıştır (Günay & Yediyıldız, 2012). İlk dönemlerden itibaren İslam devletleri vakıfları denetim altında tutma gereği duymuştur (Günay & Yediyıldız, 2012). Örneğin Emevîler devrinde Mısır’da vakıfları teftiş etmek üzere “Dîvânü’l-ahbâs” adında bir birim kurulmuştur (Günay & Yediyıldız, 2012). Abbâsîler zamanında kadılar, bölgelerindeki vakıfların hesaplarını düzenli aralıklarla gözden geçirmişlerdir (Günay & Yediyıldız, 2012). Osmanlı’da ise kadılar vakıfların doğal denetim makamıydı; her vakfın mütevellîsi (yönetici) kadı’nın gözetimi altındaydı. Nazır adı verilen görevliler, büyük vakıflarda mütevellîlerin icraatını kontrol eder, gerektiğinde müdahale ederlerdi (Günay & Yediyıldız, 2012). Özellikle vakfiyelerde vakfeden tarafından şart koşulan denetçiler (nazır veya müfettiş) bulunur ve vakıf işlerinin şeriata ve vakfiyeye uygun gidip gitmediğini izlerdi. Bu denetçiler, vakıf gelirlerinin doğru yere harcanıp harcanmadığını, yolsuzluk yapıp yapılmadığını kontrol eder, suiistimal halinde kadıya rapor ederlerdi. İslam hukuku, vakıf yöneticisinin güvenilir olmasını şart koşar; aksi halde görevden alınması gereklidir. Nitekim mütevellînin yetkilerini kötüye kullanması, Hanefî mezhebine göre azil sebebidir. Örneğin, vakıf malını eksik gelir getirecek şekilde işletirse veya vakfa ait parayı zimmetine geçirirse, kadı onu azledebilir. Bu, vakfın hukuki kişiliğinin haklarının korunması için getirilmiş bir hükümdür.

Şeffaflık kavramı modern bir tabir olsa da vakıf geleneğinde fiilen karşılığı vardır. Vakıf hesaplarının kayıt altına alınması, gelir ve giderlerin defterlere işlenmesi Osmanlı’da çok ciddi uygulanmıştır. Günümüze ulaşan vakıf muhasebe defterleri, her bir akçenin nereye harcadığını göstermektedir (Türkmenoğlu, 2022). Mütevellî, vakfiyede belirtilen harcama kalemleri dışında bir yerlere para aktaramaz; eğer zorunlu bir durum oluşmuşsa bunu da belgelendirerek kadı izni alması gerekirdi. Mesela bir vakfın gelir fazlası oluştuğunda, bunu yine hayır işlerinde kullanmak üzere kadı izniyle başka bir vakfa devretmek (tevhid) veya yatırıma yönlendirmek uygulamada görülürdü. Bu tür işlemler de şer’iyye sicillerine geçirildiği için aleniyet kazanırdı. Ayrıca toplum nezdinde vakıfların itibarı, onların dürüst yönetilmesine bağlıydı. Osmanlı’da vakıfların devlet eliyle desteklenip belirli süreçlerde denetlenmesinin, insanların vakıflara güvenini artırdığı ifade edilmiştir (Türkmenoğlu, 2022). Vakıf

yöneticileri de toplum içinde hesap verebilir konumdaydı; zira vakfın gelirinden faydalanan ihtiyaç sahipleri veya vakfın kurucusunun varisleri, bir usulsüzlük sezdiklerinde kadıya başvurup hesap sorabiliyordu.

Günümüzde vakıfların denetimi konusunda İslam hukukundan çıkarılabilecek prensip, şeffaflık ve kamu yararı dengesinin gözetilmesidir. Vakıf yönetimi, yaptığı tüm harcamaları belgeli ve denetlenebilir yapmalıdır (bu, Kur'an'daki "emanetleri ehline veriniz" emriyle ve "alışverişi yazınız" emriyle de örtüşür⁴⁰). Vakıf malı, kul hakkı boyutu da taşıdığından, en ufak suiistimal dinen vebal getirir. Peygamber Efendimiz, "Hepiniz göttüğünüzden mesulsünüz"⁴¹ buyurarak yönetici konumundakilerin şeffaf ve adil olmasını istemiştir. Hanefî fakihler "Vakfedenin şartı, şari'in nassı gibidir"⁴² demişlerdir; bu, vakfiyedeki şartlara uymanın vacip olduğunu vurgular. Dolayısıyla vakfiyede her ne kadar hesap verme mekanizması yazılı olsun veya olmasın, vakıf yöneticisi kendisini sürekli Allah'a ve topluma karşı sorumlu bilmelidir. Bugün Türk mevzuatında öngörülen raporlama ve denetim yükümlülükleri, aslında fihhın emanete riayet ilkesinin kurumsal bir karşılığıdır. Bilhassa şeffaflık, sadece resmi denetim makamlarına karşı değil, kamuoyuna karşı da şeffaflık anlamına gelmelidir. Bir vakıf, internet sitesinde yıllık mali tablolarını yayınlaması, bağışçılarına hesap vermesi gibi uygulamalarla hem güven oluşturur hem de İslami olarak sevap kazanır.

Yargıtay Kararları ve Değerlendirme: Türk yargısı, vakıfların denetimi hususunda Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kararlarına genelde destek vermektedir. Yargıtay içtihatlarında, vakfın amacı dışına çıkan veya kanuna aykırı faaliyet yürüten vakıfların feshedilebileceği kabul edilmektedir.⁴³ Mahkemeler, vakıf senedine aykırı hareket

⁴⁰ Kur'an-ı Kerîm, Nisa Suresi, 4/58; Bakara Suresi, 2/282.

⁴¹ Buhârî, M. İ. (2002). *el-Câmi 'u's-Sahîh*, Cilt 1, s. 123. Kahire: Dârü'l-Hadîs. (Cuma, 11)

⁴² İbn Âbidîn, M. E. (1966). *Reddü'l-Muhtâr 'alâ'd-Dürri'l-Muhtâr* (C. 4, s. 366). Beyrut: Dârü'l-Fikr.

⁴³ Örnek için bkz: Yargıtay 6. HD., E. 1974/3559 K. 1974/3755 T. 16.09.1974 sayılı kararı. Yargıtay 18. Hukuk Dairesi, E. 2004/1311, K. 2004/3218, T. 20.04.2004 sayılı kararı. Yargıtay 18. Hukuk Dairesi, E. 2005/1467, K. 2005/3270, T. 05.04.2005 sayılı kararı. Detaylı bilgi için bkz:

<https://dikelaw.com.tr/vakiflarda-amac/#:~:text=Kar%20amacıyla%20kurulmuş%20bir%20ticari,için%20sınırlı%20sayı%20ve%20tipe>

eden yönetimleri görevden alabilmekte, gerektiğinde vakfa yeni yönetici atayabilmektedir. Bu durum, aslında klasik İslam hukukundaki kadı müdahalesinin modern hukukta tezahürüdür. Örneğin bir Yargıtay kararında, vakfın gayesinin imkânsız hale gelmesi veya tamamen değişmesi durumunda mahkemenin vakıf amacını değiştirebileceği veya vakfı feshedebileceği belirtilmiştir (İşeri, 1971). Bu, TMK m.113'ün⁴⁴ öngördüğü bir tedbirdir ve vakfın yararını korumayı hedefler. Ayrıca Yargıtay, vakıf yöneticilerinin şahsi menfaat sağlaması durumunda cezai takibat yapılmasını onaylamıştır (Yeni Vakıflar için Yasal Mevzuat Rehberi, 2020). Bütün bunlar, yargı mercilerinin vakıf konusunda kamusal denetim rolünü benimsediğini gösterir.

Netice itibariyle, şeffaflık ve denetim vakıflar için hem dini bir yükümlülük hem de yasal bir zorunluluktur. 5737 sayılı Kanun kapsamındaki denetim düzenlemeleri, Hanefî mezhebinde şekillenen klasik vakıf denetimi anlayışıyla uyumludur. İslam hukukunda vakıflar üzerindeki kamu velayeti (hükümetin gözetimi) meşru görülmüş; bu sayede vakıf mallarının kötüye kullanılmasının önüne geçilmiştir (Günay & Yediyıldız, 2012). Günümüz Türkiye'sinde de Vakıflar Genel Müdürlüğü ve ilgili mahkemeler, vakıfların transparan bir şekilde yönetilmesini sağlamaya çalışmaktadır. Vakıf yöneticilerinin ise gerek hukuken gerek vicdanen hesap verebilirlik bilinciyle hareket etmesi gerekmektedir. Bu bilinç, vakıf müessesesinin uzun ömürlü olmasının ve toplumsal güvenilirliğinin temel şartıdır.

4.3.4: Sonuç

Türkiye'de vakıflar, 5737 sayılı Vakıflar Kanunu çerçevesinde faaliyetlerini sürdürürken bir yandan da vakfiyelerinde belirtilen hayrî amaçları gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu çalışmada incelenen üç temel boyut –ticari faaliyetler, faizli bankalarla ilişkiler ve denetim– hem modern hukuk düzenlemeleri hem de İslam hukukunun ilkeleri açısından değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilir:

- Ticari Faaliyetlere Tahsis: Vakıflar kanunen ticari işletme kurabilir veya ortak olabilirler; ancak elde ettikleri kazançları vakıf amacı dışında kullanamazlar (Yeni Vakıflar için Yasal Mevzuat Rehberi, 2020). Hanefî doktrini de vakfın

⁴⁴ Türk Medeni Kanunu, m. 113

gelirlerinin meşru yollarla artırılmasına olumlu bakmakla birlikte, esas gayeden sapılmasına izin vermez. Osmanlı'daki nakit vakfı tecrübesi, faiz yasağını aşmadan vakıf gelirini ticaret aracılığıyla artırmanın mümkün olabileceğini göstermiştir (Türkmenoğlu, 2022). Günümüz vakıfları için önemli olan, ticari faaliyetleri bir araç olarak görüp elde edilen geliri eğitim, sağlık, yoksul yardımı gibi amaçlarına harcamalarıdır. Bu noktada 5737 sayılı Kanun hükümlerinin, İslam hukukundaki vakıf anlayışıyla uyum içinde olduğu sonucuna varılmıştır.

- Faizli Bankalar ve Finansman: Türk hukukunda vakıfların faizli bankalarla çalışmasına engel konmamıştır; vakıf malları teminat gösterilerek kredi alınabilir, faiz geliri elde etmek teknik olarak mümkündür. Ancak İslam hukuku, vakıf malının faizli işleme konu olmasını kabul etmez. Hanefi mezhebinde vakıf malı satılamayacağı gibi faiz uğruna riske de atılamaz (Günay & Yediyıldız, 2012). Bu nedenle vakıf yöneticilerinin faizli banka kredisi yerine katılım bankacılığı gibi alternatiflere yönelmesi, zorunlu haller dışında vakıf mallarını ipotekten kaçınması fikhî bir gerekliliktir. Vakıf taşınmazlarının haram faaliyet gösteren kiracılara verilmemesi de bu bağlamda önemlidir (Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 2022). Kanun, her ne kadar bu konulara dair doğrudan dini içerikli yasaklar içermese de, vakfın genel amaçları doğrultusunda hareket etmeyen yöneticilere müdahale edilebileceğini düzenlemektedir. Dolayısıyla, vakıf idareleri faiz konusunda yasal serbestiye rağmen dinî hassasiyetlere uymaya özen göstermelidir.
- Şeffaflık ve Denetim: 5737 sayılı Kanun, vakıfların denetimini hem iç organlar hem de Vakıflar Genel Müdürlüğü aracılığıyla sağlamaktadır. Bu yapı, vakfın hesaplarının düzenli tutulması ve amaç dışı kullanımın önlenmesi için etkilidir (Yeni Vakıflar için Yasal Mevzuat Rehberi, 2020). İslam hukukunda da benzer şekilde kadı ve nâzır denetimi vakfın özünde vardır (Günay & Yediyıldız, 2012). Vakıf yöneticileri hem kanun önünde hem Allah katında emaneti üstlenmiş kimseler olup, şeffaf bir yönetim sergilemek zorundadır. Günümüz teknolojisi ve sivil toplum bilinciyle birlikte vakıfların kamuoyuna hesap vermesi de beklenmektedir. Bu sayede vakıflara duyulan güven artacak, vakıf geleneği sürdürülebilir olacaktır.

Sonuç olarak, Türkiye’deki vakıf uygulamaları ile İslam hukukunun vakıf ilkeleri büyük ölçüde paraleldir. 5737 sayılı Vakıflar Kanunu, vakıfların kâr amacı gütmemesi, gelirlerini amaçlarına tahsis etmesi, malvarlığını koruması ve hesap verebilir olması yönleriyle İslami esaslara uygun hükümler ihtiva etmektedir. Bununla birlikte, özellikle faiz konusunda modern uygulamada ortaya çıkan sorunlar, vakıf yöneticilerinin İslami hassasiyetleri gönüllü olarak gözetmesini gerektirmektedir. Hazırlanan bu karşılaştırmalı inceleme, vakıf yöneticileri ve ilgilileri için hem yasal çerçevenin hem de fikhî etik kuralların anlaşılması bakımından yol gösterici olacaktır. Vakıf müessesesinin yüzyıllardır süregelen ruhu, ancak bu iki yönün birlikte tatbik edilmesiyle korunabilir ve geliştirilebilir.

4.4: Vakfın Yönetimi ve Devlet Müdahalesi

4.4.1: Mütevellilik Yetkisinin Sınırlanması

İslam vakıf hukukunda *mütevelli*, vakfın yönetimi ile görevli kişidir ve vakfın tevliyeti (yönetimi) onlara emanet edilir. Hanefî fikhına göre mütevelli, vakfın mal ve gelirlerini vakfedenin şartlarına (*şurût-ı vakfiye*) ve Şer’î hükümlere uygun olarak idare etmekle yükümlü olan kimsedir. Nitekim Osmanlı uygulamasında tevliyet şu şekilde tanımlanmıştır: “Mütevelli; *umûr ve mesâlih-i vakfi şurût-ı vakfiye ve ahkâm-ı şer’iyye dairesinde idare ve rüyet için tayin olunan kimsedir*”. Bu tanım, mütevellinin yetki sınırlarını açıkça ortaya koymaktadır: Mütevelli, vakfı ancak vakfiyedeki koşullar çerçevesinde ve İslam hukukunun genel kurallarına bağlı kalarak yönetebilir. Mütevelli, vakfı kendi tasarrufu altındaki bir mülk gibi değil, Allah’ın mülkü olarak değerlendirilen bir emanet olarak görmelidir (Topçu, 2024). Dolayısıyla mütevellinin hak ve yetkileri, vakfın amacına ve vakfedenin iradesine hizmet etmekle sınırlıdır.

Klasik fıkhıta mütevellinin vakıf üzerindeki tasarrufları sıkı şekilde sınırlandırılmıştır. Özellikle vakıf malının *ayn’ı* (bizzat kendisi) dokunulmaz kabul edilir; vakıf malı satılamaz, rehnedilemez, bağışlanamaz ve miras bırakılamaz (Topçu, 2024). Bu tür tasarruflar vakfın sürekliliğini tehlikeye sokacağı için “vakfa hıyânet” (vakfa ihanet) sayılmış ve hukukî açıdan geçersiz kabul edilmiştir (Topçu, 2024). Hanefî mezhebinde vakıf müessesesinin kalıcılığı esastır; bu sebeple, vakfın mal varlığını azaltıcı veya vakfı ortadan kaldırıcı işlemler mütevellinin yetkisi dışında tutulur (Topçu, 2024). Mütevelli, vakıf mallarını ancak vakfiyede belirtilen amaçlar doğrultusunda işletip gelir elde edebilir ve elde edilen gelirleri yine vakfedenin

belirlediği şekilde sarf edebilir (Topçu, 2024). Bunun dışındaki her türlü tasarruf, vakfın kuruluş gayesine aykırı olacağı için yasaktır.

Mütevellinin şahsına ilişkin de çeşitli sınırlamalar mevcuttur. Vakfeden genellikle mütevelliyi vakfiyede tayin eder; eğer etmemişse İslam hukukunda hâkim (kadı) bir müteveli atar (Topçu, 2024). Müteveli, görevini kötüye kullanır veya ehil olmazsa kadı tarafından azledilebilir. Nitekim Osmanlı uygulamasında mütevellilerin denetimi düzenli olarak yapılmış, vakıf denetçileri (nazır veya kadı vekilleri) vakfiyeye aykırı bir işlem tespit ettiğinde mütevelliyi uyarmış, gerekirse görevinden el çektirmiştir. Klasik kaynaklar, mütevellinin ihanet veya yetersizlik hâlinde azledilebileceğini belirtir. Örneğin İbn Âbidîn, vakfa zarar veren veya vakfiyedeki şartları ihlâl eden mütevellinin görevden alınmasının vacip olduğunu vurgular (İbn Âbidîn, 1992). Diğer mezheplerde de benzer şekilde, mütevellinin yetkileri vakfın amacıyla sınırlı olup, görevini kötüye kullanması halinde azli söz konusudur. Şâfiî ve Mâlikî fikhında da mütevellinin *emin* sıfatıyla hareket etmesi, yani kendisine emanet edilen vakıf malını şartlara uygun ve dürüst şekilde yönetmesi şart koşulmuştur (Topçu, 2024). Müteveli bu güveni sarsarsa veya vakfın menfaatlerini tehlikeye atarsa, İslam hukukuna göre idareci otorite (kadı veya devlet başkanı) vakfın maslahatı için müdahale edebilir.

Vakıf kurucusu (vâkıf), mütevellinin yetkilerini vakfiyede bazı şartlarla genişletebildiği gibi (örneğin belirli harcamalar yapma izni, ücret belirleme vb.), dilerse kısıtlamalar da getirebilir. Ancak bu şartların da şer'î açıdan meşru olması gerekir. Hanefî hukukçuları, vakfedenin koyduğu ve Şerîat'a aykırı olmayan sınırlamalara uyulması gerektiğini belirtirlerken “şart-ı vâkıf, nass-ı şârî gibidir” şeklindeki prensibi dile getirmişlerdir (Topçu, 2024). Bu anlayış, vakfedenin meşru şartlarının müteveli dahil herkes için bağlayıcı olduğunu ifade eder. Örneğin vakfeden, mütevellinin belirli kişilerle akrabalık ilişkisi varsa atanamayacağını ya da belirli aralıklarla hesap vermek zorunda olduğunu şart koşabilir; bu tür şartlar müteveli üzerinde ek sınırlamalar yaratır ve fıkhen geçerlidir (Topçu, 2024). Esasen Osmanlı döneminde vakfiyeler, adeta vakfın iç tüzüğü niteliğinde ayrıntılı şartlar içerirdi ve müteveli bu şartların dışına çıkamazdı (Topçu, 2024).

Günümüz Türkiye mevzuatında, 5737 sayılı Vakıflar Kanunu çerçevesinde mütevellilik (veya modern vakıflarda yönetim kurulu) yetkisi de çeşitli kanunî sınırlamalara tabidir. Özellikle vakıf mallarının satışı, devri veya amaç dışı kullanımı sıkı denetim altındadır. Kanununun 10. maddesi ve devamında, vakıf yöneticilerinin

(mütevelli heyeti veya yönetim kurulu üyelerinin) görevleri kötüye kullanmaları halinde sorumlu tutulacakları ve gerektiğinde görevden alınabilecekleri düzenlenmiştir (5737 sayılı Vakıflar Kanunu, m. 10)⁴⁵. Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) denetçileri, vakıfların hesap ve faaliyetlerini denetleyerek vakfiyeye aykırı bir uygulama tespit ederlerse uyarı yapmakta, ihlalin devamı halinde ise yetkili mahkemelerde dava açarak sorumluların değiştirilmesini sağlayabilmektedir. Ayrıca 5737 sayılı Kanun, vakıf yöneticilerinin görevden uzaklaştırılması ve yerine kayyım atanması usulünü de öngörmektedir (md. 10/son). Nitekim Yargıtay'ın içtihatlarında da vakıf yöneticilerinin vakıf malını şahsî çıkarlarına kullanmaları veya vakfın amacına aykırı davranmaları durumunda, kanun gereği bu işlemlerin hükümsüz olacağı ve yöneticilerin değiştirilmesi gereği vurgulanmıştır (Topçu, 2024). Örneğin Yargıtay 18. Hukuk Dairesi'nin 23.12.2008 tarihli kararında⁴⁶, vakıf gelirlerini amacı dışında kullanan mütevellinin işlemleri iptal edilmiş ve vakfın menfaatlerini korumak için yönetimin vesayet makamınca düzeltilmesi gerektiği belirtilmiştir (Solmaz, 2024). Bu tür yargı kararları, mütevellinin yetkilerinin vakfın amacı ve kanun hükümleriyle kayıtlı olduğunu teyit etmektedir.

Sonuç olarak hem klasik İslam hukukunda hem de modern Türk vakıf mevzuatında mütevellinin yetkisi mutlak değildir. Mütevelli, vakfı yönetirken vakfiyedeki şartlara, Şer'î ilkelere ve kanun hükümlerine uymak zorundadır. Aksi takdirde yapacağı işlemler geçersiz sayılır ve kendisi görevden alınabilir. Bu sınırlamalar, vakfın sürekliliğini ve vakfedenin iradesinin korunmasını amaçlar. Hanefî ekolünün yanı sıra Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî ekolleri de benzer şekilde mütevellinin emanet bilinciyle

⁴⁵Detaylı bilgi için bkz. Türkiye Cumhuriyeti. (2008). *Vakıflar Kanunu (Kanun No. 5737)*. Resmî Gazete, 27.02.2008, Sayı: 26800. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5737&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

⁴⁶Örnek için bkz: Yargıtay 18. Hukuk Dairesi. (2008). *E. 2008/4742, K. 2008/13076, T. 23.12.2008*. Vakıf mütevelli heyet kararlarının geçerliliği hakkında. Erişim adresi: <https://legalbank.net/belge/y-18-hd-c-2008-4742-k-2008-13076-t-23-12-2008-vakif-mutevelli-heyet-kararinin-iptali/486450>. Yargıtay 18.Hukuk Dairesi. (2013). *E. 2012/11350, K. 2013/1775, T. 14.02.2013*. Mülhak vakıf yöneticisinin görevden alınması hakkında. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3893557>. Yargıtay 18. Hukuk Dairesi. (2015). *E. 2015/8708, K. 2015/11525, T. 30.06.2015*. Vakıf yöneticisinin görevden alınması hakkında. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3893557>

hareket etmesini, aksi durumda yetkilerinin kısıtlanmasını öngörmüştür. Böylece vakıf müessesesi, kötü idareye karşı hem dinî hem hukukî güvencelere kavuşturulmuştur.

4.4.2: Vakfedenin Şartlarına Müdahale Sorunu

İslam hukukunda vakfedenin şartları, vakfın işleyişinde birincil belirleyici kabul edilmiştir. Vakfiyede yer alan bu şartlar, vakfın adeta anayasası niteliğindedir (Topçu, 2024).. Klasik hukukçular “şart-ı vâkıf, nass-ı şârî gibidir” sözleriyle, vakfedenin getirdiği meşru şartların ilahî bir nas gibi dokunulmaz olduğunu ifade etmişlerdir (Topçu, 2024).. Bu ilke, Hanefî mezhebinde özellikle vurgulanmış ve Osmanlı uygulamasında da vakfiyelerdeki şartlara titizlikle uyulması gerektiği genel bir kaide haline gelmiştir. Nitekim vakıf kurucusu, vakfın gelirlerinin kimlere dağıtılacağından bu gelirlerle hangi hizmetlerin görüleceğine, mütevellinin seçilme usulünden görevlilerin maaşlarına kadar pek çok hususu şartlarında belirleyebilir ve bu şartlar vakfın kurulduğu andan itibaren bağlayıcıdır (Topçu, 2024).. Osmanlı hukukunda vakfiyeler, *kanunnâme* gibi telakki edilmiş; vakfedenin iradesini yansıtan şartlara riayetsizlik, vakfın hukukuna tecavüz olarak görülmüştür (Topçu, 2024)..

Bununla birlikte, vakfedenin şartlarına mutlak dokunulmazlık atfedilmesi, bazı istisnai durumlarda sorunlar doğurmuştur. Vakfedenin şartlarına müdahale sorunu, vakfiyede belirtilen bir koşulun değişen şartlar veya hukukî gereklilikler nedeniyle yerine getirilememesi ya da getirilmemesinin gerekliliği halinde ortaya çıkar. Klasik fıkhıta genel kural, vakfedenin şartlarının geçerli ve *meşrû* olması kaydıyla aynen uygulanmasıdır (Topçu, 2024).. Ancak şer’î hükümlere aykırı veya imkânsız şartlar söz konusuysa, bu şartlara uyulmaz. Hanefî fakihleri, sözleşmeyi temelden geçersiz kılmayan (*fasit olmayan*) şartların, fakat gayrimeşrû ise, kendiliğinden hükümsüz sayılacağını belirtmişlerdir. Örneğin vakfedenin, vakıf malını ileride geri alma hakkını saklı tutması veya vakfın belli bir süre sonra sona ermesini şart koşması –ki bu, vakfın sürekli olması ilkesine aykırıdır– fıkıhçılar tarafından batıl şartlar olarak değerlendirilmiş; bu gibi şartlar vakfın sıhhatine engel sayılarak yok farzedilmiştir (Topçu, 2024).. Serahsî, el-Mebsût’ta vakfın kuruluşunda konulan ve vakfın hukuki mahiyetine aykırı olan kayıtların geçersiz olacağını, vakfın bu kayıt yokmuş gibi geçerli kalacağını ifade etmektedir (Topçu, 2024). Benzer şekilde Fetâvâ-yi Hindiyeye gibi klasik fetva mecmualarında “vakfedenin şartı, vakfın gayesine aykırı ise muteber değildir” denilerek vakfın maslahatı gereği o şartın ihmal edilebileceği belirtilmiştir (el-Fetâvâ’l-Hindiyeye, 2014).

Vakfedenin meşru şartlarına rağmen, zaman içinde değişen şartlar vakfiyedeki bazı hükümleri uygulanamaz hale getirebilir. Bu durumda İslam hukuku, vakfin devamlılığı ve amaçlarının sürdürülmesi için çözüm yolları geliştirmiştir. Hanefî uygulamasında katı kural, vakfiyeye bağlı kalmak olsa da *maslahat* prensibi gereği bazı durumlarda şartlara esneklikle yaklaşmıştır. Özellikle vakfin amacı tamamen gerçekleşemez veya anlamını yitirirse, vakfin yok olması yerine amaca yakın yeni bir uygulamaya izin verilebileceği fikri doğmuştur (Beyaztaş M. , 2017). Osmanlı pratiğinde *istibdâl* (vakıf malının başka bir malla değiştirilmesi) bu duruma örnek olarak verilebilir. Hanefiler normalde vakıf malının satışı veya değiştirilmesine karşı çıkmışlarsa da vakıf malının harap olması veya vakfin amacına hizmet edemez hale gelmesi durumunda, kadı izniyle istisnai olarak *istibdâle* cevaz verilmiştir (Akgündüz A. , 2001). Mesela, vakfedilen bir han harap olup onarım imkânı kalmadığında, aynı gelirleri temin edecek başka bir gayrimenkul ile değiştirilmesine bazı fakihler cevaz vermiştir. Burada asıl gaye, vakfin amaçlarının sürdürülebilmesidir; şekil şartlarına bağlılık ikinci planda kalabilir. Mâlikî mezhebi, maslahat gereği vakıf şartlarının değişebileceğine Hanefilere nazaran daha açıktır: Mâlikî fihhında, vakfedenin bazı şartları zamanın gereklerine uymaz hale gelirse, *istislâh* (kamu yararı) ilkesiyle, kadı veya idare tarafından bu şartların değiştirilmesi mümkün görülmüştür. Meselâ, tamamen aile fertlerinin menfaatine vakıf tesis edilmesi Mâlikîlere göre uygun görülmediğinden, bu tür vakıfların şartları te'vil veya tadil edilerek fakirlere de pay ayrılması sağlanırdı (Konan, 2021). Şâfiî ve Hanbelî hukukçular da, vakfin kuruluş gayesi ortadan kalkmışsa veya şartlar imkânsız hale gelmişse, vakfin feshi yerine benzer bir hayır hizmetine yönlendirilmesini tercih etmişlerdir (Solmaz, 2024). Bu yaklaşım günümüz hukukundaki *cy-pres* (amacına en yakın şekilde uygulama) doktrinine benzer şekilde, vakfi kurtarma amaçlıdır (TÜSEV, 2010).

Modern Türk hukukunda, vakfedenin şartlarına müdahale, özellikle *Türk Medenî Kanunu* ve *5737 sayılı Vakıflar Kanunu* hükümleriyle belirli çerçevelere oturtulmuştur. Medenî Kanun md.101/4⁴⁷, vakıf amaçlarının Anayasa'nın temel ilkelerine, kanuna, ahlâka, millî birlik ve menfaatlere aykırı olamayacağını açıkça düzenler (Solmaz, 2024). Bu hüküm, vakfedenin amaç belirleme özgürlüğüne kamu düzeni sınırı

⁴⁷ Türkiye Cumhuriyeti. (2001). *Türk Medenî Kanunu* (Kanun No. 4721, 22 Kasım 2001, R.G. 08.12.2001/24607), m. 101/4.

getirmektedir. Örneğin, belirli bir etnik veya dinî cemaat mensuplarını destekleme amacı güden bir şart, kanunen hükümsüz sayılacaktır (Solmaz, 2024). Nitekim TMK md.101/4, “belli bir ırk veya cemaat mensuplarını destekleme amacı güdemaz” diyerek vakfedenin bu yöndeki tasarrufunu geçersiz kılar. Bu düzenleme, Cumhuriyet döneminde özellikle *aille vakıfları* konusunda yapılmış köklü değişikliklerin bir yansımasıdır. Türk Medenî Kanunu'nun 101. maddesinin 4. fıkrasında: "Vakfin amacı, Cumhuriyetin Anayasa ile belirlenen niteliklerine ve Anayasanın temel ilkelerine, hukuka, ahlâka, millî birliğe ve millî menfaatlere aykırı veya belli bir ırk ya da cemaat mensuplarını destekleyici nitelikte olamaz"⁴⁸ şeklinde geçmektedir. Böylece Osmanlı'da yaygın olan evladiyet vakıfları (gelirini önce kurucunun evlatlarına, nesli tükenince fakirlere bırakan vakıflar) yeni vakıflar bakımından ortadan kaldırılmıştır. Vakfedenin bu yöndeki şartlarına modern hukukta izin verilmemesi, vakfedenin şartlarına müdahale olarak değerlendirilebilir; ancak kanun koyucu, bunu miras hukukunun ve kamu yararının gereği saymıştır (Solmaz, 2024). Anayasa Mahkemesi de bir kararında, *vakıf mallarının vakfın özel mülkiyetinde olduğunu* ve vakfiyedeki amaca aykırı şekilde devlet tarafından kullanılmak istenemeyeceğini vurgulayarak, vakfeden iradesine saygı ilkesine atıf yapmıştır (AYM, 2012/E.2010/57, K.2012/14)⁴⁹. Özellikle 2012 tarihli bir AYM kararında (E.2010/57, K.2012/14), mazbut vakıfların mallarının kanunla üniversite kuruluşuna tahsis edilmesi değerlendirilmiş; Mahkeme, vakfiyelerde öngörülmezen bu tür amaç değişikliklerinin vakfedenin mülkiyet hakkı ve iradesi bakımından sorunlu olduğuna işaret etmiştir (AYM, 2012/E.2010/57, K.2012/14). Bu örnek, modern dönemde dahi vakfedenin şartlarına müdahalenin *anayasal mülkiyet hakkı* boyutu taşıdığını göstermektedir.

Bununla beraber, günümüz hukukunda vakfedenin şartlarına belirli koşullarda müdahale edilmesine imkân tanıyan yasal mekanizmalar da vardır. 5737 sayılı Vakıflar Kanunu, eski vakıfların amaçlarının gerçekleşmemesi durumunda *tevhit (birleştirme)*

⁴⁸ Türkiye Cumhuriyeti. (2001). *Türk Medenî Kanunu* (Kanun No. 4721, Kabul Tarihi: 22 Kasım 2001, R.G. 08.12.2001/24607), m. 101/4. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4721&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

⁴⁹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi. (2012). *26.01.2012 tarihli ve E.2010/57, K.2012/14 sayılı karar* [Resmî Gazete No. 28335, 26.06.2012]. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120626-6.htm>

veya *tevzi (tahsis değişikliği)* yoluyla benzer amaçlı vakıflarla birleştirilebileceğini öngören hükümler getirmiştir (md. 26 ve md. 30)⁵⁰. Böylece, çok küçük gelirli veya fiilen işlevsiz hale gelmiş vakıfların malvarlıkları, vakfiyedeki asıl amaca en yakın hizmetlerde kullanılmak üzere başka vakıflara aktarılabilir (Solmaz, 2024). Bu uygulama, özünde vakfedenin şartlarına bir müdahale gibi gözükse de aslında vakfin yaşatılması ve kamu yararının gözetilmesi gayesine matuftur. Örneğin, vakfiyesinde sadece belirli bir köydeki çeşmenin bakımına gelir tahsis eden bir vakfin geliri, o köy ortadan kalkmış veya çeşme artık mevcut değilse, benzer bir hayrat işine yönlendirilebilmektedir. Yargıtay kararları da *imkânsızlaşan şartların* uygulanmasında ısrar etmenin anlamı kalmadığını, bu durumlarda vakfin feshinden ziyade amacına en yakın şekilde devamının sağlanması gerektiğini belirtmektedir (Solmaz, 2024). Nitekim Yargıtay 18. HD, E.2003/551 K.2003/1315 sayılı kararında⁵¹, vakfin amacının kısmen imkânsız hale gelmesi durumunda, TBK md.27⁵² uyarınca o kısmın iptal edilip kalan kısmın yaşatılabileceğine hükmetmiştir (Solmaz, 2024).

Sonuç olarak, vakfedenin şartlarına müdahale sorunu, vakıf hukukunda istisnai ve dikkatle yaklaşılması gereken bir alandır. Bir yanda vakfedenin iradesine sadakat prensibi, diğer yanda vakfin yaşatılması ve kamu yararı bulunmaktadır. Hanefi doktrini, vakfedenin şartlarını büyük ölçüde korurken *zaruret* ve *maslahat* durumlarında esnek çözümler geliştirmiş; diğer mezhepler de kendi prensipleri çerçevesinde benzer yaklaşımlar sergilemiştir. Modern hukuk sistemimizde ise vakfedenin şartlarına müdahale, kanunla belirlenen sınırlar içinde ve yargı denetimi altında mümkündür. Bu sayede hem vakfedenin iradesine saygı hem de vakfin devamlılığı dengelenmeye çalışılmaktadır.

⁵⁰ Türkiye Cumhuriyeti. (2008). *Vakıflar Kanunu* (Kanun No. 5737, Kabul Tarihi: 20.02.2008, R.G. 27.02.2008/26800), md. 26 ve md. 30. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5737&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

⁵¹ Yargıtay 18. Hukuk Dairesi. (2003). E. 2003/551, K. 2003/1315, T. 13.2.2003 tarihli karar.

⁵² Türkiye Cumhuriyeti. (2011). *Türk Borçlar Kanunu* (Kanun No. 6098, Kabul Tarihi: 11.01.2011, R.G. 04.02.2011/27836), md. 27. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6098&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

4.4.3: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yetkisinin Fıkhî Tahlili

Osmanlı'dan günümüze vakıf kurumunda devletin rolü, Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) gibi kurumsal yapılarla somutlaşmıştır. VGM, Osmanlı'daki *Evkaf Nezareti* ve *Şer'îye ve Evkaf Vekâleti* geleneğinin Cumhuriyet dönemindeki devamıdır. Fıkhî açıdan değerlendirildiğinde, devletin vakıflar üzerindeki denetim ve müdahale yetkisi, İslam hukukunda *velâyet* ve *hisbe* ilkeleriyle ilişkilendirilebilir. Hanefî mezhebi perspektifinden, *sultanın (veya kadının) vakıfların umumi nâzırı* olduğu söylenebilir; zira “el-sultan veliyyü men lâ veliye leh” (Sultan, velisi olmayanın velisidir) (el-Kâsânî, 1986) kaidesi uyarınca, sahipsiz kalan veya amacı tehlikeye giren vakıfların idaresini üstlenmek devlet başkanının görevlerindedir (Topçu, 2024). Osmanlı uygulamasında da padişah, vakıfların korunup yaşatılmasından nihai olarak sorumlu kabul edilmiş; bu amaçla merkezi bir vakıf idaresi teşkil edilmiştir. 1826'da Evkaf Nezareti'nin kurulması ve sonrasında 1863 Evkaf Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesi, devletin vakıflar üzerindeki gözetim yetkisini kurumsallaştırmıştır. Günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü, tüm vakıfların üst düzey denetiminden sorumlu bir kamu tüzel kişisi olarak bu tarihi mirası devralmıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yetkilerini fıkhî açıdan ele almak için öncelikle bu yetkilerin neler olduğuna bakmak gerekir. 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'na göre (5737 sayılı Vakıflar Kanunu, 2008, m. 3, 6)⁵³ VGM; mazbut vakıfların (mülga veya yöneticisiz kalmış eski vakıfların) doğrudan yöneticisi, mülhak vakıfların (kurucusunun neslinden gelen mütevellisi bulunan vakıfların) ve yeni vakıfların denetleyicisi konumundadır. Bu çerçevede VGM, vakıfların hesaplarını inceleme, vakfiyelerin şartlarına uygun faaliyette bulunulmasını sağlama, gerektiğinde vakıf yöneticilerini görevden uzaklaştırma veya yerlerine yenilerini atama gibi yetkiler kullanır. Fıkhî açıdan bakıldığında, bu yetkiler kadının ve nâzırın klasik vakıf hukukundaki fonksiyonlarına benzetilebilir. Kadı, İslam hukukunda vakfın kuruluşunu denetleyen, gerektiğinde mütevellî atayan veya azleden merciidir. Nâzır ise vakfiyede tayin edilmiş bir gözetmen olup mütevelliyi denetler; vakfiyede böyle biri yoksa kadı bu rolü üstlenebilir. Osmanlı'da 19. yüzyıldan itibaren kadının bu rolü büyük ölçüde

⁵³ Türkiye Cumhuriyeti. (2008). *5737 sayılı Vakıflar Kanunu*. Kabul Tarihi: 20.02.2008. Resmî Gazete, 27.02.2008, Sayı: 26800. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5737&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

Evkaf Nezareti eliyle yerine getirilmiştir. Dolayısıyla VGM'nin bugünkü denetim yetkisi, esasında İslam hukukundaki kadı-nâzır denetiminin kurumsallaşmış hali olarak görülebilir.

Hanefî literatürde devlet başkanının (İmam'ın) vakıflarla ilgili bazı durumlarda doğrudan müdahale yetkisi olduğuna dair görüşler mevcuttur. Özellikle *gayri sahih vakıflar* (kuruluş şartlarında eksiklik olan vakıflar) yahut sahihsiz kalmış vakıflar konusunda Hassâf gibi fakihler, devlet başkanının vakfın şartlarını değiştirebileceğini bile belirtmişlerdir (Topçu, 2024). Bu görüş, elbette ki istisnaidir ve kamu yararıyla gerekçelendirilir. Genel ilke, sahih bir vakfın şartlarına riayet edilmesidir; fakat vakfın hukuken geçersiz kalmaması veya toplum menfaatine daha uygun hale gelmesi için zaruret durumunda *imamın tasarruf yetkisi* devreye girebilir (Topçu, 2024). Örneğin, klasik dönemde bir vakıf tamamen atıl kalmışsa ve vakfiyede hal çaresi yoksa, devlet başkanı bu vakfı benzer amaçlı aktif bir vakfa katma yoluna gidebilmiştir. Osmanlı şeyhülislamlarının fetvalarında da, bozulmaya yüz tutmuş vakıfların maslahaten merkezî idareye tevdi edilebileceğine dair işaretler bulunur. Bu bağlamda, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün özellikle mazbut vakıfları yönetmesi, fıkhen vakfın sahihsiz kalmaması prensibine uygundur. İbn Âbidîn, mütevellisi olmayan vakıfların idaresinin kadıya (dolayısıyla kadı adına hareket eden evkaf idaresine) ait olacağını belirtir (İbn Âbidîn, 1992); zira vakfın hayrat ve hizmetlerinin sürmesi için bir velayet makamına ihtiyaç vardır (Topçu, 2024).

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün bir diğer önemli yetkisi, *vakıf mallarının korunması ve vakfiyelerin uygulanmasını sağlama* görevidir. Bu görev, hisbe (kamu otoritesinin iyiliği emredip kötülüğü menetme görevi) kapsamında değerlendirilebilir. Toplum yararına kurulmuş vakıfların amaç dışına çıkarılmaması, mal varlıklarının zimmete geçirilmemesi veya amacı dışında kullanılmaması noktasında VGM, adeta bir “vakıf müfettişi” gibi hareket eder⁵⁴. İslam hukukunda da devletin, kamu menfaatini ilgilendiren konularda murakabe görevi vardır. Şihabeddin el-Karâfî gibi hukukçular, vakfa zarar verecek her türlü fiili engellemenin *veliyyü'l-emrin* (idareci otoritenin) vazifesi olduğunu ifade etmişlerdir (Topçu, 2024). Bu açıdan bakıldığında VGM'nin,

⁵⁴ Sayıştay. (2022). *Vakıflar Genel Müdürlüğü 2022 yılı Sayıştay düzenlilik denetim raporu* [Örnek uygulama için inceleme önerisi]. Erişim adresi: <https://www.sayistay.gov.tr/reports/download/bmg0q7AQ0O-vakiflar-genel-mudurlugu>

vakfiyeye aykırı işlemleri iptal ettirme, vakıf mallarını haksız tasarruflardan geri alma gibi müdahaleleri, fikhî temelde meşrudur ve vakfın haklarının korunmasına yöneliktir. Nitekim Osmanlı arşiv belgelerinde, devlet görevlilerinin vakıf gelirlerine el uzatmalarını önlemeye dair fermânlar ve vakfiyeye aykırı hareket eden mütevellilerin cezalandırıldığı kayıtlar bulunmaktadır. Bu tarihi deneyim, günümüzde VGM vasıtasıyla devam ettirilmektedir.

Öte yandan, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yetkilerinin sınırı da hem hukukî hem fikhî açıdan önem arz eder. VGM, vakfiyenin şartlarını değiştirme veya vakıf malını kamu amacıyla da olsa başka bir işe tahsis etme girişiminde bulunduğu, bu durum vakfedenin hakkına tecavüz olarak değerlendirilebilir. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında, bazı vakıfların gelirlerinin Diyanet İşleri Başkanlığı'na aktarılması veya mazbut vakıf gelirlerinin bütçeye devri gibi uygulamalar tartışma yaratmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin 1970'li yıllardaki kararlarında, vakıf mallarının devletleştirilmesinin mümkün olmadığı, bu malların mülkiyetinin vakıf tüzel kişiliğine ait olduğu vurgulanmıştır⁵⁵. Bu kararlar fikhî açıdan da anlamlıdır; zira vakfın malı, *Allah'ın mülkü* addedilmiştir ve kamulaştırma benzeri tasarruflarla devlet mülkiyetine geçirilmesi caiz görülmez. Rona ve Serozan gibi modern hukukçular da, vakıf mallarının hukuken özel mülk statüsünde olduğunu, devletin bunlar üzerindeki tasarruf yetkisinin ancak vakfi korumaya yönelik vesayet yetkisi şeklinde anlaşılabilirliğini ifade etmişlerdir (Serozan, 1990). Bu, fikhî olarak “devlet emaneti korur ama mülkiyete el koyamaz” (İbn Kudâme, 1995) prensibine uygundur.

Sonuç olarak, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yetkileri fikhî açıdan değerlendirildiğinde, büyük ölçüde meşrû bir temele dayandığı görülmektedir. VGM'nin vakıf yönetimi, denetimi ve gerektiğinde müdahalesi, İslam hukukunda kadı ve nâzırın fonksiyonlarına tekabül eder ve vakıfların maslahatı amacına yöneliktir. Hanefî mezhebi merkezli bakıldığında, VGM'nin varlığı, vakıf kurumunun sürekliliğini sağlama ve suistimallere engel olma bakımından *kamu otoritesinin vacip bir görevi* olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte, bu yetki kullanılırken vakfedenin şartlarına riayet edilmesi ve vakıf malının dokunulmazlığı esası da korunmalıdır.

⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi. (2012). 26.01.2012 tarihli ve E.2010/57, K.2012/14 sayılı karar [Resmî Gazete No. 28335, 26.06.2012]. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120626-6.htm>

Devlet, vakıf üzerinde biyet-i şer'iyeye (şer'î vesayet) hakkını kullanırken, vakfin kuruluş gayesine sadakati elden bırakmamalıdır (Topçu, 2024). Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ilişkin Yargıtay ve Anayasa Mahkemesi kararlarında da vurgulandığı üzere, devlet vakıfların hâmisi konumundadır, sahibi değildir⁵⁶. Bu denge hem hukuk sistemimizin hem de klasik İslam hukukunun öngördüğü bir dengedir. Dolayısıyla VGM'nin yetkileri, fikhî tahlil ışığında, vakıfların korunması amacına matuf olduğu sürece meşrudur ve vakıf kurumunun çağdaş şartlarda yaşatılmasına hizmet etmektedir.

4.5: Mevkufun Lehine (Mevkûfun Aleyh) Belirlenmesinde Aykırılıklar

4.5.1: Gayri Müslimlere Vakıf Edilmesi

Klasik Hanefî vakıf hukukunda, bir vakfin kuruluş amacı (menfaatinin tahsis edildiği hayır ciheti) Allah'a yakınlaşma niyetiyle (kurbet) uyumlu olmalıdır (Ulusoy, 2022). Bu nedenle vakfin gelirinin sarf edileceği yerin dinî veya toplumsal bir hayır niteliğinde olması, en azından İslâm'ın yasaklamadığı meşrû bir amaç gütmesi gerekir (Günay & Yediyıldız, 2012). Hanefî fakihler bu hayır şartının gerçekleşmesi için vakfedenin, vakfin gelirini devamlı olarak harcayacağı yeri açıkça veya zımnen belirtmesini şart koşmuşlardır (Günay & Yediyıldız, 2012). Buna rağmen gayrimüslimler lehine vakıf tesis edilmesi meselesinde Hanefî mezhebinde katı bir yasak bulunmamış; aksine, ihtiyaç sahiplerini gözetmek şartıyla din farkı gözetmeyen bir yaklaşım benimsenmiştir. Nitekim fakihlerin çoğunluğu, gayrimüslimlere sadaka verilebileceğini ve bu kapsamda gayrimüslimler arasında vakıf kurulmasının, hatta Müslümanların gayrimüslimlerin yararına vakıf tesis etmelerinin belli şartlarla câiz görüldüğünü kabul etmiştir (Özel, 1996). Bu “belli şartlar”, vakfin amacının İslâm'a aykırı olmaması ve hayır niteliğinin korunmasıdır. Örneğin, bir Müslüman doğrudan bir kiliseye gelir tahsis edecek şekilde vakıf kuramaz; ancak bu geliri o kiliseye devam eden fakir gayrimüslimlere tahsis etmek suretiyle dolaylı bir hayır şartı koyabilir (Yıldız, 2019). Osmanlı uygulamasında da gayrimüslim tebaa kendi inanç toplulukları yararına vakıflar kurabilmiş; burada da benzer şekilde, vakfiyelerde “kiliseye gelen

⁵⁶ Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi. (2012). *26.01.2012 tarihli ve E.2010/57, K.2012/14 sayılı karar* [Resmî Gazete No. 28335, 26.06.2012]. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120626-6.htm>

giden fakirler” gibi kayıtlarla hayır ciheti formüle edilerek vakfın meşruiyeti sağlanmıştır (Yıldız, 2019).

Hanefî mezhebinin vakıfta “kurbet” şartını araması, gayrimüslim vakfedenin Müslümanlar lehine vakıf kurup kuramayacağı konusunda bazı tartışmalar doğurmuştur. Bazı klasik görüşlere göre gayrimüslimin yapacağı vakıf, vakfeden Allah’a yakınlık kastetmediği için kurbet şartını yerine getirmez ve bu nedenle sahih olmaz (Ulusoy, 2022). Nitekim bir görüş, gayrimüslimin Müslümanlar lehine vakıf kurmasının caiz olmadığı yönündedir (Ulusoy, 2022) Bununla birlikte, Osmanlı hukukçuları ve uygulayıcıları, toplumsal yararı esas alarak bu katı görüşü genellikle benimsememişlerdir. Fukahânın büyük çoğunluğu, din farkı olmaksızın ihtiyaç sahiplerini gözeten vakıfları meşru görmüş ve bir Müslüman’ın gayrimüslim fakirler için, bir gayrimüslimin de Müslüman fakirler için vakıf kurabileceğini ifade etmişlerdir (İbn Hümam, 1977) (Yıldız, 2019). Tarihî kayıtlar da bu karşılıklı hayır faaliyetlerini doğrulamaktadır: Örneğin Osmanlı’da bazı gayrimüslim vakıfları fakir Müslümanların menfaatini de gözetmiş; bir kısım vakıfların şart silsilesine dolaylı şekilde Müslüman fakirler de dâhil edilmiştir (Yıldız, 2019). Böylece Hanefî hukuku, vakfın asıl amacının fakr-u zaruret içindeki insanlara yardım olduğunu vurgulayarak dinî aidiyetten ziyade hayrî niteliği ön plana çıkarmıştır. Bu yaklaşım, Hz. Ömer’in fakir bir gayrimüslime beytûlmalden maaş bağlatmasına dair uygulaması gibi örneklerle de uyum içerisindedir (Özel, 1996).

Modern Türk vakıf hukukunda (5737 sayılı Vakıflar Kanunu ve ilgili mevzuat), vakıfların kuruluş ve faaliyetlerinde dinî kimlik ayrımı gözetilmez⁵⁷. Türkiye Cumhuriyeti’nin laik hukuk düzeni, gayrimüslim cemaat vakıflarını özel bir tüzel kişilik kategorisi olarak tanımış ve hukukî statülerini güvence altına almıştır. 5737 sayılı Kanun’un 3. maddesine göre cemaat vakfı, vakfiyeli olup olmadığına bakılmaksızın 2762 sayılı eski kanun uyarınca tüzel kişilik kazanmış, üyeleri Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan gayrimüslim cemaatlere ait vakıflardır (TÜSEV, 2012). Bu tanım kapsamında günümüzde Türkiye’de Rum, Ermeni, Yahudi, Süryani, Keldani,

⁵⁷Örn. bkz.: Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2008). *5737 sayılı Vakıflar Kanunu*. Resmî Gazete, Sayı: 26800, 27 Şubat 2008; Serozan, R. (2010). Vakıf kurucularının hak eşitliği. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 68(1), 127–130; İbn Kudâme, A. b. M. (n.d.). *el-Muğnî* (c. 5, s. 598). Beyrut: Dârü’l-Fikr.

Bulgar, Gürcü gibi çeşitli gayrimüslim topluluklara ait vakıflar faaliyet göstermektedir (TÜSEV, 2012). Cumhuriyet'in ilk döneminde, Osmanlı'dan miras kalan cemaat vakıfları 1935 tarihli 2762 sayılı kanunla Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün denetimine alınmış, bu vakıfların yeni taşınmaz edinimleri kısıtlanmıştır. Ancak özellikle 2000'ler sonrasında gerçekleştirilen reformlar ile bu alanda önemli iyileştirmeler yapılmıştır⁵⁸. Örneğin, 5737 sayılı Kanun'un Geçici 7. maddesi ve 2011 yılında eklenen Geçici 11. madde sayesinde daha önce devletçe tasarruf edilmiş vakıf mallarının iadesi ve tazmini imkânı doğmuştur (TÜSEV, 2012).. Böylece, modern hukukta gayrimüslim vakıflarının hakları uluslararası insan hakları normlarına uygun şekilde genişletilmiş; Vakıflar Meclisi'nde cemaat vakıflarını temsilen üyelik verilmesi gibi yapısal düzenlemelerle bu vakıfların idaresine katılımı sağlanmıştır (TÜSEV, 2012).. Günümüzde Vakıflar Kanunu'na göre gayrimüslim vakıfları, diğer vakıflarla eşit şekilde, kültürel mirası koruma, eğitim, sağlık ve sosyal yardım gibi çeşitli hayır alanlarında faaliyet gösterebilmekte; dinî cemaatlerinin ihtiyaçlarına hizmet etmektedir. Sonuç itibariyle, Hanefî geleneğinin şartlı olarak tanıdığı “gayrimüslim lehine vakıf” anlayışı, modern Türk hukukunda herkesin kanun önünde eşitliği ilkesiyle örtüşecek şekilde daha da genişlemiş ve kurumsallaşmıştır.

4.5.2: Zenginlere Tahsis Edilen Vakıflar

Klasik İslâm hukukunda (Hanefî mezhebi) vakıflar amaçları bakımından hayrî vakıflar (gelirleri doğrudan hayır ve kamusal hizmetlere tahsis edilen vakıflar) ve zürrî vakıflar (aile vakıfları, evlâtlık vakıflar) olarak iki kategoriye ayrılmıştır (İbn Âbidîn, 1992). *Zürrî vakıf*, vakfedenin kendi çocukları, torunları ve neslinden gelen diğer yakınlarının yararına kurduğu, yani vakfın faydalanıcılarının belirli bir aile ile sınırlı olduğu vakıftır (Günay & Yediyıldız, 2012). Hanefî hukukçuların büyük çoğunluğu, vakfedenin yakınlarını (evlât ve ahfadı) gözeterek vakıf tesis etmesini –onların fakir veya zengin olması şartına bakmaksızın– câiz görmüşlerdir (İbn Hümâm, 1977). Bu bağlamda, vakfeden kişi malını aile fertlerinin istifadesine vakfetmekle de sevap kazanabilir kabul edilmiştir. Hz. Peygamber'in “Vârislerini zengin bırakman, onları muhtaç ve

⁵⁸Örn. bkz.: Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1935). *2762 sayılı Eski Eserler ve Müzelerle İlgili Vakıflar Kanunu*. Resmî Gazete, Sayı: 3019, 13 Haziran 1935; T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı. (2011). *Gayrimüslim Cemaatlere Ait Vakıfların Taşınmaz Edinimi ve Sorunların Çözümüne İlişkin Rapor*. Ankara: Başbakanlık Yayınları

halktan dilenir durumda bırakmandan hayırlıdır” meâlindeki hadisi de (Buhârî, *Vasâyâ*, 2)⁵⁹ klasik literatürde aile vakıflarını teşvik eden bir argüman olarak anılmıştır. Bununla birlikte, zürri vakıfların tamamen dünyevî çıkarlara alet edilmemesi için şart silsilesine bir hayır kaydı eklenmesi gelenek haline gelmiştir. Hanefî uygulamasına göre aile fertlerinin yararlanıcı olduğu vakıflarda, bu neslin sona ermesi halinde vakıf gelirlerinin fakirlere veya genel hayır kurumlarına intikal edeceği vakfiyede belirtilmelidir (el-Kâsânî, 1986). Bu şart, vakfin nihai olarak kamusal bir hayra dönüşmesini garanti altına alır. Nitekim “fesâd-ı şart vakf-ı asla rücû eder” (şart bozulursa vakfin aslı kamunun malı olur) şeklindeki hukukî kaide gereğince, evlâtlık vakıflarda neslin tükenmesi veya vakfiye şartlarının imkânsız hale gelmesi durumunda vakıf tamamen hayrâta çevrilerek ebedî statüde yaşatılır (Günay & Yediyıldız, 2012). Sonuç olarak klasik dönemde zenginlere tahsis edilen vakıflar, çoğunlukla vakfedenin soyu içinde kalsa bile meşru kabul edilmiş; ancak vakfin sosyal fonksiyonunu yerine getirmesi için her halükârda nihai bir hayır ciheti öngörülmüştür. Bu yaklaşım, Osmanlı’da çok yaygın olan vakıf-mülk sistemini mümkün kılmış; ailelerin mal varlıklarını satılmaktan muhafaza ederek nesiller boyu idame ettirmesini sağlarken, uzun vadede bu mal varlığının kamu yararına tahsis edilmesini temin etmiştir (Barkan, XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar, 1945). Nitekim 18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı vakıflarının önemli bir kısmı zürri vakıf niteliğinde olup, bir yandan ailelerin sosyal güvenlik mekanizması işlevini görmüş, diğer yandan vakfiyelerdeki kayıt sayesinde nesiller sonra fakir fukaranın faydalanacağı bir miras bırakılmıştır (Barkan, XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar, 1945).

Hanefî literatürde “zengine vakıf” kavramı doğrudan kullanılmasa da vakıf gelirden yararlanan kimselerin zengin olmasının vakfin sıhhatine engel olmadığı açıktır. Örneğin bir vakfiyede, vakfin öncelikle vakfedenin oğullarına ve onların nesline (ki bu kişiler fakir olabileceği gibi zengin de olabilir) tahsis edildiği yazılmışsa, bu şart geçerli kabul edilirdi (Ali Efendi , 1894). Böyle bir durumda vakfin gayesi doğrudan fakirleri gözetmek olmayıp aile malını belirli bir düzende tutmak ise de vakfedenin malını ebediyen *hayır hissesine* çevirmesi kendi başına bir *kurbet* sayılmıştır. Bu

⁵⁹ Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-Sahîh*, "Vasâyâ", 2; Müslim, *el-Câmi ‘u’s-Sahîh*, "Vasiyet", 5.

sayede, zengin de olsalar vakıf evlâtları vakıf malından belli paylar (galle) alırken, vakfin hukuku devam etmiş ve ileride muhtaçlar istifade edebilsin diye vakfin aslını korumuşlardır. Osmanlı hukukçuları zürri vakıfları meşrulaştırırken, bu sistemi kötüye kullanıma karşı bazı önlemler de getirmiştir. Örneğin Mecelle hükümleri ve şeyhülislâm fetvaları, vakfiyedeki şartlara aykırı davranan veya vakıf malını israf eden mütevellîlerin azledilebileceğini öngörmüştür. Böylece “zengine tahsis” edilmiş aile vakıflarının bile kamusal denetimi sağlanarak, vakfin amacı dışında salt özel çıkar aracı haline gelmesi önlenmiştir. Özetle, klasik dönem Hanefî hukuku zenginler lehine vakıf kurulmasına izin vermiş; ancak bu vakıfların uzun vadede toplumsal faydaya yönelmesini şart koşarak vakıf müessesesinin hayrî karakterini korumuştur⁶⁰ (Ali Efendi , 1894).

Modern Türk vakıf hukuku, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren aile vakıflarına mesafeli yaklaşmıştır. 1926 tarihli Türk Kanunu Medenîsi'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte eski hukuk düzenindeki yeni zürri vakıf kurulması pratiği fiilen sona ermiştir⁶¹ (Söğüt, 2020). Medenî Kanun, vakfin kuruluşunda belirli ve kanuna uygun bir amaç öngörülmesini şart koşmuş; aile bireylerinin menfaatine vakıf kurulması bu şartın dışında kaldığından yeni aile vakfı kurulmasına izin verilmemiştir. Nitekim 1935 tarihli 2762 sayılı Vakıflar Kanunu, eski zürri vakıfları tasnif ederek büyük kısmını mazbut vakıf statüsüne almış, yani idaresini Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devretmiştir (5737 sayılı Vakıflar Kanunu, 2008, md. 3)⁶². Yalnızca vakfiyelerinde vakfeden soyundan gelenlerin mütevellî olacağı şart koşulmuş olan bazı vakıflar mülhak vakıf olarak tanınmıştır (5737 sayılı Vakıflar Kanunu, 2008, md. 3). Mülhak vakıflar, vakfedenin evlâtları tarafından yönetilen eski aile vakıflarıdır; günümüzde bu vakıfların yönetimi, vakfedenin soyundan gelen mütevellîlere bırakılmakla birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün gözetimi altındadır. Mazbut vakıf hâline getirilen aile

⁶⁰ *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, md. 1086–1092: Mütevellîlerin görev, yetki ve azil sebeplerini düzenler. Vakfiyeye aykırı hareket eden veya malî israfa bulunan mütevellîlerin görevden alınabileceği hükme bağlanmıştır.

⁶¹ Örnek için bkz: Mengüç, Y. F. (2021). Galleye Müstehak Vakıf Evlatlığının Tespiti Davası. *Adalet Dergisi*(66), 595-624.

⁶²5737 sayılı Vakıflar Kanunu, md. 3, Resmî Gazete, 27 Şubat 2008, Sayı: 26800. Erişim: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/02/20080227-1.htm>

vakıflarında ise, vakıf gelirleri Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından vakfiyedeki hayır şartlarına veya genel olarak kamu hizmetlerine sarf edilmektedir. Bu dönüşüm süreciyle beraber, aile vakıflarının “zenginlere tahsis” boyutu modern hukukta büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır.

Günümüz hukukunda, yeni vakıfların kuruluşunda kanunen aile fertlerine gelir tahsisi mümkün değildir. Türk Medenî Kanunu’na göre vakıflar herkes için yararlı olabilecek eğitim, sağlık, kültür, sosyal yardım vb. amaçlarla kurulabilir; ancak mirasçılarının veya belirli zengin kişilerin menfaatine mal bırakamazlar. Aile içi mal varlığı planlaması ve mirastan kaçınma amacıyla vakfa başvurulması, modern hukuk tarafından sınırlandırılmıştır. Bunun yerine, miras hukuku kuralları ve gerektiğinde özel aile şirketi/tesisi mekanizmaları öngörülmüştür.⁶³ Yine de Osmanlı’dan intikal eden bazı mülhak vakıfların vakıf evlâtları (vakfedenin soyundan gelen hak sahipleri) halen sınırlı haklarını kullanmaktadır. Bu kişiler vakfiyedeki şartlara göre vakıf gelirlerinden pay alabilir veya vakfın mütevelliliğini üstlenebilirler. Örneğin vakfiyesinde “evlâtlara galle (gelir) dağıtılması” şartı bulunan bir mülhak vakıfta, vakıf evlâdı olduğunu iddia eden kişiler soybağı kanıtlayarak mahkemeden tespit kararı almak zorundadır. Yargıtay, bu tür evladiyet davalarında son derece sıkı delil standardı uygulamakta; sırf vakıf malından yararlanıyor olmak, tek başına vakıf evlâdı kabulü için yeterli görülmemektedir (Akipek & Dr, 2022). Nitekim Yargıtay 18. Hukuk Dairesi 25.01.1994 tarihli bir kararında, vakıf evlâdı olduğunu iddia eden kişinin bu iddiasını kesin ve güçlü delillerle ispat etmesi gerektiğine hükmetmiştir (Akipek & Dr, 2022). Bu şekilde, günümüzde varlığını sürdüren az sayıda aile vakfının gelir dağıtımını, şeffaf bir yargı denetimine bağlanmıştır. Ayrıca 5737 sayılı Kanun’a göre mülhak vakıfların vakıf evlatlarına gelir tahsisi, vakfiyedeki şartlarla sınırlıdır⁶⁴; hayır şartlarının ifasından sonraki galle fazlası, vakfın mal varlığının korunması ve hayrâtının sürdürülmesi için kullanılmak zorundadır⁶⁵. Bu düzenlemeler, vakıf

⁶³743 sayılı Türk Kanunu Medenîsi, Resmî Gazete, 4 Ekim 1926, Sayı: 366. 4721 sayılı Türk Medenî Kanunu, Resmî Gazete, 8 Aralık 2001, Sayı: 24607.

⁶⁴Uygulama örnekleri için bkz.: Yargıtay 8. Hukuk Dairesi. (21.04.2022). 2021/2331 E., 2022/3998 K.; Yargıtay 8. Hukuk Dairesi. (27.09.2022). 2020/3402 E., 2022/7636 K.

⁶⁵5737 sayılı Vakıflar Kanunu, md. 3, Resmî Gazete, 27 Şubat 2008, Sayı: 26800. Erişim: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/02/20080227-1.htm>

müessesesinin özündeki hayır gayesinin çağdaş hukukta da teminat altına alındığını göstermektedir. Sonuç olarak, zenginlere tahsisli vakıflar konusunda klasik Hanefî yaklaşımı ile modern Türk hukuku arasında belirgin bir fark oluşmuştur: Klasik hukuk, vakfi aileyi koruma aracı olarak kullanmaya izin verirken (ancak sonunda fakirlere yönlendirme şartıyla) (Özdemir, 2024), modern hukuk doğrudan kamusal yararı önceleyerek vakıfların kuruluşunda sosyal faydayı esas almıştır. Bu dönüşüm, vakfin statüsünü bir nebze “sekülerleştirmiş” olsa da aslında vakıfların tarihi misyonu olan topluma hizmet amacını güçlendirmiştir.

4.5.3: Hayır Cihetinin Belirsizliği Durumları

Vakıf hukukunda “hayır cihetinin belirsizliği”, vakfedenin vakfin gelirlerini hangi hayır veya kimler için harcanacağını açıkça belirtmemesi ya da belirlenen hayır şartının muğlak kalması durumunu ifade eder. Hanefî mezhebine göre vakfin geçerliliği için menfaatinin tahsis edileceği hayır yerinin belirli olması gerekir (el-Kâsânî, 1986). Vakfedenin “şu malımı Allah rızası için vakfettim” deyip hiçbir sarf yeri göstermemesi, klasik görüşte vakfin sahih olmadığı kanaatine yol açabilir; zira bu durumda vakfin gelirinin nereye harcanacağı belirsiz kalmaktadır. Nitekim Osmanlı uygulamasında vakıflar başlangıçta sözlü akitlerle kurulurken, ortaya çıkan belirsizlikler yüzünden daha sonra vakıf şartlarının yazılı hale getirildiği, vakfiyelerin düzenlendiği görülmüştür. Hanefî fakihler, vakfiyede hayrat cihetinin *açıkça veya zımnen* belirtilmesini vakfin şartı saymışlardır (İbni Nüceym, 1997). Bu sebeple, vakıf amacı belirsiz bırakılırsa (örneğin sadece “bu malı vakfettim” denilip susulursa) Hanefîler nezdinde vakfin kurulması eksik kalır. Ancak diğer bazı İslâm hukuku ekollerinde bu konuda farklı çözüm yolları benimsenmiştir. Mesela Mâlikî mezhebinde vakfedenin belli bir yer belirtmeden “malımı Allah yolunda vakfettim” demesi halinde vakfin geçerli sayılacağı ve gelirinin fakirlere sarf edileceği kabul edilmiştir (ed-Desûkî). Hanbelî fakihler ise vakfedenin hiç yer belirtmemesi durumunda vakfi sahih sayıp gelirini vakfedenin vârislerine, vâris yoksa fakirlere tahsis etmeyi öneren görüşler ortaya koymuşlardır (İbn Kudâme, 1995). İmam Ahmed’e atfedilen bir görüşe göre, böyle belirsiz bırakılan bir vakfin gelirleri “mansûrul vasiyye” kabilinden vârislere, onlar yoksa ihtiyaç sahiplerine dağıtılır (İbn Kudâme, 1995). Görüldüğü üzere, belirsiz vakıflarda vakıf kültürünün genel ilkesi fakir-fukarayı gözetmek olduğundan, İslâm hukuku yorumcuları vakfi boşa götürmek yerine onu en yakın hayır kanalına yönlendirme eğilimindedir. Hanefî mezhebi de her

ne kadar vakfın baştan belirli bir hayır şartına bağlanmasını arasa da, hayır şartı muğlak veya hükümsüz kalırsa (meselâ vakıf şartı gayri meşrû ise ya da şartta belirtilen kurum sonradan ortadan kalkmışsa) vakfın yok sayılması yerine, kadı eliyle benzer bir hayır cihetine tevzi edilmesi benimsenmiştir. Osmanlı şeyhülislâmı Ebüssuûd Efendi'nin fetvalarında da bu yaklaşım görülür: Fetvalardan birinde, bakımsız kalan bir zâviyenin vakıf gelirlerinin o civardaki başka bir hayır kurumuna aktarılabileceğine hükmedilmiştir (Yediyıldız, 1984). Bu gibi içtihatlar, vakfın malının âtil kalmaması ve mutlaka bir hayır hizmetine dönüşmesi prensibini ortaya koyar.

Modern Türk hukukunda, vakıf kuruluş senedinde amaç ve faaliyet konuları ayrıntılı olarak belirtilmek zorundadır (4721 sayılı Türk Medenî Kanunu m.101)⁶⁶. Hayır ciheti belirsiz bir vakıf kuruluşuna idari ve yargısal merciler izin vermez. Bir vakıf senedinde amaç kısmı muğlak bırakılmışsa, mahkeme vakıf tesciline onay vermeyecektir. Bu yüzden yeni vakıfların kuruluşunda belirsizlik sorunu pratikte ortaya çıkmaz; vakfedenler hukuken geçerli olabilmesi için amaçlarını açıkça tanımlamak durumundadır. Örneğin günümüzde bir vakıf, “eğitimde fırsat eşitliğini desteklemek” gibi somut ve meşru bir amaç yazarak kurulabilir; ancak “her türlü hayır işi” gibi ucu açık bir ifade bile mercilerce somutlaştırılması istenebilecektir. Eski vakıflarda ise vakfiyenin kaybolması veya şartlarının anlaşılabilmesi durumlarında, kanun koyucu ve yargı organları vakfın devamını sağlayabilmek için genele şâmil çözümler üretmiştir. 5737 sayılı Vakıflar Kanunu m.3, vakfiyeleri bulunmayan cemaat vakıflarının dahi tüzel kişiliklerini koruma altına almıştır (TÜSEV, 2012). Mazbut vakıflarda ise vakfiye şartları seçilemez hale gelmişse veya hayrat niteliği fiilen kalmamışsa, Vakıflar Genel Müdürlüğü vakıf mallarına re'sen uygun bir işlev vererek onları benzer hayır hizmetlerinde kullanabilir⁶⁷. Kanun'un 15. maddesi, asli niteliğine uygun kullanılmayan hayratların Vakıflar Meclisi kararıyla gayece aynı veya en yakın başka bir hayrata dönüştürülebileceğini hükme bağlamıştır⁶⁸. Örneğin vaktiyle bir çeşme olarak vakfedilen fakat günümüzde su akmayan bir vakıf taşınmaz, Meclis kararıyla restore edilip kütüphane gibi farklı bir hayır hizmetine dönüştürülebilir veya

⁶⁶4721 sayılı Türk Medenî Kanunu, md. 101, Resmî Gazete, 8 Aralık 2001, Sayı: 24607.

⁶⁷5737 sayılı Vakıflar Kanunu, m. 16, Resmî Gazete: 27.02.2008/26800.

⁶⁸5737 sayılı Vakıflar Kanunu, m. 15, Resmî Gazete: 27.02.2008/26800.

elde edilecek gelir benzer bir hayır işine tahsis olunabilir⁶⁹. Bu tür durumlarda esas alınan ilke, vakfın iradesine en yakın çözümü bulmak ve vakıf malının kamunun faydasına hizmet etmeye devam etmesini sağlamaktır. Ayrıca, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün uzun yıllardır uyguladığı bir yöntem olarak, mazbut vakıfların gelir fazlaları genel bir havuzda toplanarak eğitim, sağlık, kültür projelerine aktarılmaktadır. Böylelikle vakfiyesinde belirsizlik bulunan eski vakıflar bile fiilen fakirlere burs, öğrencilere yurt, hastalara şifa şeklinde hayır işlevi görmeye devam etmektedir⁷⁰.

Özetlemek gerekirse, hayır cihetinin belirsizliği hususu klasik ve modern hukukta farklı mekanizmalarla çözülmüştür. Hanefi hukuku, belirsiz vakıfları temelde geçerli görmemekle birlikte vakfı bozmaktan ziyade onu uygun bir hayra yönlendirmeyi tercih eden esnek bir yargısal içtihat geliştirmiştir. Modern Türk hukuku ise belirsizliğe baştan yer vermeyen bir sistem kurmuş; vakfın amaç kısmını netleştirmeyi zorunlu tutmuştur. Ancak her iki sistemde de nihai amaç ortaktır: Vakıf malının gayesine uygun ve topluma faydalı bir şekilde kullanılması. Bu sayede vakıf müessesesi, bazen zengin akrabalara tahsis edilmiş, bazen şartları eksik bırakılmış olsa da özündeki hayır ve hizmet ruhu korunarak günümüze değin yaşamıştır. Türk vakıf hukuku, kadim Hanefi prensiplerini modern çağın gereklerine uyarlamak suretiyle vakıfların toplumsal işlevini sürdürmesini sağlamaktadır.

4.6: Vakıf Tüzel Kişiliği, Şirketleşme ve Modern Kurumsallaşma

Türkiye'de vakıf kurumu, tarihi itibarıyla klasik İslâm hukukundan (özellikle Hanefi mezhebi) beslenen köklü bir müessesedir. Osmanlı döneminde arazilerin ve taşınmazların çok büyük bir kısmı vakıf haline getirilmiş, toplumsal ihtiyaçların önemli bölümü vakıflar aracılığıyla karşılanmıştır (Bilici, 2019). Nitekim araştırmalar, Osmanlı topraklarının büyük kısmının vakıf arazisi olduğunu ortaya koymaktadır (Bilici, 2019). Bu durum, vakıfların tarihsel önemini gösterirken; modern dönemde

⁶⁹5737 sayılı Vakıflar Kanunu, <https://emlakmevzuati.com/vakiflar-kanunu-5737/#:~:text=match%20at%20L304%20paralar%20aynı,dönüştürme%20veya%20devirlerde%20bedel%20ödenmez>

⁷⁰Uygulama örnekleri için bkz.: Vakıflar Genel Müdürlüğü. (2021). *2021 Yılı Faaliyet Raporu* (s. 49-52). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Cumhuriyet hukuk sistemi içinde vakıf müessesesinin yeniden düzenlenmesini gerekli kılmıştır. Günümüzde yürürlükte olan 5737 sayılı Vakıflar Kanunu (2008), vakıfların kuruluşu, yönetimi ve denetimine ilişkin esasları belirleyerek klasik vakıf hukukunun prensiplerini modern hukuk normlarıyla harmanlamaktadır. Bu çalışmada, anılan Kanun çerçevesinde Hanefî mezhebine dayalı klasik İslam hukuku ile modern Türk vakıf hukukunun karşılaştırmalı bir incelemesi yapılacaktır. İnceleme, iki ana başlık altında sunulacaktır: İlk olarak “*Şirket Ortaklığı ve Tüzel Kişilik Uygulamaları*” başlığı altında vakıfların tüzel kişiliği meselesi ve şirket ortaklığı kavramı hem klasik fıkıh hem de günümüz hukuku bakımından ele alınacaktır. İkinci olarak “*Dijitalleşme ve İslam Hukuku Açısından Yenilikler*” başlığı altında dijital çağda vakıf uygulamalarında ortaya çıkan yenilikler (dijital para, e-vakıf, çevrimiçi bağışlar, blockchain, şeffaflık, dijital kimlik vb.) yine klasik hukuk ve modern hukuk açısından değerlendirilecektir. Her iki kısımda da ilgili literatürden farklı yazarların görüşlerine, klasik fıkıh eserlerine ve gerektiğinde yargı kararlarına atıf yapılarak kapsamlı bir analiz sunulacaktır.

4.6.1: Şirket Ortaklığı ve Tüzel Kişilik Uygulamaları

Klasik Hanefî Hukukunda Vakfın Tüzel Kişiliği: İslam hukukunda vakıf, bir malın Allah rızası için ebedî olarak tahsis edilmesiyle oluşan hukuki bir müessesedir. Hanefî mezhebine göre vakfedilen mal, vakfedenin mülkiyetinden tamamen çıkar; “Allah’ın mülkü” sayılacak şekilde yalnız vakfın amacına tahsis edilir (Bilici, 2019). Bu yaklaşım pratikte vakfın, kurucusundan ve yönetiminden bağımsız bir varlık olarak kabul edildiğini göstermektedir. Gerçekten de klasik fıkıh eserlerinde “tüzel kişilik” terimi açıkça geçmese bile, vakıf gibi kurumların kurucu veya mütevellîlerinden ayrı bir varlık olarak hak edinebildiği ve borç yüklenebildiği görülür (Bilici, 2019). İslam hukukunda bir topluluğun veya mal topluluğunun zimmet (yükümlülük ve hak ehliyeti) sahibi olması, fiilen o topluluğun hukuken şahsiyet kazanması demektir (Bilici, 2019). Nitekim Osmanlı uygulamasında köy, lonca gibi birçok cemaat veya kurum, *hükmi şahıs* olarak işlem yapabilmıştır. Mecelle’de dahi 423. madde⁷¹, bir işverenin gerçek kişi olabileceği gibi “şahs-ı vahid hükmünde olan müteaddit şahıslar” (birlikte işçi çalıştıran bir topluluk) olabileceğini belirtmiştir (Akkuş, 2019). Bu örnekler, Hanefî hukukçuların vakıf ve benzeri kuruluşlara, terimsel çerçevede olmasa

⁷¹Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, md. 423, Dârü’t-Tıbbâ-i Âmire, 1293 (1876).

da fonksiyonel olarak tüzel kişilik atfettiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak klasik öğretide vakıf, hak ehliyeti bulunan ve temsilcileri (mütevelli vb.) eliyle kira, satış gibi hukukî işlemleri geçerli şekilde yapabilen bir varlık kabul edilmiştir. Bu minvalde Murtaza Köse, klasik fıkhıta açık bir tüzel kişilik kavramı olmamasına rağmen “zimmet” prensibi sayesinde vakfın ve diğer kurumların fiilen tüzel kişi gibi işlemler tesis edebildiğini ifade etmektedir (Köse, 1998). Bu değerlendirmeler, Hanefi uygulamasında vakfın tıpkı bir şirket veya kurum gibi ayrı bir hukuk süjesi olarak görülebildiğini göstermektedir.

Modern Türk Hukukunda Vakfın Tüzel Kişiliği: Türkiye’de vakıfların hukuki statüsü, 4721 sayılı Türk Medenî Kanunu ve özel vakıf kanunlarıyla ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir⁷². 5737 sayılı Vakıflar Kanunu açıkça “Vakıflar, özel hukuk tüzel kişiliğine sahiptir” demektedir (m.4)⁷³. Bu hüküm, Osmanlı’dan kalan eski vakıflar ile yeni kurulan vakıflar arasında tüzel kişilik bakımından fark olmadığını ortaya koymuştur. Eski (mazbut, mülhak, cemaat vb.) vakıfların da bugün, tescil ve idare işlemleri sonucunda aynen yeni vakıflar gibi ayrı birer tüzel kişiliği bulunduğu kabul edilir. Medenî Kanun’un 101. maddesi uyarınca vakıf, mahkemece tescil edildiğinde tüzel kişilik kazanır; tescil kurucu etkidir⁷⁴. Dolayısıyla öğreti ve Yargıtay içtihatlarında, bir vakıf resmen tescil edilmedikçe tüzel kişilik kazanamayacağı belirtilmiştir. Nitekim uygulamada yeni vakıflar, kuruluş senetlerinin tescili ile hukuken varlık kazanmakta; eski vakıflar ise Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün idaresinde kayıt altına alınarak tüzel kişilikleri tanınmaktadır (Türk Medeni Kanunu m. 101; 5737 sayılı Vakıflar Kanunu m. 5).⁷⁵

Modern hukukta vakfın tüzel kişiliği, vakıf mallarının bağımsız bir malvarlığı olarak kabulüyle yakından ilişkilidir. Medenî Kanun md.47’de, “belli bir amaca özgülenmiş

⁷²4721 sayılı Türk Medenî Kanunu ve ilgili özel vakıf kanunları, Resmî Gazete, 8 Aralık 2001, Sayı: 24607.

⁷³5737 sayılı Vakıflar Kanunu, md. 4, Resmî Gazete, 27 Şubat 2008, Sayı: 26800.

⁷⁴4721 sayılı Türk Medenî Kanunu, md. 101, Resmî Gazete, 8 Aralık 2001, Sayı: 24607.

⁷⁵Türkiye Cumhuriyeti. (2001). *Türk Medeni Kanunu* (No. 4721). Resmî Gazete, 8 Aralık 2001, Sayı 24607; Türkiye Cumhuriyeti. (2008). *Vakıflar Kanunu* (No. 5737). Resmî Gazete, 20 Şubat 2008, Sayı 26735.

bağımsız mal toplulukları” da tüzel kişi olarak tanınmıştır⁷⁶. Vakıf, tam da bu tanıma uyan bir mal topluluğudur. Mehmet Akif Aydın’ın belirttiği üzere Osmanlı’dan Cumhuriyet’e vakıf malları, gerçek kişiler dışında müstakil varlıklar olarak telakki edilmeye başlanmıştır; Cumhuriyet hukukunda da vakıflar özel hukuk tüzel kişileri kategorisine dâhil edilmiştir (Aydın P. D., 2001). Sonuç olarak günümüzde Türkiye’de vakıflar, dernekler gibi kamuya yararlı kuruluşlar statüsünde tüzel kişilik hak ve fiil ehliyetine sahiptir. Bu sayede vakıf, kendi adına mülk edinebilir, dava açabilir veya borçlanabilir hale gelmiştir.

Vakıfların Şirket Ortaklığına Katılımı: Klasik İslam hukukunda vakfin asli amacı, vakfedilen malı aynen koruyarak gelirini hayır işlerine sarfetmektir. Hanefî fakihler, vakıf malının satılması veya amaç dışı kullanılması konusunda son derece kısıtlayıcıdır. Ancak vakfin mal varlığını işletip gelir elde etmesi, klasik dönemde de uygulanan bir yöntemdir. Örneğin vakıf taşınmazları icareteyn usulüyle uzun süreli kiraya verilip peşin bedeller alınarak vakfa gelir sağlanırdı (Korkusuz & Ergün, 2009). Hatta Osmanlı’da para vakıfları (nakit vakıflar) uygulamasıyla, vakfedilen nakit paralar belirli şartlarla borç verilerek vakfa faiz benzeri getiriler temin edilmiştir (bu uygulama dönemin Hanefî uleması tarafından cevaz fetvalarıyla desteklenmiş, bir nevi finansman modeli oluşturulmuştur). Bu tarihsel tecrübe, vakıfların ekonomik faaliyetlere katılımına zemin hazırlamıştır.

Günümüz Türk hukukunda ise vakıfların şirket kurması veya ortak olması yasa ile açıkça düzenlenmiştir. 5737 sayılı Kanun’un 26. maddesi, vakıfların “amacını gerçekleştirmeye yardımcı olmak ve gelir temin etmek amacıyla, Genel Müdürlüğe bilgi vermek şartıyla iktisadî işletme ve şirket kurabileceğini, kurulmuş şirketlere ortak olabileceğini” hükme bağlamıştır⁷⁷. Bu yasal düzenleme, vakıfların gelir getirici faaliyetlerden yararlanabilmesi için şirket paydaşlığı dahil çeşitli ekonomik girişimlere izin vermektedir. Kanun, vakfin bir şirket ortaklığına girmesini vakfin amacıyla sınırlı tutmuş, elde edilen gelirin yalnız vakıf amacına tahsis edilebileceğini vurgulamıştır⁷⁸. Böylece vakfin bir ticari şirketten kâr payı alması mümkün kılınırken, bu gelirin vakfa

⁷⁶4721 sayılı Türk Medenî Kanunu, md. 47, Resmî Gazete, 8 Aralık 2001, Sayı: 24607.

⁷⁷5737 sayılı Vakıflar Kanunu, 2008, m. 26; korumakurullari.ktb.gov.tr

⁷⁸5737 sayılı Vakıflar Kanunu, md. 26, Resmî Gazete, 27 Şubat 2008, Sayı: 26800.

özümlenen hayır işlerinden başka yere harcanması yasaklanmıştır. Uygulamada yeni vakıfların birçoğu, portföylerinde şirket hisseleri bulundurarak veya doğrudan şirket kurarak vakıf hizmetlerini finanse etmektedir⁷⁹. Örneğin büyük vakıflar eğitim, sağlık gibi alanlardaki işletmeleri doğrudan kendi şirketleri olarak kurabilmekte veya bağış gelirlerini daha da arttırmak için menkul kıymet yatırımı yapabilmektedir. Bu durum İslam hukukuna yabancı değildir; zira vakfın mal varlığını koruyup geliştirme yükümlülüğü, vakıf yöneticisine (mütevelliyeye) tevdi edilmiş bir emanettir. Diğer yandan, vakıfların ekonomik faaliyetleri sıkı denetime tabidir: Vakıflar Genel Müdürlüğü, mazbut vakıfların gelirlerini gerektiğinde şirket kurmak suretiyle işletmek ve vakıf amaçlarına tahsis etmek konusunda yetkilidir⁸⁰. Eski vakıflar adına kurulan şirketlerin pay hakları da yine Vakıflar İdaresi tarafından takip edilir (Korkusuz & Ergün, 2009). Sonuç olarak, modern vakıf hukuku Hanefî prensiplerin çağdaştırılarak uygulanmasını temsil etmektedir: Vakıf artık kanunen bir tüzel kişidir ve hayır amacını gerçekleştirmek için şirket ortağı dahi olabilmektedir. Ancak bu faaliyetler, vakfın kuruluş gayesine aykırı kullanılamaz; vakıf malı bugün de özünde “ebedî olarak tahsis” ilkesi gereği dokunulmaz ve amacı dışında harcanamaz niteliktedir⁸¹.

4.6.2: Dijitalleşme ve İslam Hukuku Açısından Yenilikler

Dijital Çağda Vakıf Uygulamaları: 21. yüzyılda dijital teknolojilerin gelişimi, vakıf ve benzeri hayır kurumlarının çalışma biçimlerinde önemli yenilikler meydana getirmiştir. Dijitalleşme, bir yandan vakıfların daha geniş kitlelere ulaşmasını ve şeffaf bir şekilde faaliyet yürütmesini sağlarken, diğer yandan İslam hukuku bakımından yeni fikhî sorunları gündeme getirmektedir. Bu bölümde dijital para, e-vakıf ve çevrimiçi bağış sistemleri, blokzincir (blockchain) uygulamalarıyla şeffaflık ve dijital

⁷⁹Türk Eğitim Vakfı (TEV), *2024 Entegre Faaliyet Raporu*, s. 28, İstanbul: TEV Yayınları, 2024.

⁸⁰5737 sayılı *Vakıflar Kanunu*, md. 26, Resmî Gazete, 27 Şubat 2008, Sayı: 26800.

⁸¹Türkiye Cumhuriyeti. (2001). *Türk Medeni Kanunu* (No. 4721, m. 101–102). Resmî Gazete, 8 Aralık 2001, Sayı 24607; Türkiye Cumhuriyeti. (2008). *Vakıflar Kanunu* (No. 5737, m. 5, 26). Resmî Gazete, 20 Şubat 2008, Sayı 26735

kimlik konuları hem klasik Hanefî bakış hem de güncel hukukî düzenlemeler açısından incelenecektir.

a) Dijital Para ve Vakıflar

Son yıllarda ortaya çıkan kripto paralar (ör. Bitcoin, Ethereum vb.), klasik İslam hukukunun para ve mal tanımlarının dijital bir formda sınanmasını beraberinde getirmiştir. Hanefî mezhebinde “mal” kavramı, başkası için değeri olan ve mülkiyete konu olabilen şeyleri kapsar⁸². Klasik dönemde para denildiğinde altın, gümüş (sikke) veya tedavüldeki kıymetli madenler anlaşılmış, hatta bakır para (fels) bile değer kazandığında mal sayılmıştır⁸³. Dijital para birimleri ise fiziksel varlığı olmaksızın, şifrelenmiş dijital kayıtlar olarak ortaya çıkmıştır. Bu yeni para türünün İslam hukuku açısından hükmü tartışmalıdır.

Din İşleri Yüksek Kurulu’nun 2017 yılında verdiği fetvada, mevcut kripto paraların “arka planında devlet güvencesi ve merkezi bir otorite olmadığı, değerinin spekülasyona açık olduğu ve yasa dışı işlemlere aracılık edebildiği” belirtilerek “şu aşamada dinen uygun olmadığı” açıklanmıştır⁸⁴. Diyanet’in bu açıklamasında, paranın ya devlet otoritesinden değer alması ya da altın gibi öz değeri olması gerektiği, oysa kripto paraların ne devlet teminatı ne de maddi bir karşılığı bulunduğu vurgulanmıştır. Ayrıca kripto paraların aşırı fiyat dalgalanmalarıyla garar (belirsizlik) unsurunu barındırdığı ve kumar/spekülasyon amaçlı kullanımının yaygın olduğu endişesi dile getirilmiştir. Bu nedenle Türkiye’de fetva mercii, kripto parayla yatırım yapmanın ve alım-satımının caiz olmadığını ifade etmektedir (Canbaz & Berkun, 2021).

Buna karşılık, bazı çağdaş İslam hukukçuları ve akademisyenler kripto paraların bizzat kendisinin haram kılınmasını gerektiren bir unsur içermediği görüşündedir. Özellikle finansal teknolojiler üzerine çalışan Hasan Doğan gibi yazarlar, kripto paranın bir emtia veya menkul değer gibi düşünülebileceğini, tek başına ribâ, kumar veya haram ürün muhtevası taşımadığını belirtmektedir (Doğan D. H., 2018). Ona göre kripto

⁸²Mecelle. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye (Md. 126)

⁸³el-Kâsânî, Ebû Bekr. *Bedâ’i ‘u’s-Sanâ’i ‘fi Tertîbi ‘ş-Şarâ’i*, c. 6, s. 138–139 (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1986).

⁸⁴Din İşleri Yüksek Kurulu. (2017). *Kripto paralarla ilgili fetva açıklaması*. Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://www.diyanet.gov.tr>

paraların şeriata uygunluğu, kullanım amacına ve şekline bağlıdır; faiz işlemlerinde veya illegal işlerde kullanılmadığı sürece, teknik olarak dijital bir varlığın mübadele aracı olmasında sakınca yoktur (Doğan D. H., 2018). Nitekim Malezya Endonezya gibi ülkelerde bazı fıkıh kurulları, gerekli düzenlemeler yapıldığında kripto paraların “mal” sayılabileceği ve zekât, sadaka gibi dinî mükellefiyetlere konu edilebileceği yönünde içtihatlar ortaya koymuştur (Muneeza, Bin-Nashwan, Moshin, Mohamed, & Al-Saadi, 2023) (Hassan, Aliyu, & Hussain, 2019). Hatta Almanya’da “Caizcoin” gibi adı konulmuş projelerle “İslami kripto para” üretme girişimleri dahi vardır. Öte yandan, ihtiyatlı görüş olarak bilinen birçok ulemâ ise kripto paraların mevcut kontrolsüz yapısı değişmedikçe Müslümanların bu sisteme temkinli yaklaşması gerektiğini vurgular. Sonuç olarak, Hanefî mezhebi açısından değerlendirirsek, kripto para somut bir varlık değilse de mütekavvim mal (değerli mülk) kapsamına girebilir; ancak içerdiği belirsizlik ve spekülasyon unsurları güçlü olduğu için “maslahat-i âmme” (kamusal yarar) ilkesi gereği şu an için vakıf gibi kalıcı hayır işlerinde kullanımı uygun görülmebilir. Nitekim bir kimse kripto parasını vakfetmek istese, bu vakfin sıhhati tartışmalı olacaktır; çoğu çağdaş fetva mercii, vakıf malının korunması ilkesine aykırı bulup kabul etmeyebilir. Bununla birlikte ileride devletlerin çıkardığı dijital paralar (merkez bankası dijital paraları gibi) güvenilirlik kazandığında, e-vakıf fonlarının dijital para cinsinden tutulması gündeme gelebilecektir. Vakıflar Kanunu ve ilgili mevzuat, vakıf malvarlığının hangi formda olacağına dair kesin sınırlama getirmediğinden, kural olarak *para* niteliği taşıyan her şey vakfa konu olabilir. Dolayısıyla, dijital paraların vakfedilmesi meselesi, İslam hukukunun yeni bir içtihad alanı olarak önümüzde durmakta; fetva makamlarının ihtiyatlı tavrı sürmekle beraber, teknolojik gelişmelere paralel olarak hükümlerin güncellenmesi muhtemel görünmektedir.

b) E-Vakıf ve Çevrimiçi Bağış Sistemleri

Elektronik Vakıf İşlemleri: Dijitalleşmenin vakıf alanındaki en somut etkilerinden biri, vakıf kuruluş ve bağış işlemlerinin elektronik ortama taşınmasıdır. Türkiye’de yeni vakıfların kuruluşu halen mahkeme tescili ile ve vakıf senedi düzenlenmesiyle gerçekleşmekteyse de süreç kısmen dijitalleşmiştir. Vakıf kuruluş başvuruları ve gerekli belgeler, Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün çevrimiçi sistemleri üzerinden hazırlanabilmekte, hatta Vakıf Senedi hazırlığında elektronik imza kullanılabilir. Henüz *tamamen online* vakıf kuruluşu mümkün olmasa da yakın

gelecekte e-Devlet üzerinden vakıf tescilinin yapılabileceği tartışılmaktadır. E-vakıf kavramı genellikle, vakıf hizmetlerinin ve bağış süreçlerinin elektronik platformlarda yürütülmesini ifade eder. Nitekim Vakıflar Genel Müdürlüğü, arşivindeki vakfiye ve tapu kayıtlarını “Vakıf Dijital Arşiv Sistemi” projesi ile tarayıp elektronik ortama aktarmaktadır⁸⁵. Bu sayede yüzyıllık vakıf kayıtları dijital olarak araştırmacıların ve ilgililerin erişimine açılmakta, vakıf şartları daha şeffaf takip edilebilmektedir.

Çevrimiçi Bağış ve Kampanyalar: Vakıfların geleneksel bağış toplama yöntemleri (elden nakit, banka havalesi vb.) son yıllarda yerini internet üzerinden bağışlara bırakmıştır. Birçok vakıf, kendi web siteleri veya kitle fonlama platformları aracılığıyla online bağış kabul etmektedir. Bu durum, coğrafi engelleri kaldırdığı için hayırseverlikte yeni bir dönem başlatmıştır. Örneğin Endonezya’da Kitabisa gibi İslami kitle fonlama platformları üzerinden yürütülen bağış kampanyaları, yeni bağışçı sayısını %30 artırmıştır (Sarif & Ariyanti, 2025). Yine mobil uygulamalar aracılığıyla zekât ve vakıf bağışlarının düzenli yapılmasını teşvik eden programlar sayesinde, birçok kişi oturduğu yerden birkaç tıkla hayır yapar hale gelmiştir. Nitekim bir araştırmada, mobil bağış uygulamalarının devreye girmesiyle düzenli zekât ödemelerinin %20 arttığı tespit edilmiştir (Sarif & Ariyanti, 2025). Türkiye’de de benzer şekilde vakıf ve derneklerin online bağış butonları veya mobil bağış SMS sistemleri, özellikle genç nesil arasında hayır yapma alışkanlığını kolaylaştırmıştır.

Hanefî fihî açısından bakıldığında, bir vakfın kuruluşu veya bağış akdinin online ortamda yapılması kural olarak mümkündür. İcâb ve kabûl (offer-acceptance) elektronik yazışma ile de gerçekleşebilir; önemli olan irade beyanlarının sahit olmasıdır (İbn Âbidîn, 1992). Klasik dönemde vakıf işlemleri genellikle kadı siciline tescil edilerek veya şahitler huzurunda yapılırdı. Günümüzde güvenli elektronik imza ve dijital kimlik doğrulama yöntemleri, kadı sicilinin işlevini görmektedir. Örneğin bir hayırsever, bir vakfın web sitesi üzerinden kredi kartıyla bağış yaptığında, bu işlem hem banka kayıtlarında hem vakfın dijital muhasebesinde belgelendiği için bağış akdi

⁸⁵Vakıflar Genel Müdürlüğü, *2019 Yılı Performans Programı* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2019), s. 61–62.

hukuken bağlayıcı kabul edilir⁸⁶. Bu noktada dijital kimlik doğrulama kritik bir yeniliktir: Bağışçının ve vakıf hesabının kimlikleri güvenilir şekilde teyit edildiği için, sahtecilik ve bağışın yanlış yerlere gitmesi riski azaltılmaktadır. İslam hukukunda akdin taraflarının belli olması ve rızalarının bulunması şarttır⁸⁷; dijital sistemler de şifreleme ve kayıt altına alma yoluyla bunu temin etmektedir. Örneğin, online bağış platformlarında her işlem kayıt altına alındığından emanet ve şeffaflık ilkesi güçlenmekte, bağışçılar paralarının doğru amaçla kullanıldığından daha emin olmaktadır. Yapılan bir çalışma, dijital bağış platformlarının getirdiği kolaylıklar sayesinde özellikle genç neslin hayır faaliyetlerine katılımında belirgin artış olduğunu ve toplumun daha geniş kesimlerinin bu yolla yardıma dahil edilebildiğini göstermiştir (Sarif & Ariyanti, Digital Innovation in Zakat and Waqf Management: Case Study on Sharia Crowdfunding Platforms, 2025).

c) Blockchain Teknolojisi ile Şeffaflık ve Güven

Blockchain (Blokzincir) Uygulamaları: Son dönemde vakıf ve zekât kurumlarında blokzincir teknolojisinin kullanımı, şeffaflık ve hesap verebilirlik açısından devrim niteliğinde yenilikler getirmiştir. Blockchain, yapılan her işlemin şifrelenmiş bir dağıtık deftere kaydedildiği, bu kayıtların herkes tarafından doğrulanabildiği bir teknolojidir. Vakıf yönetiminde blockchain kullanılması, bağış ve harcama kayıtlarının değiştirilemez ve denetlenebilir olmasını sağlar (Sarif & Ariyanti, 2025). Her bir bağış işlemine ait veriler blokzincirde tutulduğunda, vakfa yapılan katkılar ve bu katkıların nerelere harcandığı anbean izlenebilir hale gelir. Bu da hem vakfın iç denetimini kolaylaştırır hem de toplum nezdinde güveni artırır (Sarif & Ariyanti, Digital Innovation in Zakat and Waqf Management: Case Study on Sharia Crowdfunding Platforms, 2025). Örneğin Global Wakaf ve Wakaf Salman adlı Endonezya vakıfları, bağış süreçlerinde blockchain entegrasyonu yapmış; bunun sonucunda bağışçı güveninde ve katılımında artış gözlemlenmiştir (Sarif & Ariyanti, 2025). Her bir

⁸⁶Türkiye Diyanet Vakfı. (t.y.). *Bağış Yap*. Türkiye Diyanet Vakfı Resmî Web Sitesi. Erişim adresi: <https://bagis.tdv.org>. Türkiye Cumhuriyeti. (2001). *Türk Medeni Kanunu* (No. 4721). Resmî Gazete, 08.12.2001 tarih ve 24607 sayılı. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4721&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

⁸⁷el-Kâsânî, A. b. A. (2005). *Bedâ'i 'u's-Sanâ'i 'fi Tertîbi'sh-Şarâi'* (c. 5, s. 3). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

bağışçının yaptığı katkıyı gerçek zamanlı takip edebilmesi, vakıf yöneticilerinin de fonların kullanımını anlık raporlayabilmesi vakıf sistemine olan itimadı yükseltmiştir. Blokzincir ayrıca yolsuzluk ve suistimal riskini azaltıcı bir etki yapmaktadır; zira merkezi bir veri tabanı yerine dağıtık bir kayıt sistemi olduğundan, kayıtların tek taraflı manipüle edilmesi neredeyse imkânsızdır. Bu durum klasik İslam hukukundaki “vakıf malı koruma altında kutsaldır” prensibinin dijital bir tezahürü gibidir.

Blockchain’in bir diğer avantajı, akıllı sözleşmeler (smart contracts) yoluyla vakıf şartlarının otomatik uygulanabilmesidir. Örneğin bağışçı, yaptığı bağışı belirli bir şartla (mesela her ay bir öğrenci bursu olacak şekilde) blockchain tabanlı bir akıllı sözleşmeye bağlayabilir. Bu sözleşme, programlandığı şekilde her ay vakıf hesabından öğrencinin hesabına transferi otomatik yapar ve kayıt altına alır (Rozario & Vasarhelyi, 2019). Böylece vakfedenin koşulları dijital olarak da tam anlamıyla yerine getirilmiş olur. Hanefi hukukunda vakfedenin şartının “şart-ı vâkif, nass gibidir”⁸⁸ kaidesiyle bağlayıcı olduğu kabul edilir; akıllı sözleşmeler işte bu şartların ihlal edilmeden tatbikini sağlayabilir.

Şeffaflık ve Denetimde Dijital Dönüşüm: Dijital teknolojiler, vakıfların denetimini de dönüştürmüştür. Vakıflar Genel Müdürlüğü, artık birçok denetim faaliyetini elektronik ortamda yapabilmektedir. Vakıflar, her yıl sunmakla yükümlü oldukları faaliyet raporlarını ve mali tablolarını dijital sistemlere yüklemektedir (Korkusuz & Ergün, 2009). Bu da merkezî denetimin etkinliğini artırmaktadır. Blockchain destekli sistemler benimsendiğinde ise, denetim sadece resmi kurumlarla sınırlı kalmayıp kamu gözetimine de açılacaktır. Her vatandaş, kamuya açık bir blockchain defteri üzerinden bir vakfın gelir-gider hareketlerini izleyebilecektir (elbette bağışçıların ve yardım alanların kişisel verileri gizlenerek). Şeffaflığın artması, İslam’ın vurguladığı *emanet* ve *ihlas* ilkelerine de uygundur; zira bağış yapan kişinin kalben mutmain olması, hayrın makbuliyeti açısından önemlidir. Yapılan bilimsel analizler, blockchain kullanan kurumlarda bağışçı güveninin belirgin şekilde yükseldiğini, her işlemin doğrulanabilir olmasının kurum itibarını güçlendirdiğini ortaya koymuştur (Sarif & Ariyanti, 2025). Örneğin bir çalışmada, blockchain tabanlı şeffaf raporlama sistemine

⁸⁸Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü’l-Muhtâr ‘alâ’ d-Dürri’l-Muhtâr*, c. 4, s. 431 (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 2000).

geçen bir zekât/vakıf kuruluşunun bağışçı sayısını kısa sürede %25 artırdığı tespit edilmiştir (Sarif & Ariyanti, 2025).

Dijital Kimlik ve Güvenlik: Dijitalleşme ile ortaya çıkan bir diğer husus, dijital kimlik yönetimi ve güvenlik meselesidir. Vakıflarda geçmişte *nüfuz suiistimalleri* yaşanabildiği, bazı kişilerin kendini ihtiyaç sahibi göstererek vakıf malından haksız pay alabildiği bilinmektedir. Günümüzde gelişen dijital kimlik doğrulama yöntemleri sayesinde, yardım alacak kişilerin gerçekten muhtaç olup olmadığı çeşitli veri tabanlarından kontrol edilebilmektedir (Gelb & Clark, 2013). Örneğin e-Devlet sisteminde yer alan sosyal yardım kayıtları, bir kişinin başka kurumlardan da yardım alıp almadığını gösterebilmekte; böylece vakıf yardımlarında adaletin sağlanmasına katkı sunulmaktadır. Ayrıca dijital kimlik, vakıf yöneticilerinin yetkilerinin de sınırlarını belirlemeye yarar: Her yönetici veya mütevellî, kendine tanımlanan dijital sertifika ile sadece izin verilen işlemleri yapabilir, böylece suistimal riski azaltılır. Kriptografi temelli güvenlik sistemleri, vakıf muhasebesinde fonların izinsiz kullanımını önlemek için kullanılmaktadır (Sarif & Ariyanti, 2025). Örneğin çok imzalı dijital cüzdanlar, vakıf fonlarının harcanması için birden fazla yetkilinin onayını şart koşabilir. Bu da klasik dönemdeki meşveret ve şurâ ilkelerinin teknolojik bir yansımasıdır. Sonuç olarak dijital kimlik ve güvenlik araçları, vakıf mallarının “kamu malı” niteliğini korumak ve amacı dışında kullanılmasını önlemek için İslam hukukunun öngördüğü denetimi çağın imkanlarıyla sağlamaktadır.

d) İslam Hukuku Açısından Değerlendirme ve Sonuç

Hanefî mezhebine göre vakfın gayesi ebedî hayır olduğundan⁸⁹, vakıf müessesesi toplum yararına değişen şartlara uyum sağlayabilecek esneklikte olmalıdır. Tarih boyunca Osmanlı uygulamasında vakıflar, şartlara göre yeni formlar kazanmış (para vakfi, aile vakfi, irad ve icareteyn gibi yöntemler) ve bu durum fıkıh uleması tarafından içtihatlarla desteklenmiştir. Günümüzde de vakıf kurumunun dijital çağın gereklerine intibak etmesi kaçınılmazdır. Modern Türk vakıf hukuku, 5737 sayılı Kanun ile hem bu uyumu sağlamaya çalışmakta hem de vakıfların özündeki hayır ruhunu korumayı amaçlamaktadır.

⁸⁹el-Kâsânî, Ebû Bekr. *Bedâ'i' u's-Sanâ'i' fi Tertibi'ş-Şarâ'i'*, c. 6, s. 224 (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986).

Yapılan karşılaştırmalı inceleme göstermektedir ki: Tüzel kişilik konusunda klasik Hanefî doktrini ile modern hukuk arasında özde bir uyum vardır. Hanefiler vakfi sahibinden bağımsız bir varlık olarak görmüş, modern hukuk da vakfi bağımsız bir tüzel kişilik kabul etmiştir. Ancak modern hukuk bunu açık yasal düzenlemelerle pekiştirmiş, örneğin vakıfların şirket ortağı olabilmesine imkân tanıyarak vakıf hizmetlerinin finansmanı noktasında yenilikçi bir adım atmıştır⁹⁰. Dijitalleşme konusunda ise, klasik hukukta öngörülmemiş pek çok yenilik karşımıza çıkmaktadır. Hanefî mezhebinin temel ilkeleri (maslahat, emanet, şeffaflık, garar yasağı vb.) dijital uygulamalara yön verecek kriterler sunmaktadır. Kripto paraların belirsizliği garar kapsamında değerlendirilip sakıncalı bulunurken⁹¹, blockchain'in getirdiği şeffaflık ise emanet ilkesine uygun bulunmakta ve teşvik görmektedir⁹². Çevrimiçi bağış ve e-vakıf uygulamaları, sadaka ve vakıf ibadetinin çağın teknolojisiyle buluşturulması anlamına gelmekte olup yapılan hayrın etkisini anlık görmeye imkân tanıdığı için müspet değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, Hanefî fikhının vakfa dair esnek ve niyet odaklı yaklaşımı, günümüz vakıf hukukunun dijital çağda da gelişimine imkân tanımaktadır. Vakıf müessesesi, geçmişte olduğu gibi bugün de sosyal dayanışmanın ve hayrın en güçlü araçlarından biri olmaya devam etmekte; modern hukuk düzenlemeleri ve dijital teknolojiler ise bu hayır kervanının daha emin, şeffaf ve etkili yürümesini sağlamaktadır.

4.7: Genel Değerlendirme ve Fikhî Hüküm Tespitleri

4.7.1: Aykırılıkların Fikhî Açıdan Değerlendirilmesi

5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nun vakıf mallarının mülkiyeti, tasarrufu ve gelirlerinin kullanımı konusundaki düzenlemeleri, klasik İslam hukukundaki vakıf ilkeleriyle karşılaştırıldığında önemli ölçüde farklılıklar içermektedir. Klasik Hanefî fikhında vakıf malı, vakfedildikten sonra ebediyen hayra tahsis edilmiş sayılır; dolayısıyla

⁹⁰5737 sayılı Vakıflar Kanunu, md. 26, Resmî Gazete, 27 Şubat 2008, Sayı: 26800.

⁹¹el-Kâsânî, Ebû Bekr. *Bedâ'î'u's-Sanâ'i' fi Tertibi's-Şarâ'i'*, c. 5, s. 142 (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986).

⁹²Ör. bkz.: Alawadhi, A. M., & Alawadhi, S. M. (2021). Blockchain Technology: A Disruptive Innovation for the Accounting Profession. *Journal of Accounting, Business and Management (JABM)*, 28(1), 1–14 (özellikle s. 6–7). <https://doi.org/10.31983/jabm.v28i1.729450>

satılması, hibe edilmesi veya başka bir malvarlığına dönüştürülmesi ancak zaruret ve kamu yararı şartıyla ve kadı (şer'î hâkim) kararıyla mümkün olabilir. İstibdâl (malın değiştirilmesi) ancak vakfın yararı ve devamlılığı için gerekli olduğunda uygulanabilir ve satıştan elde edilen bedelin yine aynı hayır amacıyla kullanılması gerekir. Buna karşılık 5737 sayılı Kanun, vakıf malları üzerinde geniş bir tasarruf yetkisi tanımakta ve istibdâl işlemlerine idari makamlar (Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Vakıflar Meclisi) aracılığıyla izin vermektedir. Bu durum, klasik fıkıhta öngörülen yargı denetimi esasını ihmal etmekte ve vakıf malının korunması ilkesinden uzaklaşma riskini doğurmaktadır.

Vakfın geri alınabilirliği meselesinde ise, klasik fıkıh vakfedenin malı üzerinde bir daha tasarruf hakkı olmadığını açıkça ortaya koyar. Vakfın kuruluşu ile mülkiyet kamuya ait bir hayır alanına geçmiş sayılır ve kurucunun onu geri alması caiz görülmez. Modern Türk hukukunda da bu yönde açık bir düzenleme olmamakla birlikte, vakfın tüzel kişilik kazanmasından sonra kurucunun malı geri alması hukuken mümkün değildir. Dolayısıyla bu konuda klasik fıkıh ile modern hukuk arasında bir uyum söz konusudur.

Süreklilik ilkesi açısından bakıldığında, İslam vakıf hukuku vakfi ebedî olarak yapılandırır ve bu ilke vakıf anlayışının özünü teşkil eder. Modern hukukta ise bu kavram açıkça ifade edilmemekle birlikte, vakıf mallarının korunması ve gelirlerinin yeniden vakıf amacı doğrultusunda kullanılması yönünde düzenlemelere yer verilmiştir. Ancak uygulamada vakıf işlemlerinin ekonomik fayda odaklı değerlendirilmesi, vakfın ebedilik niteliğini zedeleyebilmektedir.

Vakıf gelirlerinin kullanımında da klasik fıkıh ile 5737 sayılı Kanun arasında önemli farklar bulunmaktadır. Klasik yaklaşımda, vakıf geliri yalnızca vakfiyede belirtilen amaçlara tahsis edilebilir ve bu sınırların dışına çıkılması caiz görülmez. Buna karşılık kanun, vakıf gelirlerinin vakıf adına işletilmesini ve verimli şekilde değerlendirilmesini öngörmekte, kamu yararına ve mali sürdürülebilirliğe öncelik tanımaktadır. Ancak bu esneklik, vakfiyede belirtilen özel şartların ihlal edilmesine kapı aralayabileceği için, klasik fikhî bakış açısından sakıncalı bulunabilir.

Sonuç olarak, 5737 sayılı Vakıflar Kanunu ile klasik İslam vakıf hukuku arasında vakıf mallarının devri, yönetimi ve gelirlerin kullanımı bağlamında önemli uyumsuzluklar mevcuttur. Bu farkların temelinde klasik fikhînin “ebediyet”, “değişmezlik” ve “şartlara

mutlak bağıllık” ilkeleri yer almakta; modern hukuk ise daha esnek ve idari takdir odaklı bir yaklaşımı benimsemektedir.

4.7.2: Kanuni ve Fikhî Uyumsuzlukların Sınıflandırılması

5737 sayılı Vakıflar Kanunu’nun vakıf şartlarında ve mülkiyetinde yapılabilecek değişikliklere ilişkin düzenlemeleri, klasik İslam vakıf hukuku ile karşılaştırıldığında önemli yönetsel ve yetki temelli ayrışmalar göstermektedir. Özellikle vakfiyede yer alan şartların değiştirilmesi ve vakfin amacının dönüştürülmesi hususlarında modern hukuk, idari organlara geniş takdir yetkisi tanırken; klasik Hanefî fikhında bu tür değişiklikler yalnızca zaruret halleriyle sınırlı tutulmuş ve mutlaka şer’î hâkim onayına bağlanmıştır. 5737 sayılı Kanun’un 14. maddesi, vakfiyedeki şartların yerine getirilmesinin mümkün olmaması durumunda Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Meclis’in müdahalesini mümkün kılmakta; böylece vakfiyeye esaslı müdahalelerin idari kararlarla yapılmasına olanak tanımaktadır. Buna karşın klasik fikh, vakfedenin bile şartları tek taraflı olarak değiştiremeyeceğini kabul etmekte, sadece vakfiyede özel yetki verilmişse veya şer’î bir zorunluluk doğmuşsa sınırlı bir değişikliğe izin vermektedir. Bu yaklaşım, vakıf şartlarının kurucu iradesi doğrultusunda mutlak surette korunmasını ve vakfin hukukî özerkliğini vurgulayan fikhî ilkelerle uyumludur.

Devlet denetimi konusunda da iki sistem arasında yapısal farklılıklar göze çarpmaktadır. Modern Türk hukukunda devlet, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Vakıflar Meclisi aracılığıyla vakıf yönetimine doğrudan müdahale edebilmekte; yöneticilerin görevden alınması, kayyım atanması ve cezai yaptırımlar gibi uygulamalarla vakıf idaresine yön verebilmektedir. Bu mekanizmalar yargı kararlarıyla desteklenerek devletin vakıf faaliyetleri üzerindeki gözetim yetkisini hukuki zemine oturtmaktadır. Klasik İslam hukukunda ise benzer bir denetim yetkisi “velâyet” ilkesi çerçevesinde halife, kadı veya onların vekillerine aittir. Ancak bu gözetim, salt kamu idaresi adına değil, şer’î hükümler doğrultusunda ve vakfiyeye sadakat esasıyla yürütülmektedir. Bu nedenle, klasik sistemde devletin vakfa müdahalesi daha çok emanetin korunmasına yönelik olup, vakfin temel şartlarına aykırı değişikliklere kapalıdır.

Mülkiyet aktarımı ve tasarruf hakları konusunda ise 5737 sayılı Kanun, vakıflara oldukça geniş yetkiler tanımaktadır. Kanun’un 12. maddesi uyarınca vakıflar taşınır ve taşınmaz malları edinebilir, bunlar üzerinde trampa, satış veya başka türlü tasarruf işlemleri gerçekleştirebilirler. Bu hüküm, vakıf malını kamuya ait ebedî bir hayır

olarak gören klasik fıkıh anlayışıyla çelişmektedir. Hanefî fıkıhında vakıf malı vakfedenin mülkiyetinden çıkmış sayılır ve Allah'ın mülkü olarak kabul edilir; bu nedenle devredilmesi, satılması veya temlik edilmesi mümkün değildir. Bu ilkeye göre, vakıf malının tasfiyesi ancak zaruret halleri veya vakfın işleyemez hale gelmesi durumlarında, yine mahkeme denetiminde mümkün olabilir. Modern düzenleme ise bu işlemleri idari takdir ve kurum içi onayla yürütülebilir hale getirerek vakıf mülkiyeti üzerinde esnek tasarruf imkanları sağlamaktadır. Özellikle mülhak vakıflarda mahkeme kararı aranması kısmen fikhî yaklaşıma yaklaşırsa da, genel çerçevede vakıf malının dokunulmazlığı ilkesi zayıflatılmış görünmektedir.

Bu değerlendirmeler ışığında, modern hukukta vakıf idaresi ve malvarlığı üzerindeki tasarruf yetkileri daha çok kamu hukuku ve idari hukuk ilkeleriyle şekillendirilmişken; klasik fıkıh, bu alanı şer'î kaideler ve vakfiyeye sadakat ilkesi çerçevesinde sıkı biçimde sınırlandırmıştır. Bu nedenle, vakıf hukukunun köklü yapısı dikkate alındığında, modern uygulamaların klasik esaslarla daha uyumlu hale getirilmesi yönünde normatif bir dengeleme ihtiyacı doğmaktadır.

4.7.3: Reform Önerileri ve Mevzuat Uyumu İçin Tavsiyeler

5737 sayılı Vakıflar Kanunu ile klasik İslam vakıf hukuku arasında ortaya çıkan yapısal farklılıkların giderilebilmesi için bazı reform önerileri geliştirilmiştir. Bu öneriler, özellikle vakıf mallarının tasarrufu, vakıf şartlarının bağlayıcılığı, gelir yönetimi, denetim mekanizmaları ve kurucu ile tüzel kişilik arasındaki denge gibi alanlara odaklanmakta ve İslam fıkıhının esasları doğrultusunda yeniden yapılandırmayı hedeflemektedir.

Vakıf mallarının satışı ve istibdâli konusunda klasik fıkıh ilkeleri gereği ciddi kısıtlamalar getirilmiştir. Hanefî mezhebine göre satış işlemi yalnızca kamu yararı gerektiren zorunlu durumlarda ve şer'î hâkimin izniyle mümkündür. Bu nedenle, modern hukukta vakıf mallarının satışını kolaylaştıran hükümlerin yeniden düzenlenmesi, vakıf mülkiyetinin korunması açısından önem arz etmektedir. Satışa ancak vakfın menfaatine zaruret arz eden durumlarda, rayiç bedel altında olmamak şartıyla ve mahkeme onayıyla izin verilmesi gerektiği açıkça yasaya eklenmelidir. Aynı şekilde, istibdâl işlemleri idari organların takdirine bırakılmak yerine, şer'î mahkeme denetimi altına alınarak klasik hukukta öngörülen denetim mekanizmasıyla uyumlu hale getirilmelidir.

Vakfiyede yer alan şartlara kesin bağıllık da fikhî sistemin temel ilkelerindedir. “Vakfin şartı, şâriin nassı gibidir” ilkesi doğrultusunda, vakfedenin iradesi mutlak surette bağlayıcı kabul edilmelidir. Modern düzenlemelerde yer alan esnek yorumlama ve amaç değişikliği imkânı, ancak zaruret hallerinde ve şer’î hükümle sınırlanmalıdır. Vakfiyede belirtilmeyen kişi veya amaçlara gelir aktarımının tamamen yasaklanması, vakfin kuruluş iradesine olan saygıyı güçlendirecek ve süreklilik ilkesini pekiştirecektir.

Vakıf gelirlerinin kullanımı konusunda da klasik fıkıh prensiplerine uygun bir yaklaşım benimsenmelidir. Gelirlerin yalnızca vakfiyede belirtilen amaçlara tahsis edilmesi zorunlu kılınmalı, vakıf amacı sona erdiğinde veya gelir fazlası olduğunda bu kaynakların yine aynı ya da benzer bir hayır işine aktarılması hükme bağlanmalıdır. Klasik uygulamalarda da görüldüğü üzere, istibdâlden elde edilen gelirler yalnızca aynı maksatlı bir hayra tahsis edilmekteydi. Bu doğrultuda, modern düzenlemelerdeki mali esnekliğin vakıf amaçlarının dışında bir kullanım doğurmaması için daha sıkı denetim ve bağlayıcı kurallar getirilmelidir.

Vakıf yönetimi ve denetimine fikhî bir boyut kazandırılması da reformun önemli bir parçasıdır. Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesinde kurulacak bir Fikhî Danışma Kurulu, vakıf yönetimlerinin karar süreçlerine şer’î bir perspektif kazandırabilir. Mütevelli ve yöneticilerin seçiminde adalet, ehliyet ve fıkıh bilgisi gibi klasik dönem kriterleri dikkate alınmalı, Osmanlı’daki “adil ve muteber şahıs” anlayışına benzer standartlar geliştirilmelidir. Bu şekilde, hem vakfiyeye uygunluk hem de emanet bilinci çerçevesinde bir yönetim yapısı tesis edilebilir.

Son olarak, vakfin tüzel kişilik statüsü ile kurucunun iradesi arasında dengeli bir yapı oluşturulmalıdır. Mevcut kanundaki tüzel kişilik tanımı, vakfin fikhî mahiyetiyle daha uyumlu hale getirilmeli ve vakıf, “Hayra ebedî olarak, Allah rızasını kazanmak amacıyla tahsis edilmiş mal topluluğu” şeklinde tanımlanmalıdır. Ayrıca vakfedenin iradesiyle yapılan vasiyetlerin fikhî çerçevede yorumlanmasını sağlayacak hükümler kanun metnine eklenmelidir. Bu sayede, kurucu iradesi ile kamusal nitelikteki tüzel kişilik arasında uyumlu bir normatif denge kurulabilir.

Bütün bu öneriler, 5737 sayılı Kanun’un modern ihtiyaçlarla klasik vakıf hukukunun temel esasları arasında daha tutarlı bir ilişki kurmasını amaçlamaktadır. Vakıfların temelde Allah rızasını kazanmak için kurulduğu ve var olan düzenin bu durumu hiçe

sayarak yürütüldüğü gerçeğinin incelenip değerlendirilmesi gerekir. Mevcut düzenlemelerin fikhî hassasiyetleri dikkate alacak şekilde yeniden yapılandırılması, vakıf geleneğinin tarihi köklerine uygun bir biçimde yaşatılmasına katkı sağlayacaktır. Yapılacak yasal düzenlemeler ve idari uygulamalar yoluyla hem vakfiyelere sadakat hem de kamu yararı ilkesi birlikte gözetilerek daha bütüncül bir vakıf sistemi oluşturulabilir.

SONUÇ

Bu çalışma, İslam vakıf hukukunun temel esasları ile Türkiye Cumhuriyeti'nin modern vakıf mevzuatı arasında meydana gelen yapısal ve kavramsal farklılıkları ortaya koymayı amaçlamıştır. Tez boyunca yapılan mukayeseler, özellikle 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nda yer alan bazı düzenlemelerin İslam hukukunun vakıf anlayışıyla bağdaşmadığını göstermiştir. Bu uyumsuzluklar temelde islamilik ve laiklik ayrımından kaynaklı asli prensiplerde çıkan ayrılıklarla, hem vakfin tanımı ve gayesi hem de idaresi, gelirlerinin kullanımı ve süreklilik ilkesi açısından açık şekilde gözlemlenmiştir.

Tarihsel süreçte, Osmanlı Devleti döneminde vakıflar toplumsal hayatın merkezinde yer almakta, sosyal adaletin tesisinde ve kamu hizmetlerinin sunulmasında asli bir rol üstlenmekteydi. Özellikle 19. yüzyılda, devlet yapısında yaşanan çözümler ve idari zafiyetler karşısında vakıfların daha etkin ve düzenli bir şekilde denetlenebilmesi amacıyla Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulmuş, böylece vakıf sistemi kurumsal bir çerçeveye kavuşturulmuştur. Bu gelişme, klasik İslam vakıf sisteminin temel ilkeleri korunarak vakıfların merkezi bir otorite eliyle idare edilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda, nezaretin teşekkülü, dönemin vakıf uygulamalarında ortaya çıkan dağınıklık ve kötüye kullanım sorunlarına çözüm arayışı olarak değerlendirilebilir.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise, yapılan hukuki düzenlemeler, önemli ölçüde Batı hukuk sistemlerinden etkilenmiş ve vakıfların dini kimliği ile süreklilik esasını zayıflatan bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu durum, İslam hukukunun vakıf anlayışından önemli sapmalar meydana getirmiştir. Özellikle vakfedenin şartlarına müdahale edilmesi, vakıf mallarının istibdal yoluyla el değiştirmesi ve devletin vakıf yönetiminde belirleyici bir rol üstlenmesi, İslam hukukunun "vakfin değişmezliği" ve "vakıf şartlarının bağlayıcılığı" ilkeleriyle örtüşmemektedir.

Avrupa Birliği ile yürütülen uyum süreci kapsamında yapılan reformlar ise, vakıf sistemine yönelik bazı güncellemeler getirirse de, bu düzenlemelerin temel referansı İslam hukuku olmaktan ziyade uluslararası normlara uyum sağlama çabasıdır. Oysa ki, Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal tecrübesi göz önünde bulundurulduğunda, vakıf

kurumu yüzyıllar boyunca İslam hukukunun temel prensipleriyle şekillenmiş ve dünyanın en köklü vakıf uygulamalarından birini ortaya çıkarmıştır.

Bu nedenle, Türkiye’de vakıf sisteminin yeniden yapılandırılmasında, sadece teknik ve idari düzenlemeler değil, aynı zamanda İslam hukukunun vakıf anlayışına dayalı normatif bir çerçevenin esas alınması elzemdir. Mevzuattaki mevcut uyumsuzlukların giderilmesi ve vakıf hukukunun sahih temellere dayandırılması için, İslam hukukunun vakıf sistemine dair esaslarının dikkate alındığı yeni bir yasal düzenlemeye ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bu şekilde, hem toplumsal hafızada yer eden vakıf geleneği korunabilecek hem de vakıflar, asli fonksiyonlarını sürdürebilecekleri bir hukuki zemine kavuşabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, A. (1993). *TDV İslam Ansiklopedisi*.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/camekiyye> adresinden alındı
- Akgündüz, A. (1996). Gedik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 13, s. 541-543). içinde Türkiye Diyanet Vakfı.
- Akgündüz, A. (2001). TDV İslâm Ansiklopedisi. 23, s. 319-320.
- Akipek, D. Ş., & D. H. (2022). Vakıflarda Evladiye Davaları. *TBB Dergisi*, Sayı(101), s. 145-151.
- Akkoç, Y., & Yılmaz, Z. (2016). IPARD Programının Avrupa Birliği Katılım Öncesi Yardım Aracı ve Ülkemiz İstihdamına Etkisi. *Internatonal Journal of Academic Value Studies*, 2(2), s. 53-81.
- Akkuş, Y. (2019). Osmanlı Vakıflarının Tüzel Kişiliği Var mıydı. *İnsan&İnsan*(19), s. 14-16.
- Akyıldız, Y., & Abay, A. R. (2017). Vakıf Müessesesinin Gelişimi ve Mahiyeti: Tarihsel Bir Değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(15), s. 141–153.
- Ali Efendi . (1894). *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Cilt 1). İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Alpay, M. S. (2019). Mülhak Vakıf İşletmeleri ve Geleceğe Yönelik Model Önerisi. 111. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Ansay, T. (1972). Mukayeseli Hukuk ile İlgili İki Kongre. s. 337–343.
- Arslan, M. (2022). Mazbut Vakıfların Tüzel Kişilikleri, Malları ve Tasfiyesi. *10(1)*, 123-138. Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.
- Aslan, E. H. (2022). Kuzey Makedonya ve Türkiye'deki Vakıfların Kurumsal Yönetişim İlkeleri: Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik. s. 46–67.

- Atalay, M., & Çelik, E. (2017). Büyük Veri Analizinde Yapay Zekâ ve Makine Öğrenmesi Uygulamaları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 155-172.
- Atar, A. (2019). Osmanlı Döneminde Safranbolu Para Vakıfları. *Vakıflar Dergisi*(52), s. 93.
- Atçıl, A., & Markiewicz, C. (2024). Shari'a and Governance in Ottoman Egypt: The Waqf Controversy in the Mid-Sixteenth Century. *International Journal of Middle East Studies*, s. 1–20.
- Avcı, M. (2021). Osmanlı Dönemi Vakıf Kütüphaneleri ve Bu Kütüphanelerin Toplum Hayatına Etkileri. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 241–267.
- Aydın, M. A. (2001). *TDV İslam Ansiklopedisi*.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/istidane> adresinden alındı
- Aydın, P. D. (2001). *Türk Hukuk Tarihi* (5 b.). Beta Yayınları.
- Bakkal, H., & Kasımoğlu, A. (2013). Bütçe Sürecinde Mali Saydamlık ve Hesap Verebilirliğin Önemi. s. 33–49.
- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler. *Vakıflar Dergisi*(2), s. 279–386.
- Barkan, Ö. L. (1945). XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar. *1*, s. 15–17.
- Başoğlu, T. (2014). Türkiye'de Mukayeseli Hukuk Çalışmaları. *12*(24), s. 197–230.
- Bayartan, M. (2008). Osmanlı şehirlerinde vakıflar ve vakıf sisteminin şehre kattığı değerler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10(1), s. 157-175.
- Beyaztaş, M. (2017). İslâm Vakıflar Hukukunda İstibdâl. 3(1), s. 1–25.
- Beyaztaş, M. (2021). *İslâm Hukukuna Göre Vakıflarda Değişim Esasları (Tağyîr ve İstibdâl)*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Bilici, M. S. (2019). Medeni Hukuk Çerçevesinde Bezm-i Âlem Vakıfları Özelinde Mazbut Vakıflar (Yüksek Lisans Tezi). s. 31-33.
- Bostan, M. K. (2017). Osmanlıda Vakıfların Yeri ve Önemi. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2(7), s. 119-128.

- Buhârî, M. b. (tarih yok). el-Câmiu's-Sahîh. *el-Vesâyâ*.
- Bulut, M., & Korkut, C. (2016). Finansal İstikrar Ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örneği. *Journal of Islamic Economics and Finance*, 2(1), s. 55-76.
- Burs Yönergesi. (tarih yok). Sabancı Vakfı.
<https://www.sabancivakfi.org/tr/burslar/burs-yonergesi> adresinden alındı
- Buzpınar, Ş. T., & Küçükaşcı, M. S. (1997). Haremeyn. T. D. Vakfı içinde, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 16, s. 153-157). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Canbaz, M. F., & Berkun, G. (2021). Kripto Para Teknolojisi ve İslami Finans Açısından Meşruiyeti . 4(1), s. 98–133 .
- Cansel, E. (1988). Vakfın Kuruluşu, İşleyişi ve Amacı. *Vakıflar Dergisi*(20), s. 321-327.
- Clark, D. S. (2011). Comparative Law Methods in the United States. s. 134–157.
- Çakmak, A. (2021). Vakıf-Müsadere İlişkisi Bağlamında İzeet Holo Paşa'nın Vakıfları İçin Verdiği Mücadele. *Vakıflar Dergisi*, 56, s. 107.
- Çeber, B. (2019). STK'larda Dijitalleşme: Mobil Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme. (s. 5–17). ULISA Bildiriler Kitabı.
- Çelikkın, Z. E. (2023). Cumhuriyet'in 100. Yılında Vakıflar: Bir Adım İleri İki Adım Geri. *Mülkiye Dergisi*, 47(5), s. 259–288 .
- Çizakça, M. (2004). *Ottoman Cash Waqfs Revisited: The Case of Bursa 1555–1823*. Manchester: FSTC Limited (Foundation for Science, Technology and Civilization).
- Desûkî. (tarih yok). Haşiyetü'd-Desûkî 'alâ's-Şerhi'l-Kebîr. 4, s. 94.
- Doğan, D. H. (2018). İslam Hukuku Açısından Kripto Paralar ve Blockchain Şifreleme Teknolojisi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (SÜHFD)*, 26(2), s. 225–253.
- Doğan, S. (2017). Türkiye'de Yaşlı Bakım Hizmetleri ve Sorunlar. (44), s. 36-39.
- Dondurucu, Z. B. (2014). Sivil Toplum Kuruluşlarında Sosyal Medya Kullanımı: LÖSEV, TEGV ve TEMA Vakfı Örnekleri. s. 15–76.

- Düzenli, M. (2018). Vakfa Bağlı İktisadi İşletmelerin Vakıflara Kâr Dağıtım Yapmaları Durumunda Gelir Vergisi Tevkifatı. Okan Üniversitesi.
- Eberle, E. J. (2009). The Method and Role of Comparative Law. s. 451–485.
- EREN, P. D. (1987). Osmanlı Dönemi Vakıflar. *Vakıf Haftası Dergisi*, 5, s. 197.
- Erkilet, Ş. (2013). Vakıflarda Mali Kaynakların ve Fonların İşletilmesi. s. 47–66.
- Ertem, A. (1999, Aralık). Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar. *Divan(7)*, s. 111-150.
- Ertem, A. (2019). Istanbul Waqfs in the Republican Period. A History of Istanbul. <https://istanbultarihi.ist/579-istanbul-waqfs-in-the-republican-period> adresinden alındı
- Eser, M. S. (2024). Osmanlı Para Vakfı Tartışmalarında Müellifi Meçhul Bir Risale. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi(21)*, s. 78-115.
- European Commission. (2008). *Turkey 2008 Progress Report (SEC(2008) 2699 final)*. Brüksel: Commission of the European Communities.
- Fetâvâ'l-Hindiyeye* (Cilt 2). (2014). Beyrut, Lübnan: Dârü'l-Fikr.
- Fransa Millet Meclisi Raporu (çev. Sayıştay). (2000). *Kamu Harcamalarında Etkinlik ve Parlamenter Denetim*. Sayıştay Yayınları.
- Gelb, A., & Clark, J. (2013). Identification for Development: The Biometrics Revolution . s. 5-14.
- Genç, M. (2014, Aralık). Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar. *Vakıflar Genel Müdürlüğü Dergisi*, s. 9-18.
- Genç, M. (2021). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi – I* (1 b., Cilt 1). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Günay, H. M., & Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. T. D. Vakfi içinde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 42, s. 479-486). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güneri, M. F. (2019, Aralık). Osmanlı Döneminde Para Vakıfları ve Günümüz Finansal Piyasalarında Para Vakıflarının Yeri. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 23(2), s. 249-269.
- Hanefiyye*. (D. D. Bayder, Dü.) İstanbul: İmak Ofset Basım Yayın.

- Hassan, M. K., Aliyu, S., & Hussain, M. (2019). A Contemporary Review of Islamic Finance and Accounting Literature . *The Singapore Economic Review* , s. 1–24.
- Heytemî, İ. H. (1958). *Tuhfetü'l-Muhtâc fî Şerhi'l-Minhâc* (Cilt 6). Beyrut: Dâr İhyâ'î't-Türâsi'l-'Arabî.
- İbn Âbidîn, (1966). *Hâşiyetü Reddi'l-Muhtâr Alâ'd-Dürri'l-Muhtâr* (Cilt 4). Mısır Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve çocukları şirket, kütüphane ve matbaası.
- İbn Âbidîn. (1992). Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr. 4, 431–434, 113-114, 376-378. Beyrut, Lübnan: Dârü'l-Fikr.
- İbn Âbidîn. (1992). Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr. 4, s. 431–434.
- İbn Hümam. (1977). *Fethu'l-Kadîr* (Cilt 7). Dârü'l-Fikr.
- İbn Kesîr, İ. (1994). *el-Bidâye ve'n-Nihâye Tercümesi* (Cilt 7). (M. Keskin, Çev.) Dârü'l-Fikr.
- İbn Kudâme. (1995). *el-Muğnî*. 5, s. 365. Dârü'l-Fikr.
- İbn Nüceym, Z. b. (2022). *El-Eşbâh Ve 'N-Nezâiru 'L-Fıkhıyye Alâ Mezhebi 'L-*
- İbni Nüceym, Z. (1997). *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzü'd-Dekâik*. 5, s. 213.
- İnalçık, H. (1973). *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300–1600* (1 b.). London: Phoenix Press.
- India Code. (2024). History of Waqf and Waqf Board. <https://www.indiacode.nic.in> adresinden alındı
- İpşirli, M. (1993). *Cer* (Cilt 7). D.İ.A.
- İşeri, D. A. (1971). Mahkeme Kararları: Vakıflar ile İlgili Asliye Hukuk Mahkemesi ve Yargıtay Kararları. 505-514. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.
- Işık, H. (2009). Bir kamu hizmeti birimi olarak vakıfların Osmanlı toplum. *Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*(16), s. 1-10.
- İzmirli, D. L. (2018). Çözülemeyen Problem; Cemaat (Azınlık) Vakıflarının Taşınmaz Mal Edinmesi. 5(1), s. 97–135.
- Kadri Paşa, M. (2007). *Kânûnu'l-Adli ve'l-İnsâf Li'l-Kazâi Alâ Müşkilâti'l-Evkâf*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Mekkiyye.

- Kalıpçı, D. M. (2024). Vakıflar Kanununun Mahlûliyete İlişkin 17. Maddesinin Mîrî Arazinin Aşar ve Rûsumunun Vakfedildiği Gayrisahih Vakıflarda Uygulanması Sorunu. *Adalet Dergisi*(73), s. 487-507.
- Karaer, A., & Akdemir, T. (2024). Türkiye’de ve OECD Ülkelerinde Parlamentonun Bütçe Hakkı Kullanımının Karşılaştırmalı Analizi. *35*(134), s. 15–38.
- Karakoç, E., & Yıldırım, H. U. (2020). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kültür Varlıklarının Korunması Meselesinde Kurumlar Arası İlişkilerin Rolü* (Cilt 7). Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi.
- Karataş, Y., & Karasu, D. D. (2017). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Miras Kalmış Bir Mesele: Yurtluk-Ocaklık Emlak-i Mazb. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, *56*, 369-382.
- Kâsânî, A. (1986). Bedâ’i’u’s-Sanâ’i’. *6*, s. 224.
- Kaya, M. Y. (2021). *Osmanlı Vakıf Hukuku (Ömer Hilmi Efendi’nin Ahkâmü’l-Evkâf’ı Özelinde)* (1 b.). Uzun Dijital Matbaa.
- Kaya, P. H., & Koca, M. (2020). *Osmanlı’dan Günümüze Vakıf Sisteminin Gelişimi* (Cilt 5). International Journal on Social Sciences.
- Kaya, S. (2003). Para Vakıfları Üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*(1), s. 189-203.
- Konan, B. (2021). Osmanlı Hukukunda Vakıflarda İstibdâl Uygulaması. *70*(3), s. 991–1011.
- Korkusuz, D. D., & Ergün, A. G. (2009). Hukuksal Boyutları ile Eski ve Yeni Vakıflar. s. 69–104.
- KOSGEB. (2020). Girişimcilik El Kitabı. 78. KOSGEB.
<https://www.kosgib.gov.tr/content/upload/dosya/bagimsiz/gek.pdf> adresinden alındı
- Köprülü, F. (1942). Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü. *Vakıflar Dergisi*(2), s. 1-36.
- Köse, Y. D. (1998). İslâm Hukuku ve Modern Hukuka Göre Tüzel Kişilik. *EKEV Akademi Dergisi*, *1*(2), s. 221–230.

- Kurtuluş, Ö. (2023). *Yapay Zekâ ve Sivil Toplum: İyi Amaçlar için Yapay Zekâ*, s. 9-69.
- Küçükdağ, Y. (2018). *Konya'da Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Darülhadisler, Vakıfları ve Vakfiyeleri* (Cilt 1). Konya: Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, s. 2-23.
- Muneeza, A., Bin-Nashwan, S. A., Moshin, M. I., Mohamed, I., & Al-Saadi, A. (2023). Zakat payment from cryptocurrencies and crypto assets. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management (IMEFM)*, 16(3), s. 482–497 .
- Müşeykîh, H. b. (2013). *el-Câmi liahkâmi'l-Vakfi ve'l-Hibât ve'l-Vesâyâ* (1 b., Cilt 1). Katar: Vüzâratî'l-Evkâf ve'ş-Şu'uni'l-İslâmiyye.
- Nüceym, Z.-D. İ. (2010). *Kenzi'd-Dekâik, el-Bahru'r-Râik Şerhu* (2 b.). Dâru'l-Kütübü'l-İslâmiyye.
- Odabaşı, H. F., Tekgöz, N., Hafizoğlu, R., & Aydın, S. (2024). *Yeni Nesil Bağlar ve Dinamikler: Dijital Çağda Ailenin Dönüşümü*. Enstitü Sosyal.
- Orbay, K. (2006). Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları. *Vakıflar Dergisi*, 35, s. 27-41.
- Önder, M., Demir, İ., Ulaşan, F., Saygılı, H., & Uzun, M. M. (2020). Yapay Zeka Stratejileri ve Türkiye. (2), s. 38–63.
- Özdemir, A. (2024). İslâm'da Ailenin Bir Sosyal Koruma Kurumu Olarak Vakıfların Rolü. *ASBÜ Uluslararası Aile Araştırmaları / KAİDE Dergisi*, 2(1), s. 87–119 .
- Özel, A. (1996). Gayri Müslim. 13, s. 418-427.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/gayri-muslim> adresinden alındı
- Özer, M. (2024). Osmanlı Şehir ve Kasabalarının İmarında Vakıfların Rolü. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 33, s. 204.
- Özgüdenli, O. G., & Yüksel, H. (2012). Vakfiye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 42, s. 467-469). içinde Türkiye Diyanet Vakfı.
- Öztürk, E. (2023). İslam Hukuku Özelinde Vakıf Hukuku Araştırmaları. İlahiyat Yayınları, s. 61-87.

- Öztürk, S. (2019). Osmanlı Su Yapılarında Vakıfların Rolü: Tesis, Onarım ve Hizmet Giderlerinin Finansmanı. *Vakıflar Dergisi*(80.yıl özel sayı), s. 136.
- Resmi Gazete. (2008). Vakıflar Kanunu.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/02/20080227-2.htm> adresinden alındı
- Rozario, A. M., & Vasarhelyi, M. A. (2019). Reengineering the Audit with Blockchain and Smart Contracts . *16*(1), s. 27–44.
- Saatçioğlu, E. (2017). Sivil toplum örgütlerinin sosyal medya kullanımları: Greenpeace Türkiye Facebook sayfası örneği. *Selçuk İletişim dergisi*, *10*(1), s. 158–187.
- Sağlam, M. T. (2020). Türkiye’de Sivil Toplumun Tarihi Gelişimi ve Sivil Toplumun Örgütlü Yapısı Olarak STK’lar. *15*(1), s. 591-610.
- Sahnûn. (1994). *el-Mudavvene el-Kübrâ* (1 b., Cilt 4). Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye.
- Sarı, A., & Zabun, D. Ö. (2021). Bimarhaneler Hakkında Alan Yazın Çalışması. *Uluslararası Sağlık Yönetimi Ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, *7*(3), s. 586.
- Sarif, A., & Ariyanti, R. (2025). Digital Innovation in Zakat and Waqf Management: Case Study on Sharia Crowdfunding Platforms . *International Journal of Health, Economics, and Social Sciences (IJHESS)* , *7*(1), s. 410–417 .
- Serozan, R. (1990). *Tüzel Kişiler: Özellikle Dernekler ve Vakıflar* (3 b.). İstanbul: Filiz Kitabevi, s. 80-106.
- Sesli, F. A. (2012). Foundation administrations and foundation landownership in Turkey from past to present. *Global Journal of Business Management*, s. 1–9.
- Sezer Erer, E. A. (2010). Selçuklu ve Osmanlılarda Müzikle Tedavi Yapılan Hastaneler. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, *36*(1), s. 31.
- Sırım, V. (2018). Bir Finansman Kaynağı Olarak Vakıflar: Osmanlı Örneği. *4*(6).
- Sivil Toplum için Destek Vakfı. (2020). Yeni Vakıflar için Yasal Mevzuat Rehberi.
- Solmaz, D. Ö. (2024). Uygulamadan Örneklerle Eski ve Yeni Vakıflarda Amaç Değişikliği. *73*(4), 2877–2923. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.

- Söğüt, İ. S. (2020). Roma ve Türk Hukuku'nda Aile Fideikomisi (Fideicommissum Familiae Relictum) Kavramı. *TBB Dergisi*(147), s. 143-181.
- Şahin, H., & Ersen, T. B. (2018). *Tax Legislation Related to Foundations and Associations in Turkey and Public Benefit Status: Current Situation and Recommendations*. İstanbul: Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV).
- Şenel, Ş., & Tuyan, Z. (2009). 1926–1967 Yılları Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde Kurulan Tesisler (Vakıflar). *Akademik Bakış*, 3(5), s. 123–134.
- Tarablûsî, B. (1981). *el-İsâf Fi Mesâili Ahkâmi'l-Evkâf*. Beyrut: Dâru'r-Râid el-Arabî.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2022). *IPA Kitabı: Türkiye–AB Mali İşbirliği Projeleri*. T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı.
- T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020). Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları. <https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/1182/bankalarin-vadeli-mevduat-hesaplarina-para-yatirmanin-dini-hukmu-nedir#:~:text=Müslümanlar%20faizli%20mevduata%20bilerek%20ve,beklem eksizin%20ihtiyaç%20sahiplerine%20vermesi%20gerekir adresinden alındı>
- T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı. (2022). Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları. <https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/1384/dinen-haram-olan-islemler-icin-bir-gayrimenkulun-kiraya-verilmesi-caiz-midir#:~:text=Bir%20Müslüman%2C%20haram%20olan%20iş%2C,kullanımı%2C%20üretimi%20ve%20bu%20konuda adresinden alındı>
- T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı. (2022). Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları. DİB. <https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/1384/dinen-haram-olan-islemler-icin-bir-gayrimenkulun-kiraya-verilmesi-caiz-midir#:~:text=Bir%20Müslüman%2C%20haram%20olan%20iş%2C,kullanımı%2C%20üretimi%20ve%20bu%20konuda adresinden alındı>
- T.C. Sayıştay Başkanlığı. (2022). Vakıflar Genel Müdürlüğü 2021 Yılı Denetim Raporu. 38-98. T.C. Sayıştay Başkanlığı.
- T.C. Yasalar. (2001). 4721 sayılı Türk Medenî Kanunu. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/12/20011208.htm> adresinden alındı
- Tarablûsî, B. (1981). *el-İsâf Fi Ahkâmi'l-Evkâf*. Beyrut: Dâru'r-Râid el-Arabî.

- Teber, Ö. F. (2002). Osmanlı Toplumunda Bir Sosyal Kurum Olarak Vakıf Çeşitleri Ve İşleyişi. *Dini Araştırmalar*, 4(12), s. 203.
- (TEGV), T. E. (2023). *Yeni Teknoloji Tabanlı Eğitim Modülleri Araştırma Raporu*. TEGV, Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti Proje Desteğiyle.
- Tekinay, S. (1985). Vakıfların İmparatorluk Hayatındaki Olumlu ve Olumsuz Etkileri. *Vakıf Haftası Dergisi*(2), s. 148-150.
- Tınar, Y. (2020). Yerel Yönetimlerce Engellilere Sunulan İstihdam Hizmetleri: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Engelliler Müdürlüğü Örneği. (78), s. 429–453.
- Topçu, E. N. (2024). İslam - Osmanlı Hukukunda Vakfa Müdahale Kavramı. *19(2)*, 833–883. Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (ERÜHFD).
- Tuna, H. (2014). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Siyasal ve Sosyo-Kültürel Boyut. s. 217–232.
- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu. (2021). *Yaşlı Hakları Raporu*. TİHEK.
- Türkmenoğlu, M. A. (2022). Para Vakfı: Faizli Dindarlık Mı? Karz-ı Hasen Mi? Bir Anlama Denemesi. s. 297–314.
- TÜSEV. (2010). Vakıflarda Kurucu İradesinin Korunması ve Değişim Esasları. <https://tusev.org.tr/wp-content/uploads/2024/06/No-53-Kurucu-İrade-Raporu-TUSEV-TEHAV-.pdf> adresinden alındı
- TÜSEV. (2011). *Türkiye'de vakıfların gelişimi. Değişim için Bağış Projesi*. İstanbul: TÜSEV. <https://www.degisimicinbagis.org/usrfiles/turkiyedevakiflaringelisimi.pdf> adresinden alındı
- TÜSEV. (2012). Cemaat Vakıflarının Mallarının İadesi ve Tazminat Ödenmesine Dair Değişiklikler – Vaka Analizi. s. 1-4.
- Ulusoy, S. (2022). Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Temel Hak ve Hürriyetleri Bağlamında Vakıf Kurma Hakkı. s. 161–182 .
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*. Ankara: T.T.K.
- Vakıf Yükseköğretim Kurumları Daire Başkanlığı. (2021). *Vakıf Yükseköğretim Kurumları 2021 Raporu*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı.

- Vakıflar Genel Müdürlüğü. (tarih yok). Vakıflar Genel Müdürlüğü:
<https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/kurumumuzun-tarihcesi> adresinden alındı
- Vakıflar Genel Müdürlüğü. (2014). Vakıf Taşınmazlarının Kiraya Verilme Şartname Ve Sözleşmeleri. *Genelge*. Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü. (2019). Vakıf ve İktisat Sempozyumu Bildirileri. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü. <https://cdn.vgm.gov.tr/yayin/dergi/muhtelif/vakif-ve-iktisat-sempozyum.pdf> adresinden alındı
- Vakıflar Genel Müdürlüğü. (tarih yok). Eğitim Yardımı ve Burs Hizmetleri. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü.
<https://www.vgm.gov.tr/faaliyetler/hayir-hizmetleri/egitim-yardimi-ve-burs-hizmetleri> adresinden alındı
- VGM. (2019). Vakıflar Genel Müdürlüğü 2019 Yılı Performans Programı. s. 61–62.
- Vüzâratü'l-Evkâfi ve'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye. (2006). *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye* (1 b.). Kuveyt: Vüzâratü'l-Evkâfi ve'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye, c. 44, s. 108-222
- Yargıtay. ((2021, Mart 17). E. 2017/2620, K. 2021/445 sayılı karar.
- Yargıtay. (2013, Mart 13). E. 2012/18-1039, K. 2013/405 sayılı karar.
- Yediyıldız, D. D. (1984). XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu. *Vakıflar Dergisi*(18), s. 5–43.
- Yeğen, İ. (2009). Avrupa Birliği Mali Yardımları ve Türkiye. s. 42–68.
- Yıldırımalp, S. (2021). Sivil Toplum Kuruluşlarının Dijitalleşmesi: Mevcut Durum ve Potansiyel. s. 22–55.
- Yıldız, K. (2019). Aykırı Vakıflar: Osmanlı'da Fukarâ-yı Müslimîni de Gözeten Gayrimüslim Vakıfları. (54), s. 141–198 .
- Yılmaz, H. K. (1991). *Aziz Mahmud Hüdayi* (Cilt 4). D.İ.A.
- Yüksel, H. (1992). Vakıf-Müsadere İlişkisi (Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa Olayı). *Osmanlı Araştırmaları*, 12(12), s. 398-424.
- Z. İ. (tarih yok). *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik* (2 b., Cilt 5). Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, s. 202-272.

Zübeyde Erdoğan, Ç. (2023). *Cumhuriyet'in 100. Yılında Vakıflar: Bir Adım İleri İki Adım Geri* (Cilt 47). Mülkiye Dergisi, s. 259-288.

el-Haskefi, M. bin A. (2002). *Ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîru'l-Ebsâr* (C. 1). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, s. 369-394.

EKLER

Ek 1. Vakfa dair terimler

Terim	Açıklama
Vakf-ı Lâzım	Feshedilmesi mümkün olmayan bağlayıcı vakıftır. Vakf-ı gayrı lazımanın aksidir.
Vakf-ı Müseccel	Hâkim tarafından bağlayıcı olduğu tescillenen vakıftır.
Galle-i Vakf	Vakfın gelirlerine verilen isimdir.
İstiğlâl	Vakıf mülkûn gelirin tahsis edilmesi, mevkûfun aleyhin vakfın gelirinden faydalanması durumudur.
Mütevelli	Vakıf işlerini vakfın maslahatlarına uygun bir biçimde yönetmek işletmek üzere vakfeden veya hâkim tarafından görevlendirilen kişi veya kişilere verilen isimdir. Gerektiği takdirde mütevelli yerine geçebilmesi için tayin edilen kişilere de Kâimmakâmı mütevelli denir.
Nâzır-ı Vakf	Mütevelliye denetlemek ve gerektiği takdirde yönetim desteği vermek için devlet tarafından belirlenen kişilerdir.
Müstegallât/Müsakkafât	Bir vakfa gelir sağlaması için vakfedilmiş vakıflara verilen isimdir.
Ferâğ	Bir malın tasarruf hakkını başkasına devretmektir. Karşılığında alınan bedele bedel-i ferâğ denir.

Meremmet	Vakfi tamir etmeye verilen isimdir.
İstibdal	Bir vakıf mülkünü farklı mülkle değiştirmeye verilen isimdir.
İcâreteynli Vakıf	Tek seferde biri peşin (Müaccel) diğeri vadeli (müeccel) olmak üzere iki kira akdi ile kiralanan Müstegallât/müsakkafât'a verilen isimdir.
İcâre-i Vâdeli Vakıf	Belli vade ile kiraya verilen vakıf türüdür.
İcâre-i Vâhide-i Kadîmeli Vakıf	Vade belirlenmeksizin kiraya verilen ve bununla meşhur olan vakıflara verilen isimdir. Fasit bir kira türüdür.
Mukâta'a	Vakıf arazisinin üzerinde bulunan şahıs mülkü için verilen kiradır. Uzun süreli bir kiralama türüdür.
Evkâf-ı Mazbûta	Doğrudan Evkaf Nezareti tarafından idare edilen vakıflara denir. Üç kısımdır: a) Osmanlı sultanları veya akrabaları tarafından vakfedilen vakıflardır. b) Vakfedenin şartı doğrultusunda müteveli tarafından yönetilip sonradan mütevellinin ölümü veya görevinin sonlandırılması sonucu yönetimi Evkaf Nezaretine geçen vakıflardır. c) Mütevellisi hayatta olduğu halde mütevellilerine bir maaş tayiniyle vakıf işlerine müdahale ettirilmeyip Evkaf İdâresi tarafından idare olunan vakıflar.

Evkâf-ı Mülhaka	Evkaf İdaresinin nezaret ve mürakabesi altında olarak mütevellileri marifetiyle idare olunan vakıflardır.
Müstesna Vakıf	Evkaf Nezareti ile hiçbir alakası olmayıp tamamen kendi mütevellisi tarafından yönetilen vakıflardır. (Çilingir, 2020, ss. 70-79)
Gedik	Kirdâr (vakıf ve tapulu mîrî araziler üzerinde kullanım hakkı sahiplerince yetkililerin izniyle oluşturulup üst hakkı (hakk-ı karâr) doğuran bina ve ağaçlık gibi taşınırları ifade etmek üzere üretilmiştir.), mukâtaalı vakıf arazi yahut mîrî arazi üzerinde bu arazinin mutasarrıfı tarafından meydana getirilen ve sahibine “hakk-ı karâr” (bazı şartlarla devamlı tasarruf ve kiracılık hakkı) veren mülk bina, ağaç ve benzeri şeylere denir. (Akgündüz A., Gedik, 1996)
Hulûv	Daha ziyade Mısır’da görülen ve gedik hakkına benzeyen bir tasarruf şeklidir ve bir gayri menkulün rakabesi üzerinde, o akar lehine tamir veya başka bir maksatla verilen belli bir meblağ para karşılığında mâlik olunan mücerret menfaat yani intifa hakkıdır. (Akgündüz A., Gedik, 1996)
Câmekiyye	Vakıf çalışanlarına verilen maaşın ismidir. (Akgündüz A., TDV İslam Ansiklopedisi, 1993)

ÖZ GEÇMİŞ

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Ahmet Faruk ŞAHİN

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Uluslararası Finans ve Katılım Bankacılığı

Lisans: İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 2019, İstanbul

Ön Lisans: Anadolu Üniversitesi, Adalet Programı, 2022, Eskişehir

Ön Lisans: Anadolu Üniversitesi, İlahiyat Programı, 2019, Eskişehir

Lisans: İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi (Açık ve Uzaktan Eğitim), Devam Ediyor

Diğer Eğitim:

- İlkseç Vakfı "İmam-ı Azam İslami İlimler" Programı (5 Yıl)
 - İlkseç Vakfı İslam Hukuku İhtisas Programı (2 Yıl)
 - Hafızlık Belgesi (2012)
-

B. MESLEKİ DENEYİM

2025- Devam ediyor | Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an Kursu Öğreticisi (Memur)

C. YETKİNLİKLER

Katılım Finans Temel Eğitimi

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi ve IFCap Building iş birliğinde 05-27 Kasım 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilen 40 saatlik Katılım Finans Temel Eğitimi programını başarıyla tamamladı.
 - Yetkinlik Seviyesi: Başlangıç
-

D. YABANCI DİLLER

Arapça

- Seviye: C1
- Sertifika: YDS
- Öğrenim Yeri: Özel Hoca

